

FÜREDI HISTÓRIA

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

51.

2018.

Szentgyörgyi Horváth Mária Krisztina Julianna Erzsébet Konstancia arcképe.
Eredetije a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeumban.

Fotó: Merklin Timea, forrása: internet.

Felül: divatos reformkori férfi és női viseletek.
 Alul: társasági jelenet a XIX. század első feléből.
 A képek forrása: internet.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Rácz János: SZOMSZÉDAINK HELYNEVEI VII.	3
--	---

KÖZLEMÉNYEK

Tóth-Bencze Tamás: BÁLTÖRTÉNET – KICSIT MÁSKÉPP	7
---	---

Rácz János: VITORLÁSVERSENYEK BALATONFÜREDEN 1894-BEN	25
---	----

Egervölgyi Dezső: BALATONFÜREDHEZ KAPCSOLÓDÓ NUMIZMATIKAI EMLÉKEK – 2. RÉSZ	28
---	----

Rácz János: A LEGNÉPSZERŰBB „BALATONI” HAL NEVEI.....	30
---	----

OLVASÓINK ÍRTÁK

Rácz János: BEVEZETŐ FÉJA ENDRE „A CHOLNOKYAK” C. ÍRÁSÁHOZ	35
--	----

Féja Endre: A CHOLNOKYAK	36
--	----

FÜREDI HISTÓRIA
helytörténeti folyóirat

XVIII. évfolyam 2. szám 51.

2018.

Alapítva: 2001-ben

Felelős szerkesztő:
Dr. RÁCZ JÁNOS

Szerkesztő bizottság:
BAÁN BEÁTA, NÉMETHNÉ RÁCZ LÍDIA,
Dr. SZÜTS ISTVÁN GERGELY,
TÓTH-BENCZE TAMÁS

Nyomdai előkészítés:
TÓTH-BENCZE TAMÁS

Kiadja
a Balatonfüredi Helytörténeti Egyesület

Felelős kiadó:
BUDÁNÉ BOCSOR ÁGNES
elnök

A folyóirat
Balatonfüred Város Önkormányzata
támogatásával jelent meg.

A pecsétnyomat rekonstrukciója
PÁLFFY KÁROLY
grafikusművész munkája.

Ára: 400 Ft

A folyóiratot az egyesületi tagok
tagilletményként kapják.

Megjelenik évenként háromszor:
április, július, december

Szerkesztőség:
E-mail cím: furedihistoria@gmail.com

Nyomda:
OOKPress, Veszprém
Felelős vezető: SZATHMÁRY ATTILA

ISSN 1587-9399

E számunk szerzői:

Egervölgyi Dezső ny. mezőgazdasági telepvezető,
műgyűjtő,
Zirc

Féja Endre ny. gimnáziumi tanár,
Budapest

Dr. Rác János nyelvész,
Balatonfüred

Tóth-Bencze Tamás könyvtáros,
Eplény

A folyóirat kapható:

Balatonfüreden, a Lipták Gábor Városi Könyvtárban,
a Városi Helytörténeti Gyűjtemény
és Kiállítóhelyen,
a Tourinform Irodában,
a Grafit Papír-Írószer-Nyomtatvány Boltban
(Köztársaság utca 18.),
az Arácsi Népházban és
a Bodorka – Balatoni Vízi Világ Látogatóközpontban.

Köszönjük a szerzőknek, alkotóknak, hogy tiszteletdíjukról lemondtak,
és ezzel támogatták a folyóirat megjelenését.

A folyóirat korábbi számai – az aktuális év számainak kivételével – pdf formátumban letölthetők a
<http://www.historia-bfured.hu/f%C3%BCredi-hist%C3%B3ria,14.html> oldalról, az egyes számok tartal-
omjegyzéke alatt található link segítségével.

RÁCZ JÁNOS

SZOMSZÉDAINK HELYNEVEI VII.

KÖZVETLEN SZOMSZÉDOK

A személynévből keletkezett helynevek közé tartozó településnevek általában igen régről adatolhatók. Az ilyen névalkotás feltehetően nem csak magyar sajátosság, és keletkezése még az őseink letelepedése előtti korra tehető, bizonyára még a nomadizálás korából származik, amikor ugyanis csak valakihez lehetett menni, s nem valahová. A személynévek kategóriája igen sok típusban képviselteti magát: többemű személynévi alak, családnév, keresztnév, ragadványnév, illetve szentnév egyaránt szerepel a helynevekben. A személynévet felhasználó névadásban egy olyan, talán még őseink is nevezhető névadási szemlélet körvonalazódik, melyet alapvetően a birtoklásban lehet megragadni.

VESZPRÉMFAJSZ

Korábban csak *Fajsz* (németül: *Fais*) néven említették, itt alakult ki valamikor a X – XI. században a középkori *Fajsz* falu („*villa Fayz*”), későbbi neve *Pór-Fajsz*. A török korban megsemmisült, templomának romjai láthatók csak. A jelenlegi balcai római kori romterületre bevezető úttól délre, ma is jól felismerhető három középkori nemesi udvarház maradványa, ezek alapján kaphatott nevet később a mintegy 700 méterre délre elterülő terület, *Nemes-Fajsz*, amely a Vizeki Tallián család birtokában volt (a XVIII. század közepén itt épült ki *Veszprémfajsz* falu). Az 1750-es években a mainzi érseki választófejedelemségből való német parasztokkal tárgyalt Vizeki Tallián Ignác özvegyének megbízottja. A frank eredetű népesség ezt a nyelvjárást beszéli még ma is. Később a Habsburg Birodalom más területeiről és Bajorországból is érkeztek *Fajszra* német telepesek. A német telepes parasztok és a földesúr 1757. június 2-án kötötte meg Veszprémben a szerződést. A szerződésben megegyeztek arról, hogy a földesúrnő a nemesi jogú és lakatlan *Fajsz pusztát*, melyet *Nemes-Fajsznak* neveztek, átadja a német telepeseknek. Utóbbi a foglalkozást vagy címet jelölő közszóval alkotott földrajzi nevek csoportjába tartozik. A falu egyetlen utcája 1785-re 49 lakóházzal a Kálvária-hegy északnyugati lábánál épült ki, utcasora napjainkig sem sokat változott. Pesty Frigyes szerint 1864-ben „*Fáész* községnek egy része Francza, másik része németh Cseh- és Horváthországokból népesített – azonban mind németajkú lakosok jelenleg” (P.).

A magát nemesnek („*nobilis*”) nevező *Fajsz*-család (*de Fais*) első említése az 1207. esztendőből való (Erdélyi 18. 7). 1231-ben út a mai Balatonfüred északi részén lévő Kéki faluból *Fajsz* felé: „ad viam qua itur de Keki ad *Fayz*” (uo. 10). 1233: *Fajsz* falu: „*villa Fayz*” (Cs. III: 212). 1265: Lőrinc nevű *fajsz* vincellér: „*Laurentium winitorem suum de villa Fays*” (Vkm.lt. *Fajsz*–5.

okl.). 1275: villa *Fayz* (uo., Vámos–1. okl.). 1294: ua. (uo., *Fajsz*–1. okl.). 1305: *Fayuz*” (Ve.), 1318: *Fayz* (ZO. I: 149), 1339 és 1340: *Fayz* (Ve.). 1383: *Fayz* (Ve.), 1415: ua. (uo.), 1449: *fajsz* nagy-út, *Faychynogut* (ZO. I: 365), 1488: *Fayz* (AL. 199). 1756 – 1766: *Nemes-Faész* (Protocollum Comitatus Wesprimiensis 164), 1760: *Fáisz*, 1761: *Fajsz* (Ve.). 1761-ben „a füredi Marhák *Fajszon* ne járjanak” (uo.). 1807: *Póor-Fajsz* pusztá”, *pór-fajsz* malom (Vk.hh.jkv., 1808/59. sz. i.). Fényes Elek 1851-ben *Fajsz* faluról: „*Fajsz*: német falu Veszprém vármegyében, 328 katolikus lakos. Szántóföldje kevés és sovány. Erdeje bőven...” (Fényes). A település északi határában elterülő *Pór-Fajsz*ról is megemlékezett: „*Pór-Fajsz* pusztá, egy templom omladékkal, Veszprémhez 3/4 óra”. *Fajsz* XIX. századi térképeken 1853: *Faiszet* (GAR.), 1854: *Fáész* (GP.), 1857: ua. (DF.), 1858: *Faész* (GA.), 1885-ben „*Faész* község” (Ve.).

A *Fajsz* földrajzi név valószínűleg X. századi magyar személynévből származik. Árpád nagyfejedelem unokája, Jutás fia volt *Fajsz* (Falicsi), aki 948 körül foglalta el a nagyfejedelemi széket, s 955 körül halt meg. Feltehetően az ő neve örződik meg a fejedelemi székhelytől, Veszprém várától délre fekvő szállásterület településnevében.

A növénynévi alapú helynevek morfológiai szinten két típusba sorolhatók: az előtag jelöletlen (Kender-hely, Som-hegy), vagy jelölt alakban része az adott térség mikrotoponímiai rendszerének (Gombás-erdő, Cseresznyés-földek). A középkorban a *fajsz* határban egy dombot *Magyal-mál* (1318: *Mogyolmal* [ZO. I: 149]) néven hívtak, az elnevezést a fényes, fogas levelű, fehér virágú, örökzöld cserje, az '*Ilex aquifolium*' *magyal* (1233: *mogiol*, 1240: *mogol* [TESz.]) nevével, és a 'déli fekvésű domboldal' jelentésű *mál* szóval alkották. A helynév az ezen a domboldalon nőtt számos *magyalra* utal.

Középkori oklevelekben sokszor említették a *Les-hegyet*, 1269: „monte *Leshyg* vocato”, 1320: „in montem *Lesheg*”, 1383: *Leshegh*, utolsó említése 1449: *Leshygy* (Ve.). A *Les-hegyet* később *Seg-hegynek* (1766: uo., 1864: *Seg hegy* [P.]) hívták, a régi magyar *seg* szónak ’domb; Hügel, hegy; Berg’ jelentése volt, az OklSz. is ’collis, monticulus; hügel’ értelmezéssel sorolja fel az 1055 és 1455 közötti négy évszázadból származó adatait (838). Emellett azonban tudomásunk van a *seg* szó ’fons; forrás’ jelentéséről is, ugyanis már 1395 k.: fons: *seg*, illetve fonticulus: *kis seg* (BesztSzj.) szómagyarázatok olvashatók. Ezt a *Les-hegyet* a közelmúltban már *Kálvária-hegynek* (1922: *Kálváriahegy* [K2]) nevezték. A déli irányban emelkedő, egykor erdőkkel borított Kálvária-hegy német neve is *Khalfäripärih* ’Kalvarienberg’ (1857: *Kalvarienberg* [DF.], 1858: ua. [K1]). A *Kálvária* a stációkkal, Pesty Frigyes szavaival „messze látszó szép gömbölyű hegy, egy uttal legelő, melynek tetején van kápolna, ’s három kereszt – egy uttal a község kálváriája” (P.).

1383-ban tettek említést egy *Soru* nevű helyről: „loco *Soru* vocato” (Ve.). Fajszi falu határában lévő régi dűlőnév még a *Fűzalma* (1407: uo.), a *Monorogya* (1320: uo.), a *Solgemulche* (1320: uo.), a *Sziget* (1407: uo.), a *Weyzla* (1338: uo.), a *Lúdmező* (1859: uo.), az *Ökör-tilos dűlő* (1859: uo.) és a *Vöröskő-dűlő* (1841: uo.). A település határának északi felében – a mai *Kertekaljja*, *Kériharaszt*, *Motorföldek*, *Káposztás*, illetve a vámosi határba átnyúló *Baláca dűlőkben* – alakultak ki az *Ányos-család* birtokai a mai Veszprémfajszi falu helyén, a *Hosszú-osztásban*, a *Királyhegy*, *Hegyi-földek*, *Erdőréti-dűlő*, *Kelén-hegy* körzetében.

Az *Ányos-kút* (1864: *Ányos kút* [P.]) a faluban régi birtokos *Ányos-családról*, amelynek udvarháza a mai *Ányos-kúttól* délre terült el, kapta a nevét (1389: „dictus *Ányos*”, 1453: Michael *Ányos de Fais* [ZSO.]). A volt Nemes-Fajszi falu határának 41%-án lévő nemesi birtokból 36% az *Ányos-családé* volt. *Ányos Mihály* Fajszi *Ányos Ágota* és dobokai *Sárközy Pál* budai alvárnagy fia volt. Az oly fontos víz és művelhető földek csak a jelenlegi Veszprémfajszi falutól északra, az *Ányos-kút*, *Kériharaszt* és a mai *Mulató-hegy* térségében voltak. Az *Ányos-kút* és *Királyhegysarok* körzettől mintegy 1,5 km-re délkeletre fekszenek az ún. *Pusztai-földek*, ahol a *Fajszi-patak* folyik. Ez az -i melléknévképző a Veszprémi járásokban a névkincs gyakori képzője.

A mai, a XVIII. század közepétől kiépült falu északkeleti szélén fekszik a *Kertekaljának*, *Kertalatti-dűlőnek* (1643: Ve.) nevezett terület, 1407-ben: *Kertmögött* (uo.). A határ délnyugati térsége, a mai *Hegyesgyűr*, *Király-hegy*, *Fajszi felső-erdő*, *Fajszi alsó-erdő* és a *Gellért-hegy* erdőkkel borított, változatos dombvidék volt és maradt. A napjainkban *Városi-erdőnek* hívott erdőnek a középkorban *Ispánság-erdő* neve volt (1392: „item silvam *Spansagerdew* vocatam” [ZO. I: 149]), illetve annak keleti része volt a *Kéterdő* (1318: „via de silva *Ketherdeu*” [uo.]). A *Kelenhegyi-erdő* (1857: *Kelenhegy erdő* [DF.]), a fajszi németeknél *Kölhëgy-Vold* ’Kelénhegy-Wald’ közbirtokossági erdő volt, később a téesz tulajdonába került. Sík szántó volt a *Nagy-kaszáló-földek*, a fajszi németek *Krózi Víznađer* ’Große Wiesenäcker’ néven hívták. A *Középső-kaszáló* német neve is *Mitteln Víznađer* ’Mittlere Wiesenäcker’, itt volt az *Erdőréti-dűlő*, az *Erdő-rét*, *Erdő-rít* (1857: *Waldwiesen* [DF.], 1858: ua. [K1], 1922: *Erdőréti* [K2]) nevű dombos legelő, mely közbirtokossági terület volt. Az *erdő* földrajzi köznév egyébként másutt gyakorta birtokos jelzős szerkezetben vesz részt a helynevek utótagjaként állva.

Fajszon a mai magyar nyelvű mikrotoponimák egy része másodlagos vagy újabb keletű. A *Báró-erdő*, német *Baronisch-Wald* később *Kelén-hegy* (1858: *Kelenhegy* [K1], 1859 *Székhosszai Kelen-hegy*, *Kis-Kolin-hegy* [Ve.], 1922: *Kelénhegy* [K2]) vagy *Köll-hegy*, német *Kölledäcker* nevet kapott. Volt *Felső-Kelin-hegy* (1859: Ve., 1864: *Felső Köl hegy* [P.]), itt volt a *Felső-erdő* vagy *Erdőréti-dűlő*, más néven *Kelén-hegyi dűlő*. Az *Alsó Kelin-hegyet* (1857: DF., 1864: *Alsó Köl hegy* [P.]) hívták *Alsó-Erdő* (1864: *Alsó erdő* [uo.]) vagy *Világos-erdő*, *Világosi-erdő* (1857: *Lichter Wald* [DF.], 1858: ua. [K1], 1922: *Világosi erdő* [K2]) néven is. Társneve a németben a *Stëkkärlvold* ’Steckackerwald’. A Világos-erdőnél fekszik a sík *Világosi-legelő*, a német *Stëkākärlvāt* ’Steckackerlweide’.

A templom kis dombon épült fel, mely keleti irányba egy völgyre lejtett. A völgyben, a középkori templomtól északkeletre mintegy 30-40 méternyire fakad egy kis forrás, a *Talján-kút*, amely a Vizeki Tallián földbirtokos családé volt. Ennek a Tallián családnak igen fontos szerepe volt a falu életében, hiszen a középkori Fajszi falu határának déli felében, a Kálvária-domb délnyugati tövében, a valamikori Fajszi *Ányos* birtokon ez a család a mainzi választófejedelemségből érkező német telepeseikkel, 1757-től kezdve falut építtetett fel. Fé-

nyes Elek 1851-ben Fajsz faluról írta: „német falu Veszprém vármegyében ... Földesurasága: *Tallián* nemzetség” (Fényes). Ez a forráskút egy kis patakot táplál, amely a vizét a *Welermérius*nak (1383: „prope locum ubi *Welmerius* piscinam habuisset” [Ve.]) nevezett halastóba vezette.

A *Forrás*, német *Prunəkvōn* 'Brunnenquelle' kútból vezették a vizet a Vályúkhöz és vízmedencéhez. A *Motor-fődek* (1922: *Motorfölder* [K2]), német *Modorəkərl* 'Motorackerl' szántón állt a múlt század végén az a szélmotor, amely a forrás vizét fölnyomta a dombra. A *Motorház* vagy *Vízház*, német *Vosərhosə* 'Wasserhaus' szivattyúház épület volt. A *Tó-fődek* (1858: *Balacəai* [K1], 1864: *Tódülő* [P.]), német *Tejhtkərl* 'Teichäcker' sík szántóföld közelében egy tó volt, régi oklevélben szerepel is a *Tófő* (1407: Ve.).

Szintén személyneves, valamint földrajzi köznévvel alkotott a *Kéri-mező*, német *Kəri-Feld*, *Kəri-pusztá*, *Kəri haraszt*, *Kəri-dülő* (1857: *Kəri-pusztá* [FőÉ.], 1858: *Kəri pusztá* [K1], 1859: *Kerre-dülő* [Ve.], 1884: *Kəri pusztai dülő*, *Alsó Kéri pusztára dülő* [uo.], 1922: *Alsó Kéripusztá*; *Felső Kéripusztá* [K2]) szántóföld neve. Egykor egy Kéri nevű nagybirtokostól bérelte a község. Az 1859. március 10-én lezárt „Faérsi helység Telek-könyve felsorolásában” a község közös területei közt a szántóföldek: két tagban (*Kenderfölder*, *Agyaglik*) 4 hold.

A -k többesjel használata a mikronévállomány névszerkezeteiben nem ritka morfológiai jellegzetesség. A *Káposztáskertek* (1922: *Káposztás kertek* [K2]), német *Krotkərtl* 'Krautgärtel' három tagban 417 négyszögöl, ebben az évben, az áprilisi értékbecslés alapján I. osztályú minősítést kaptak. A *Káposztás-földek*, *Káposztásfölder* (1864: *Káposztás* [P.]) német *Kráodəkərl* 'Krautackerl' (1858: *Krautaecker* [K1]) a falu káposztáskertje volt. Ugyancsak községi területek voltak: *Hídmező*, *Sashegyi-legelő* és a *Király-hegyi-legelő*. A tagosítási munkálatokat előkészítő értékbecslés 1859. április 13-án volt. A Felsőörs és Kéri-pusztá közti határsarokban lévő *Új-osztály-dülő* III. osztályúnak minősült; az *Új-osztás* (1857: *Neutheiligen* [DF.], 1859: *Új-osztály* vagy *Új-osztás* [Ve.], 1922: *Új osztás* [K2]) határrész német neve is *Natáling* 'Neuteilung', sík szántó volt.

A *Szérűskert*, *Szűrűskert*, német *Hindáozi* 'Hindtaußen' sík kaszáló, a házak mögött fekvő terület, az összetétel *szűrű* előtagja a *szérű* nyelvjárási alakváltozata. A *Konrád-kereszt*, német *Khunrād-Krejc* 'Konrád-Kreuz' egy Konrád nevű

lakos háza előtt volt. A *Linzmajer-kereszt*, német *Lincmájər-Krejc* 'Linzmajer-Kreuz' az állítató családról elnevezett kereszt, akárcsak a *Cvizler-kereszt*, német *Cvizlər-Krejc* 'Cvizler-Kreuz', az elnevezés az állítató gazda nevére kapta jelzőjét. A *Mulató-tető* (1643: *Mutató hegi* [Vk.hh.jkv., 1643/16]) a *Mulató-domb* teteje. A domb német neve *Andəlpəərihəl* 'Andelbergel', területén régen mezei csárda volt, a *Mulató-föd* (1858: K1) a német *Andəlpəərihəlföd* 'Andelbergelfeld'. A *Tuskós-földer* határrész német neve *Stöckäcker*, *Stékəkərl* 'Steckackerl'.

A *Hegyi-dülő* (1859: Ve.) a németben *Bergäcker* (1857: *Bergaecker* [DF.]), azaz 'Hegyi-földek' volt, a *Irtás*, *Felső-Irtás*, *Irtás-föd* vagy *Irtás-földek* (1857: DF., 1858: K1, 1922: *Irtás* [K2], 1864: *Irtás földek* [P.]) nevű határrésszel. A szántó *Irtás* elnevezése átkerült a németbe; vö. *Irtásəkərl* 'Irtás(=Rodung)acker', német *Övən Irtás* 'Obere Irtás(=Rodung)'. A fajsi németek a fekvéséről megkülönböztettek *Mitən Irtásəkərl* 'Mittlere Irtásäckerl', azaz 'középső irtásföldet' is. A *Köves-földer* (1922: *Köves* [K2]), német *Stánigə Ákərl* 'Steinige Äckerl' szántót a köves talajáról nevezték el, társneve a németben a *Kráotkrtl* 'Kreutgärtel'. A *Szállások*, *Szálás* ((1859: Ve., 1922: *Szállási* [K2]) szántó neve átkerült a németbe; vö. *Szállásəkərl* 'Szállásackerl', akárcsak a *Pusztá-földer* esetében; vö. német *Pusztə-Ákərl* 'Pusztä-Ackerl'.

A *Királ-hegy* (1320: *Király-cserjés* [Ve.], 1814: *Király-hegy* [uo.], 1864: P. és 1922: *Királyhegy* [K2]) tükörszava a német *Königsberg* (1857: ua. [DF.], 1858: ua. [K1]), a dombos, erdős terület társneve a *Köves-hegy* (1859: Ve.) és a német *Tikət-Vald* 'Dickichtwald'. A *Felső-Király-hegyi-szántó*, *Főő-Királ-hégyi-szántó* (1858: *Bergaecker* [K1], 1864: *Felső erdő, rét* [P.]), német *Övən Pərihəkə* 'Obere Bergäcker' és az *Alsó-Király-hegyi-földek*, német *Undən Pərihəkərl* 'Untere Bergäcker' egyaránt dombos szántóföld volt.

A *Király-hegyi út* Hidegkútra vezető földút, más néven *Gellért-hegyi út* (~ német *Kölädəkərvéh* 'Gellértäckerweg'), társneve a németben a *Pərihəkərvéh* 'Bergäckerweg', azaz 'hegyi földút'. A *Gellért-hegyi-földek* neve a németben a fekvésükről *Oərácsə Ákərl* 'Arácsér Äcker', azaz 'arácsi földet'. Az *Arácsi úti földet* (< német *Aracser-Wegäcker*, 1857: *Arácsér Weg* [DF.]) dombos szántó német neve is *Oərácsə Ákərl* 'Arácsér Äcker'. Az 1859. évi értékbecslés alapján az *Arácsi-útra-dülő* föld II. osztályúnak minősült,

nyugati része, a *Kistin-dűlő*vel együtt az erdőig I. osztályú minősítést kapott a bizottságtól, a *Kiskerti-dűlő* pedig II. osztályú minősítést (Ve.). A *Vámosi útra dűlő*, vagyis a *Hosszú-osztály* egészen a határig I. osztályúnak minősült (uo.).

A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek közt az utótagként álló földrajzi köznevek helyfajtajelölő funkcióban állnak, és többnyire egyszerű szavak. A *Kenderfődek* (1859 [Ve.] és 1922: *Kenderfődek* [K2]) neve a fajszi németeknél *Hanifákər* 'Hanfäcker', sík terület, az itt termesztett kendert a csopaki öbölben áztatták, és ott is dolgozták föl. A *Csopaki út* német neve *Fiaredər Véh* 'Füreder Weg', azaz 'Füredi út', valóban Csopakra, illetve Balatonfüredre vezető műút. A *Nagy álé*, német *Krózi Linə* 'Große Linie' út, nyiladék. Az *Agyaglik-dűlő*, röviden *Agyaglik* (1859: Ve.) neve később *Agyaggödör* (1922: K2), németül *Lámakrujm* 'Lehmgrube' (1857: *Laimgraben* [DF.], 1858: *Laimgruben* [K1], 1859: *Leimgruben* [Ve.]) lett, az agyagbányászat után szemétgyűjtő volt. Az *Agyaggödör-földek*, német *Lámə-*

krujmákər 'Lehmgrubenacker' (1959: *Lehmgrubenäcker* [uo.]) sík szántóföld volt. A *Csárda-rom* a néphagyomány szerint bakonyi betyárok mulatóhelye volt, a *Csárdai-föld*, *Csárda-föd* sík szántóterület német neve *Heidenschkenkefeld*.

A képzetlen melléknév + földrajzi köznév struktúrájú nevek igen nagy csoportot alkotnak a kétrészes nevek között. Különösen kedvelt és gyakori melléknév közé sorolható az *alsó*, a *felső*, a *hosszú*, a *kerek*, a *kicsi* ~ *kis*, valamint a *nagy* lexéma jellegzetes toldalék. Veszprémfajszon a *Kis-telek* (1859: uo., 1922: *Kistelek* [K2]), másként *Kis-föld*, német *Klánə Ákər* 'Kleine Äcker' sík szántóföldet a méretéről nevezték el. A *Hosszi-osztás* (1857: *Langtheiligen* (*Krautacker*) [DF.], 1858: *Langtheilingen* [K1], 1859: *Hosszú osztály* vagy *Hosszuosztás: Langteiligen* [Ve.], 1864: *Hosszu osztály* [P.], 1922: *Hosszú osztás* [K2]) szántó fajszi német neve is *Langtáling* 'Langteilung'. Magyar és német nevének jelzője a *Széles-osztás*, német *Breitenäcker* határrész nevének jelzőivel van korrelációban.

HIVATKOZÁSOK ÉS IRODALOM

BesztSzj. = *Besztercei Szójegyzék*. Régi magyar nyelvemlék, 1395 k. Kiadása: Finály Henrik, A Besztercei Szószedet. Latin-magyar nyelvemlék a XV. századból. (AkNyÉrt. XVI. 1.) Budapest, 1882.

Cs. = Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III.*, V. Budapest, 1890 – 1913.

DF. = *Dorf Fáész in Ungarn*, Veszprimer Comitát. MOL – Térképtár [S 78 298. téka Veszprémfajsz 001-010].

Erdélyi = Erdélyi László: *A tihanyi apátság története. Első korszak. 1055–1701*. Budapest, 1908.

Fényes = Fényes Elek: *Magyarország geográfiai szótára, melyhez minden város, falu és puszta betűrendben körülmenyesen leíratik. I–IV*. Pesten, 1851.

FőÉ. = Veress D. Csaba: *Felsőörs évszázadai. A község története a kezdetektől*. Veszprém, 1992.

GA. = *Gemeinde Aráts in Ungarn. Kataszteri térkép 1858-ból*. MOL – Térképtár [S 78 302. téka B.arács 004-017].

GAR. = *Gemeinde Aráts in Ungarn. Kataszteri térkép 1853-ból*. MOL – Térképtár [S 78 302. téka B.arács 001-003].

GP. = *Gemeinde Paloznak in Ungarn, 1854*. MOL – Térképtár [S 78 319. téka Paloznak 001-003].

K1 = *1858-ban készült színes kataszteri térkép* (VeML [Örvényesé: ZML, Pécselyé MOL]).

K2 = *1922-ben készült kataszteri térkép* (VeMFN.).

P. = *Pesty Frigyes 1864. évi kéziratos helynévgyűjteménye* (VeMFN.).

Ve. = Veress D. Csaba: *Veszprémfajsz története. A kezdetektől napjainkig*. Veszprém, 1994.

Vk.hh.jkv. = *VeML, Veszprémi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvei*. Veszprém.

Vk.m.lt. = *Veszprémi káptalan magánlevéltára*.

Veszprémfajsz (Forrás: internet)

TÓTH-BENCZE TAMÁS

BÁLTÖRTÉNET – KICSIT MÁSKÉPP

„... a szép szavak nem mindig igazak,
s az igaz szavak nem mindig szépek.”
(Jókai Mór)

AHOGY ELKEZDÖDÖTT ...

Ha feltesszük azt a kérdést, hogy mikor volt az első füredi Anna-bál, a megkérdezettek 99,9 %-a kapásból vágja rá a választ: természetesen 1825. július 26-án. Hogyan is lehetne ez kérdéses, amikor Zákonyi Ferenc, a neves idegenforgalmi szakíró és helytörténész az 1950-es években ezt már kikutatta. Illetve: 1959-ben, amikor Baróti Géza Anna-báli munkája („A füredi Anna-bálok”) megjelent, a Veszprém megyei napilap, a „Középdunántúli Napló” július 11-i számában „Felkutatták a híres füredi Anna-bálok történetét” címmel a következő ismertetést hozta le, szerző megjelölése nélkül: „*Gyertyafényes csillárok alatt, nagy pompával rendezte meg első ízben Horváth József, Anna Krisztina lánya névnapján a füredi Anna-bált. Azóta a füredi Anna-bál a Balaton egyik legnagyobb eseményének számít. A német elnyomás, abszolutizmus sötét évei alatt a magyar nyelv, tánc, dal, viselet és szokások felelevenítésével a füredi Anna-bálok a Bécstől való elkülönülés legszembetűnőbb megnyilvánulásai voltak. A napjainkban is oly nagy, szinte országos eseménynek számító Anna-bálok hiteles történetét egy évig tartó szorgalmas munkával felkutatták a Veszprém megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának munkatársai. Az Országos Levéltár, az Országos Széchenyi <sic!> Könyvtár hírlap-osztályának feljegyzései, megsárgult újságlapjain olvasható tudósítások és a helyi hagyományok alapján az idei füredi Anna-bál vendégeinek nyomtatásban adják ajándékkul a nagymúltú bálok történetét. ...*” Tehát kikutatták már. A balatonfüredi Anna-bálnak – kis túlzással azt lehetne mondani – amúgy is könyvtárnyi irodalma van, vagy – ha úgy tetszik – lerágott csontnak számít már, így joggal vetődhet fel a kérdés: ugyan mi újat lehetne még róla leírni? A további néhány oldalból – azt hiszem legalábbis – kiderül, azért van mit a helyére tenni vele kapcsolatban.

1986-tól dolgozom Balatonfüreden, 1994-től foglalkozom helytörténettel, így – többek között – a füredi Anna-bállal is, közel negyedszázada. Már a legelején is zavart egy kissé, hogy Zákonyi Fe-

renc 1988-ban kiadott „Balatonfüred” c. monográfiájában a következőt lehet olvasni: „... *nehéz volna megmondani, mikor volt az első füredi Anna-bál, mivel 1832 előtt magyar újságok nem voltak.*” Majd hozzáfűzi, hogy a „Hazai ’s Külföldi Tudósítások” 1790-től megjelent ugyan, de társasági eseményekkel – táncmulatságokkal és bállokkal – nem foglalkozott. Végül néhány sorral később közli, hogy „... *a helyi hagyomány szerint viszont 1825-ben elkezdődtek az Anna-bálok.*” Az évek során egyre több kérdőjel merült fel a patinás bál történetével kapcsolatban, és talán eljött az ideje pontosítani a dolgokat.

Van olyan forrás is, amely szerint a füredi Anna-bál még ennél (1825) is korábbi eredetű. Az „Új Ember” 1966. július 24-i számában jelent meg a D. Gy. szignójú szerzőtől az alábbi közlemény: „**Feljegyzések a füredi Anna-bál eredetéről** Az 1820-ban kezdődött s azóta évenként megismétlődő Anna-bálok eredetéről találtunk figyelemreméltó adalékot a veszprémi egyházmegye egykori papjának, Berkenyész Istvánnak, a keszthelyi Kis Szent Teréz templom nagylelkű ajándékozájának és egyik alapítójának, több iskola és templom építtetőjének feljegyzéseiben. >>Ezt az annyira kedves ifjúsági vigasságot – írja – nem lehet egészen a bizonyos reformkorszak magyar társadalmi eseményének elfogadni. Mert igaz ugyan, hogy azon időben Füreden gyűltek össze a szellemi magyar értékek, mint az annyira nevezetes Horváth-család vendégei, akik, miként általánosan tudjuk, szépséges Annuska lányuk kedvéért rendezték ezt az első Anna-bált 1820-ban. De azon a nevezetes Anna-napon nemcsak a Horváth kisasszony nevenapját ülték meg Füreden, hanem Szent Annát is, akiről tudnivaló, hogy Veszprém egyházmegye védőszentje, miért is minden időkből az egész egyházmegye minden templomában ünnepi szentmisét mondanak s a Szűzanya tisztelő magyar hívő nép búcsút tart akkor is, ha más szent a templom védője ... Az ilyen búcsúk, ahogy tudjuk is, a templomi áhitat után mindig vigalommal, amolyan vérbeli bállokkal is

jártak. Füred akkori plébánosa, az igen buzgó Szákai András buzdította a gazdag és nemes Horváth-családot Annuska lányuk nevenapjának megünneplésére az annyira hagyományos Szent Anna-napi ünnepség szép templomi áhítata után. Persze – jegyezte fel Berkenyés István –, a mai Anna-bálakban csak a mulatozást tartják számon ország-szerte, de Veszprém egyházmegye minden templomában most is örvendezve dicséri a hívő nép Jézus Krisztus nagyanyját, az egész püspökség védőszentjét, aki nélkül – meg Szákai plébános nélkül – nem lennének Anna-bálok se Füreden, se máshol az országban. <<”

Nos, ezzel a hitelesnek tűnő közléssel kapcsolatban az az apró gond van, hogy Balaton-Füred-Fürdő plébánosai, egész pontosan a fürdőtelepi római katolikus lelkipásztori teendőket ellátó bencés szerzetesek között nincsen ilyen nevű. 1810 és 1820 között Debreczeny Ambrus, 1821–1822-ben Jarotta György, 1822–23-ban Szabó Márton, 1823–24-ben Kovács Márk, 1824–1826-ban Pajor Simon teljesített Füred-fürdön lelki szolgálatot. A Füred és Arács falukat is ellátó paloznaki plébánost 1820-ban Letenyei Józsefnek (1774–1823) hívták, 1814-től haláláig volt esperes-plébános Paloznakon. Egy Szákai nevű plébános ugyan volt, Szákai János. 1764. április 10-én keresztelték a budai Vízivárosban, a Szent Anna templomban. 1789-ben szentelték pappá. 1793-ban lett Törökbálint plébánosa, 1838-ban bekövetkezett haláláig szolgált itt, ami egy kissé távol esik Füredtől. A szerző által hivatkozott Berkenyés István (1880–1962) káplánként dolgozott Pacsán, Zalamerenyén, Keszthelyen (1907 és 1910 között) és Kaposváron. 1914-ben Somogyfajszon plébános, majd 1926-tól esperes lett. A „Keszthelyi Lap”-nál felelős szerkesztői feladatokat látott el. A keszthelyi Lisieuxi Kis Szent Teréz templom sírboltjába temették el. A hivatkozott írásának eddig nem sikerült nyomára bukkanni. Szákai András nevű egyházi személy egyáltalán nem szerepel a veszprémi egyházmegye tagjai között. Tekintve, hogy a szentgyörgyi Horváth család tagjai közül az érintettek római katolikus vallásúak voltak, a többi vallás „vizsgálatától” eltekintettem.

Ezután a kis egyházi-vallási vonatkozású kitérő után térjünk vissza a reformkorhoz. Amit, a köztudat és a hagyomány számon tart, az mind nagyon szép, de így nem teljesen igaz. Kezdjük azzal, hogy a bált többnyire évente, fényes külsőségek között tartották, de többször is elmaradt. Azt már csak zárójelben jegyzem meg, hogy a bálók számozása még a hagyomány iránti tiszteletből kiindulva is

hibás, illetve akkor pontos, ha az ominózus 1825-ös évet úgy vesszük, hogy elvileg ekkor, 1825-ben a „0” (azaz a nulladik) bált rendezték meg Füreden, és nem az elsőt. Természetesen tavaly (2017-ben) a 192. bált tartották meg, és nem a 193-at. Maga a bálók sorszámozása sem túl régi keletű. Az 1954-es meghívón (ez a II. világháború utáni legelső bál volt) még csak annyi van, hogy a „hagyományos Anna-bált” rendezik, ez így szerepel a meghívón 1957-ig. 1958-ban már az írták, hogy „a már 1825 óta hagyományos Anna-bált”. Így is maradt egészen 1969-ig, de a következő évben, 1970-ben, még egyet csavartak a dolgon, és a meghívón már a következő állt: „A 145. hagyományos Anna-bált” rendezik.

1954-ben a Magyar Nemzet hasábjain, az augusztus 3-i számban Bevilaqua – Borsody Béla, igaz, ő általában az Anna-bálról írt, nemcsak a fürediről, és a füredi bál megszületését az 1830-as évekre vélte: „Anna-bál Balatonfüreden 1954. Eredet és hagyomány. Az Anna-bálok eredete idestova 200 esztendő. Az 1789-ben kirobbant francia forradalom hullámmája a régi Bécsben is demokratikus mozgalmat váltott ki. ...

Az 1830-as években ugyanez volt a színezete a bécsi császári politika, a németes idegen viselet, a németes táncok ellen megszületett magyarországi Anna-báloknak. Ezeket Anna-napja, azaz július 26. után tartották meg, főleg a régi magyar fürdőhelyeken. Egyszerre országos hírűvé lettek az akkor divatba jövő Balatonfüreden, Páradon, majd a budai >>Tsászár Feredő<<-ben tartott Anna-bálok, később Mehádián és Herkules-fürdön is. ... Ez lett az Anna-bálok tüntető magyar tánca. Ifjak és lányok tüntetően magyar ruhában jelentek meg a bálokon. ...

Az 1840-as évek pesti újságjai hasábjait írtak ezekről a bálokról. Ezek hozták divatba a pesti jurátus diákok magyar viseletét, a fehérszínű népies szabású rokolyáját, viganóját, magyar zsanéros pruszlikját, virágos-csipkés pártáját.

Az 1861-i általános nagy amnesztia után újra újjáéledtek a szabadságharc leveretése utáni Bach-korszakban betiltott Anna-bálok. ...”

Bevilaqua – Borsody Béla annyiban tévedett, hogy nemcsak 1861-től, hanem már az 1850-es években is tartottak (újra) Füreden Anna-bálokat, de a füredi bálók kezdetének az 1830-as évekre való datálása helytállónak tűnik.

Az 1832 előtti sajtóról szólva: Zákonyi Ferenc állításával ellentétben a „Tudósításokon” kívül azért volt számos más lap is. Ilyen volt az „Auró-

ra”; „Hasznos multságok”; „Koszorú”; „Muzarion – Élet és irodalom”; „Sas. Vegyes tárgyú iratok az olvasni és tudni méltó minden ágaiból”; és végül, de nem utolsósorban a „Tudományos Gyűjtemény”, amelyekben azért elég rendszeresen beszámoltak a füredi gyógyfürdőn történekekről is. Vélhetően ezekről nem volt tudomása Zákonyi Ferencnek. Sőt: a Bécsben megjelenő „Magyar Kurir” 1801. augusztus 18-i számában az alábbi tudósítás volt olvasható: *„Füred Julius 24-dikén 1801. Kedves Kurir! Nagy köszönettel vettem, hogy a' Keszthelyi Georgiconról minap írott levelemet kedvelt újságodba béiktatván, közönségessé [közze] tetted, reményelem ezzel is hasonló szívességgel bánsz, mely különös foglalatjára tekintettel szint oly érdemes a' tudásra [értsd: tudósításra]: A' múlt héten látogatta meg, Gróf Festetics György Úr ő Nagysága, Ország szerte híres Gályáján [Phoenix], ezt a' kellemes mulató helyet; annál kedvesebb volt jelenléte, minél váratlanabb esett. ... Más nap dél után 5 óra tájban adott a' Gróf egy pompás uzsonnát hajóján, hol 150 személlyeknél többen voltak jelen, e következő nap úgy utazott Keszthely felé a szárazon vissza. A' jövő hónapnak közepe táján Ő Királyi H[erceg].sége Országunk Palatinussa is, Olasz Országból Keszthely felé fog jönni, hol a' Georgicon. 's egyéb nézésre méltó dolgokat meg szemlélvén, 'S úgy onnan a' Gályán szándékozik Füredre jönni, 's innend osztán Buda felé veszi Ő Kir. H.sége útját. ... ”* – írta Halász Sámuel. A nádor füredi látogatása – amint az a szeptember 1-jei számból is kiderül – azonban „Az essőzés miatt a' készen álló vitorlás Gállán a' Füredre utazás alkalmatlannak ítéltetett ...” – azaz elmaradt.

1808. július 15-én és az azt követő néhány napon Michael Amadeus Eissl (1746?/1756?–1821) osztrák (karintiai) gazdasági tanácsos Füreden is megfordult utazásai során. Elményeiről szóló munkája 1813-ban jelent meg Bécsben, ebben külön fejezetet szentelt a Balatonnak. Eissl Festetics György (1755–1819) vendégeként a kenesei Festetics-birtokról Keszthelyre utaztában megfordult Füreden is. Az erről szóló részt magyar nyelven Dömötör Sándor átiratában a Balatoni Kurír 1939. évi első számában lehet olvasni „Lóháton Keneséről Keszthelyre 1808-ban” címmel. Ebben említés történik egy füredi bálról is: *„Este bál volt egy gyenge világítású teremben. Középen volt a zenekar, amely kellemes hangulatot teremtett. ... A bál nem volt nagyon látogatott, mintegy 70 személy jelent meg.”* A következő napokon Eissl többnyire cigányzenét

hallgatott, majd rövidesen tovább indult Keszthely felé.

A Zákonyi Ferenc által említett „Hazai 's Külföldi Tudósítások” 1824. július 31-i száma az alábbiakról tájékoztatott: *„Ő Tsászári Királyi Fő Herczégsege Országunk Nándor-Ispánnya, a' Fő Herczegnével és Herczegi Magzataival, úgy a' Szász-Hildburg-Hauseni örökös Herczeggel, és Herczegnével július 17-dikén Füredre a' Savanyú víznek, és Balatoni fürdésnek használlására megérkeztek. ”*

Augusztus 28-án: *„Ő Tsászári Királyi Fő Herczégsege József Nándor Ispányunk, a' folyó hónap 22-ikén, Ő Tsászári Magasságával a' Fő Herczegnével, 's Herczegi Magzataival Füredről Al-Tsúton keresztül Budára szerentsésen megérkezett. Ő Fő Herczegségét nyomban követte a' Hilburg-Hauseni Örökös Herczeg és Herczegné, kik is a' Királyi Várban szállottak meg.”*

Az 1824. szeptember 1-jei számában az előbbivel kapcsolatban még a következőket írta: *„B. Füred Augustus 19-ikén. Az idén ezen nem csak tájékozásra nézve legkellemetesebb, de Orvosi hasznára, 's alkalmatosságaira nézve is felette jeles Savanyúvíz, az idő' környüállásaihoz képest nem volt ugyan annyira meglepve, mint megérdemelné: de Ő Tsászári Királyi Fő Herczegségének, az Ország Nándorának, a' Hildburg-hausen Örökös Hgnek, és Nejének, 's több Méltóságoknak, itt mulatása által olly igen fényessé lett, hogy ebben az esztendőben is Füred első rangot érdemlett. – Voltak olyan Vasárnapok, a' mikor a' népnek tolongása miatt a' forráshoz szépségesen nem is lehetett férni. Több híres Magyar Bandák oszlatták az orczákról a' komorságot délután és estvéként. Székes-Fejérvárról pedig az ott tanyázó Nemzeti Színjátszó Társaság ide eljövén, nem kevés gyönyörűséget okozott a' Hazafiaknak. ... ”*

– A' Füredi multságok közt szép volt ezeken kívül a' Keszthelyi gályának Augustus 8-dikán történt megérkezése, mellyel Gr. Festetics László Nagysága, Tsászári Kir. Kamarás, Ő Fő Hgségének a' Palatinusnak tisztelkedni kívánt.

A' Fő Herczegnek Füredről való elutazása holnapra lévén határozva, azonban a' kis Fő Herczegnek neve napja is éppen holnapra esvén, mindenféle készülétek meg vannak téve, hogy a' Fő Herczegi Udvarnak ezen utolsó napja ezúttal Füreden a' kettős tisztelethez alkalmaztatott udvarlási czeremóniákkal kellemetessé tétessék. Valósággal igen szépen kellett látszani a' Balatonon a' gálya kivilágosztatásának, és a' Füredről Tihany felé, innen pedig vissza rakétákkal való lövöldözésnek. –

A' Palatinus Ő Fő Herczegségének eltávozását az egész mulató sokaságnak is eloszlása rövid időn követni fogja. – A' folyvást tartó szeles idő miatt nem igen volt kedves az idén fürdeni a' Balatonban; mégis a' Fő Herczeg Asszony a' Palatinusné valamikor csak lehetett, hideg földöt venni el nem mulatta. – A' szép látások közzé tartozott még az is Füreden az idén, midőn a' nyár 'elején mindjárt, itt kimúlt Bakonbéli Apátúrnak holt teste gyász hajón Tihanyba nyugvó helyére által szállított.”

A 1825. július 27-i számban ezt közölték.: „... N[eme]s. Pest V[árme]gyének Szolgabírája Tekintetes Miskey Imre Úr kíséretével ottan ebéd után lóháton az egész társasággal ... Gróf Festetics László Úr által az ő gallyájára meghívattatott, és estve szép holdvilágnál számtalan mozsarak durrogásai között a' Keszthelyi partra szállított, és ott más fél nap pompás mulatságokkal, és vadászatokkal mulattatván, a Füredi Savanyú-vízre ment, a' hova késő estve érkezvén, midőn a' magyar muzsikát meghallaná, minthogy azt a' Portugalliai és Spanyol nótákhoz hasonlítóknak találta, annak hal[l]gatásával éjjel utánnig kedvét tölteni kész volt.”

Jó egy évvel később ugyanebből a lapból a következőket tudhatjuk meg az 1826. augusztus 26-i számból: „A' tűzi szerentsétlenségek Dunántúl olly szörnyen szaporodnak, hogy hiteles Tanúk beszédek szerint a' népnek tellyes elrémülésére méltó okot szolgáltatnak. Ugyanis is e' folyó Kis-Asszony Hava 16-ra virradóra a' Füredi Savanyó-Vízen tűz támadván az úgy nevezett régi Traktért, és a' földházat elemésztette. Valamint más nap a' közel lévő Füred Helységben is tűz támadván, egy pár Házat hamuvá tett, és a' népet egész rémülésbe hozta, úgy hogy maga Bírāja lett.”

Az 1826-os évvel kapcsolatban írta a „Tudományos Gyűjtemény” 1827. (12. füzet) évi kiadásában Hrabovszky Dávid: „Függelékül Füredről 's Tihanyról. XIII.” „Füred Juliusban 1826. Balaton mellett vagyok ismét, Barátom, még pedig annak egyik legnevezetesebb helyén, Füreden. Két előbbi tartózkodásom Balaton mellékén, olyan évszakban történvén, a' midőn a' vendégek már elszéledtek, látogatásom elhalasztódott mostanra. ... Azonban meg kell vallanom, Fürednek külsője nem felel meg egészen a' várakozásnak. ... Kivált ezen nyáron, ha azon szerentsénk' elmaradását, Ő Cs. Kir. Fő Herczegsége', Országunk Nádorának jelen nem létét, 's a' minden' napiakig nézőknek panaszait, a' kevés vendégek miatt, kivesszük' – igen interestesszans az itt lélet.”

Zákonyi Ferenc 1988-ban megjelent „Balatonfüred” című, alpműként számon tartott, helytörténeti munkájában sajnálkozva írta, hogy az első Anna-bál feltételezett két főszereplője közül csak a későbbi férj (Kiss Ernő) élete ismert világosan előttünk. Feleségének élete a történelem homályába veszett, még az arcképét sem sikerült fellelni. Zákonyi Ferenc feltehetően ákosfalvi Szilágyi László (1897–1978) családtörténeti munkájára támaszkodott, amikor megállapította, hogy szentgyörgyi Horváth „Anna-Krisztina” 1803 után született.

Zákonyi Ferenc még ezt is írta: „Hogy a két fiatal megismerkedése hogyan történt, arról nem maradt fenn hiteles emlék. Az összes családi iratok eltűntek Kiss Ernő eleméri kastélyának lerombolása-kor. ... Az Elemér községben levő kastélyt ... a II. világháború után a község lakói szétszedték, könyvtára, kápolnája, a benne elhelyezett családtagok – így Horváth Anna-Krisztina – maradványaival is megsemmisültek.” Zákonyi Ferenc tévedett, vagy legalábbis téves információra alapozta ezt a megállapítást: a családi kriptá az eleméri templomban ma is megvan, ahogy az ott elhelyezett családtagok maradványai is átvészelték a történelem viharait. Arról nem is szólva, hogy „Anna-Krisztina” még csak átmenetileg sem volt soha itt eltemetve.

Időközben a hölgy életrajzi adatait sikerült pontosítani, sőt az arcképe is fennmaradt. Utóbbit Nagycenken őrzik. (Hugonnai Kálmán és Ugody Péter a szentgyörgyi Horváth család leszármazási táblázatának összeállításával rendkívüli mértékben segítette a hiányzó információk felkutatását.)

Szentgyörgyi Horváth Fülöp János Nepomuk (1777–1841), valamint katymári és borsódi Latino-vits/Latinovich [a születési bejegyzésénél Latino-vich, a házasságkötésnél Latinovits névvel szerepel] Anna Klára Jozefa (1783–1862) 1803. április 21-én kötöttek házasságot Baján. Első gyermekük – akit Mária Krisztina Julianna Erzsébet Konstan-cia néven anyakönyveztek –, Baján született 1805. július 15-én.

Dóka Ferenc hegyfalui plébános – ő lényegesen jobban érti a latin nyelvű szövegeket, mint én – a közelmúltban, miután megtekintette a bajai anyakönyvi bejegyzés fotómásolatát, volt szíves felhívni a figyelmemet arra, hogy van még egy latin nyelvű megjegyzés is, ami arra utal, hogy a megkeresztelés már a születés napján megtörtént. Ez nem volt szokatlan, amennyiben az újszülött gyengének tűnt, azonnal meg is keresztelték. Köszönöm a plébános úrnak a felvilágosítást.

Szintén a plébános úrtól tudom, hogy amikor 2015-ben feltárták a répceszentgyörgyi templom kriptáit, akkor találták meg (a többi családtag mellett) Krisztina koporsóját is. A szentgyörgyi Horváth család sírhelyeiről, koporsóiról fényképes dokumentáció készült, amelybe beletették azt a – Krisztináról készült – portré-festmény fotómásolatát is, amelyre Nemes András művészettörténész a Nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeumban bukkant rá. A szentgyörgyi Horváth család tagjai két sírboltban nyugszanak, a kettő között nincs átjárás. Az eredeti kriptalejárat ma már nincs meg, a sírfedlapot járólappal borítja. A kutatók a templom oldalfalában lévő szűk szellőzőnyíláson keresztül, a rács eltávolítása után jutottak be, tehát az emlékhely nem látogatható. A „Vas Népe” 2018. augusztus 25-i számában „Tini kisasszony legendái nyomába eredtünk” címmel részletes cikket közöltek szentgyörgyi Horváth Krisztináról.

A bajai belvárosi római katolikus anyakönyvbe bejegyzett öt keresztnév közül a Krisztina vált később használatossá. Kiss Ernővel való megismerkedésének helye és ideje – bár a hagyomány szerint ez 1825-ben, az első, állítólag a tiszteletére rendezett füredi Anna-bálon történt – a nemrég előkerült adatok (Balogh Gyula tanulmányában olvasható: „... ennek előtte több esztendővel megismervén Méltóságos Szent-Györgyi Horváth János cs. kir. kamarás Úrnak Christina nevű, ritka tulajdonságú Kis-Asszonyát ...”) tanúsága szerint pontosan nem ismert, valószínűleg ez még 1823-ban, vagy 1824-ben, esetleg még korábban történt. A magam részéről tényként kezelem azt, hogy Kiss Ernő József János (a későbbi aradi vértanú honvéd tábornok, de ekkoriban még csak ulánus hadnagy, az 1826-os házasságkötésük idején már főhadnagy), és szentgyörgyi Horváth Mária Krisztina Julianna Erzsébet Konstancia nem 1825 nyarán, és nem Balatonfüred-fürdön, egy nyári bálon ismerkedtek meg.

Teadélután egy reformkori polgári szalonban

Továbbá valószínűbbnek tartom azt, hogy 1825-ben nem rendezték meg az első balatonfüredi An-

na-bált sem. Úgy vélem, hogy valószínűleg legkorábban az 1830-as évek első felében, de még valószínűbb, hogy az 1830-as évek közepétől, egész pontosan 1836-tól kezdték el Anna-napi táncvigalomként, megtartani, tehát legkevesebb 5–6, illetve 10 esztendővel később, mint ahogy a hagyomány (és a köztudat is) számon tartja. Annyi bizonyos, hogy jelenlegi ismereteink szerint a füredi Anna-bál kifejezés csak 1836-ban jelent meg.

Korábban azt is feltételeztük, hogy a fiatalok megismerkedése, és a valamelyik [esetleg későbbi] – valóban egy Anna tiszteletére rendezett – bál emléke összemósódhatott, így ebből eredhet az a hiedelem, hogy ezt az első füredi Anna-bált 1825-ben tartották meg. Annyi bizonyos, ez a megismerkedés nem ekkor történt, hanem néhány esztendővel korábban. 1825-tel kapcsolatban megjegyzem, hogy az állítólagos első füredi Anna-bál házigazdája, azaz a házikisasszony édesapja, nem más lett volna, mint aki Békés vármegye országgyűlési követe is volt. A népes vas megyei család férfitagjai nem csupán Vas megyében vállaltak hivatalt, és nem is csak kizárólag a Dunántúlon. Szentgyörgyi Horváth János már 1802-ben Békés vármegye táblabírája lett, később pedig kétszer is, először 1808-ban, majd 1825-ben (az állítólagos első füredi Anna-bál évében!) ismét Békés vármegye országgyűlési követévé választották. Ami a dolog pikantériáját adja, egész véletlenül másodszor pont 1825. július 26-án választották meg ismét békési követnek. Szóval a kérdéses napon valószínűleg talán nem kifejezetten azzal volt elfoglalva, hogy Balatonfüred-fürdön bált adjon elsőszülött leánygyermekére tiszteletére. Ebből kiindulva, az a változat is komolyan megkérdőjelezhető, hogy esetleg a felesége, a háziasszony – Krisztina édesanyja, Latinovits Anna – tiszteletére rendezték volna 1825-ben az első füredi Anna-bált. Az viszont bizonyos, hogy tartottak a fürdőszezonban mulatságokat Füreden, így 1824-ben is, ekkor az itt időző József főherceg nádor, és fia tiszteletére.

Darnay Kálmán 1928-ban megjelent „Kaszinózó táblabírák” c. munkájában a füredi bállal kapcsolatosan ugyanakkor a következőket írta a „Füredi Anna-bál gavallérjai” c. fejezetben: „... A Balaton hullám-fodraiban fürdőző nagyasszonyok bálja a füredi játéksín megnyitása [1831!] utáni években öröklődött meg július 26-ikára. Mert évenként ott tartották a szépségéről híres gróf Keffenhüller Anna és hasonló leányának tiszteletére a hét megyére szóló >>Anna-bálok<<. Nemes Zala vármegye dinom-dánomozó nagyura szentgyör-

gyi Horváth Zsigmond volt, kinek Kisfaludy Sándor által is bálványozott hitvese szintén Anna névre hallgatott. ... A Zsigmond-napi kéthetes mulatozás után Szent György ura hitvesével füredi nyaralójába, a mai Mangold-házba költözött pihenésre. Ott-hon hagyott cigánybandája az aratás munkájában segédkezett mindaddig, míg fel nem virradt Anna-napja, melynek közeledtére saraglyás szekéren szintén Füredre hurcolkodtak. A Horváth-ház emeleti termében tartott házi bálon – Anna nagyszony névnapjával kapcsolatosan fényes táncestélyen ünnepelték éveken át szívbeli barátnőjét, Keffenhüller grófnőt. ... ”

Darnay Kálmán írása tehát szintén az 1830-as évekre datálja az Anna-bálok kezdetét Füreden. Valamint szerinte Füreden azért tartottak Anna-napi vigalmakat, mert a családban számos Anna volt, illetve a baráti körükben is volt Anna nevű hölgy.

Azt is valószínűsítettük korábban, hogy a két lány, „Anna-Krisztina” és Anna személye, valamint a bálók emléke az idők folyamán egybeemosódhattott, az események egybeolvadtak, és így alakult ki a helyi hagyomány. Továbbá Füreden azért is tarthattak Anna-napi vigalmakat, mert a családban még az előbb említettekén kívül is számos Anna volt, illetve a baráti körükben is volt Anna nevű hölgy, akiknek tiszteletére szintén adhattak bált a fürdőhelyen.

Az az Anna, akinek tiszteletére akár szintén rendezhették az első bált, szentgyörgyi Horváth Józsefnek (1780–1850) – nem Krisztina József nevű testvéréről van szó –, a balatonfüredi Horváth ház akkori egyik társtulajdonosának, Pesten, 1817. jú-

nus 26-án született Anna Valburga Barbara Fidelia nevű lánya. Unokatestvére, „Anna Krisztina” miatt, és fiatal kora miatt, továbbá az 1825-ös esztendő eddigi mindent mást félreseprő hegemoniája miatt korábban soha nem jött számításba, mint akinek a tiszteletére az első Anna-bált rendezhették.

Amennyiben az 1825-ös bált nem tekintjük „sacrosanctus”-nak (azaz szent és sérthetetlennek), és elfogadjuk azt, hogy jelenlegi ismereteink szerint bizonyíthatóan csak az 1830-as évek közepétől tartottak Anna-bált Balatonfüreden, akár az ő tiszteletére is rendezhették az első balatonfüredi Anna-bált. A hölgy azonos azzal a Horváth Ninával, akiről báró Wesselényi Miklós írt naplójában, az 1836-os füredi tartózkodásáról beszámoló részben, valamint akit Madarász József (1814–1915) is megörökített 1883-ban kiadott emlékirataiban ugyancsak az 1836-os év kapcsán. Ez a Horváth Anna hét esztendővel később kötött házasságot a Vas megyei Vámoscsaládon – az akkor már császári és királyi tábornok – báró Paccassi Jánossal, ahogy arról a Honderű 1843. május 22-i számában is beszámolt: „– Ugyancsak f. hó 8-kán tartatott több rokonok’ és szomszédok’ jelenlétében nagys. Szentgyörgyi Horváth József úr’ szeretetreméltó leányának Annának pompás menyegzője báró Paccassi tábornok úrral. A kedves fiatal báróné férjével együtt Pestre költözött, hatvaniutczai saját házába.” A férj néhány év múlva, 1848-ban, Bécsben meghalt, Anna 1892. október 22-én hunyt el a nagytétényi kastélyban, az ottani temetőben helyezték végső nyugalomra.

Báli jelenet a reformkorban

A füredi Anna-bál – is – a XIX. század folyamán az arisztokrácia körében rendkívül kedvelt volt, számos híresség vett részt rajta. A bál védnöke többnyire Zala vármegye főispánja volt. A balatonfüredi Anna-bál tulajdonképpen egyben a füredi fürdőszезон zárórendezvénye is volt, ezt követően a vendégek többsége elutazott, az augusztus mai fogalommal élve már utószezonnak számított. Ugyanakkor volt olyan fürdőhely is, ahol az utolsó nagy rendezvény a Péter-Pál napi bál volt. A fürdői társasélet fénypontjai kétségkívül a nagy bálók voltak, élükön természetesen a füredi Anna-bállal. Utóbbin időnként még tűzijátékban is gyönyörködhettek a füredi gyógyhelyen megforduló vendégek. (Igaz, a tűzijáték esetenként nem éppen a várt eredményt hozta, mint 1839-ben is.) A színházi előadások is változatossá tették a vendégek estéit.

Elképzelhető, hogy talán 1830-ban is tarthattak bált, legalábbis Zákonyi Ferenc ezt feltételezi (véltetően Eötvös Károly „Balatoni utazás” c. munkájára támaszkodva), abból, hogy szerinte Kisfaludy Sándor Anna-napkor külön előadást tartatott a színházban. Ezzel kapcsolatban csupán annyi a gond, hogy az első füredi közsínház, a Játékszín csak 1831-ben készült el, július 3-án (bár Zákonyi Ferenc szerint 2-án is tartottak egyet a köznépek) tartották meg az első előadást. (Baróti Géza egyenesen azt írta, miszerint Kisfaludy Sándor kötelezővé tette az Anna-napi előadást.) A július 2-i dátumot főként Eötvös Károly népszerű – és kétségtelenül jól hangzó és hatásos – történetére alapozták, amelyet állítólag az író az id. Fülöp József veszprémi postamestertől hallottak alapján jegyzett le. Megkérdőjelezi ennek hitelességét az a tény, hogy a környék egyszerű népe egyáltalán nem a nemzeti felbuzdulástól indítatva, hanem a robotkötelezettségnek eleget téve vett részt a színház építésén, azaz valójában kényszermunkán. Megjegyzem azt is, hogy az Eötvös által leírtakkal ellentétben azért mégsem lehetett annyira idilli a megnyitó, mert éppen ekkoriban söpört végig az országon a kolerajárvány, a fürdővendégek közül is számosan pánikszerűen hagyták el a fürdőhelyet, be sem várva a színház megnyitását. Továbbá: talán a legilletékesebb személy, Kisfaludy Sándor mindig is a július 3-i dátumot említette a színház megnyitásként. A megnyitásról – jelenlegi ismereteink szerint – hírlapi tudósítás nem született. A „Hazai 's Külföldi Tudósítások” 1831-ben, május 18-án, 25-én és 28-án is lehozta az alábbi közlést: „Vége a' Nagy Érdemű Közönségnek jelentetik még az is, hogy T[ekintetes]. N[emes]s Zala V[árme]gye'

Rendjeinek múlt esztendő Augusztus hónapban költ k. Határozása szerint Füredi savanyó vizen az Uraságtól e'végre kikért funduson most emelkedik egy pompás a' helyet felettébb ékesítendő Nemzeti Színjászó épület, az ezt alapító T. Ns. Vármegyének pártfogása, és kormányozása alatt; mellynek hozzá járulásával már bátran elmondhatni, hogy Füredi savanyó víz, nem csak, mint eddig az elomlott egész[s]ség helyre állásának; még pedig a' maga eredeti mivoltába visszahelyeztetett gyógyító forrása, – nem csak mulató hely, – hanem jövőre a' Hazai nyelv, Litteratura, és tsinosodás terjesztésének egyik Nemzeti Iskolája lesz. – Költ Tihanyban az Uradalmi Kancelláriában Máj. hónap 9-ik napján 1831-ik esztendőben.” Ebben az évben (1831) ez az – eddig fellelt – egyetlen megjelent közlés a füredi színházzal kapcsolatban. A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy színjátszás 1831 előtt is volt Balaton-Füred fürdőn, már a XVIII. század kilencvenes éveiből ismert, hogy székesfehérvári és egyéb illetőségű színészek léptek a Balaton-parti fürdőhelyen, de állandó önálló színházépület csak 1831-től állt rendelkezésre.

Ujfalvy Sándor (1792–1866) emlékirataiban írta, hogy 1831-ben neje gyógykezelése végett Füredre utaztak. Június 6. körül érkeztek meg a fürdőhelyre, ahol „... kétkézt kelle vennem, hogy jó szállást kaphassak, mert nagyobb része már előlegesen ki volt bérelve. Szerencsére találék mégis két vidám szobára, hogy huszonnyolc napot váltogatott örömek és lelkes hazafiak körében töltnék, mire éltünk hosszat örömmel gondolunk vissza. ... A hónap végén aztán „Minden jó embereink, főleg Kisfaludynak legszívesebb maraszt[al]ása sem bírhatott reá, hogy még öt napig, a csak most felépült magyar színház ünnepélyes kinyitásaig Füreden maradjunk. Nem unalom, nem is költséghiány siettete, hanem valóban a gondviselés intó szavát értők meg, s ösztönszerűleg elsiettünk. Nagy szerencsénkre: mert ha az öt napot itt bevárjuk, akkor Erdélyig három veszteglő intézetben, külön-külön huszonegy napig, leendünk kárhozattva. Utazásunk gyorsan haladt Pest felé, előre meg lévén rendeltetve előfogataink. ... Pesten több ideig akartunk mulatni, de csak három napra terjedhetett. Az epemirigy túlzott, borzasztó híre, mint sebes pusztító avar[tűz?] terjedt el egyszerre. ...”

1831. augusztus 10-től október 23-ig Komlóssy Ferenc szintársulata a füredi fürdőn a vesztegzár miatt volt kénytelen a tervezettnél tovább tartózkodni. A helyzetet nehezítette, hogy a kolera miatti pánikban tévesen a hideglelést is a járvány okozta tünetnek vélték.

Az „Aurora” 1833. évi kiadásában Kovács Pál „Jaj be jó fi vagyok én!” elbeszélésében (vagy inkább naplójában?) beszámol arról, hogy „... Elhatározám hát magam egy pár hétre Füredre utazni, hol pezsgé már’ az életöröm után epedő nép. ... Füreden tartózkodásunk a’ legkellemesebb vala, kivéve részemről a ki veendőket. Játékszín pedig nemzeti! barátság – pedig őszinte magyar! szépek – pedig honiaiok ’s anyanyelvükön szólnak! – mindezek olly kedves táplálékot adának a’ valódi örömeiben gyönyörködő léleknek, melly jelenben leginkább nemzetiségünk’ sokat ígérő hála[a]dása körül éldeleg; hogy panaszra szám mulatságom felől nem nyúlhaték, – ’s még is elégedetlen valék! Barátom’ megérkezte enyhítő balz[s]am vala aggodalmim között. ... Másnap a’ társaság egy nagy ál-orczás bált hirdete ki; ’s a’ vendégek közül kiki számola egy édes emlékü estére ez alkalommal. Örültem én is, mert a’ mit az ember úgy szemben restel megmondani, álarcz alatt, gondolám, könnyebben megteheti. ... Ez alatt eltelt Füredre szánt időnk ’s haza menénk. Az biztos, hogy Kovács Pálnak ez a füredi tartózkodása már a füredi Játékszín megnyitása (1831) után volt, és a fenti sorok írója egy álarcos bálon is részt vett, vélhetően 1832-ben. Hogy ezt a bált Anna-napkor tartották volna, az sajnos nem derül ki, csak annyi valószínűsíthető, hogy ez a főidényben lehetett.

1834-ben nem volt – már amennyiben valóban készültek megtartani ekkor az Anna-bált Füreden – az 1834. július 18-án kitört fürdőtelepi tüzvész miatt, aminek köszönhetően szinte az egész fürdőhely leégett. A „Hazai ’s Külföldi Tudósítások” 1834. július 23-i számában erről a tüzesetről így számolt be: „Veszprém Július 19-dikén. Tegnap délutáni 3 óra után a’ Füredi savanyu víznél lévő épületek közt tűz ütven ki magát, hirteleni dühösségével majd minden házakat, a’ játékszínt, fürdőházat, és gróf Eszterházy vendégfogadját kivéven, megemésztett. Mivel némelly szobák be is égtek, több úri vendégek és kereskedők jelen volt vagyonaiktól megfosztattak. Sokan az első emelet ablakaiból ugráltak le.” A „Jelenkor” 1834. július 23-i számában így írt: „Füred, a’ dicső tájú Balaton-Füred, a’ kedves fürdőhely jul. 18kán délután nagy részben elégett. A’ pompás Horváthház, Talliánház, posta-épület, plébánia, a’ nagy és kis vendégfogadó (mellynek szobái ’s termei is jobbadán beszakadoztak), ’s így a’ Tihany felé fekvő egész sor, hamuvá; lett. A’ fürdőház, gyógyszertár, játékszín ’s a’ t. épen maradtak; a’ vendégek azonban számra nem igen csökkentek, mert részint az ott sértetlenül

hagyott lakhelyekbe, bár kisebb kényelemmel, vonultak össze, részint a’ szomszéd helységek ’s közel szőlőkbéli épületekbe települtek.”

A fürdőtelep az 1836 és 1840 közötti panaszkönyv, továbbá az 1834. évi hivatalos fürdőorvosi jelentés szerint is ekkor, 1834. július 18-án, és nem 26-án, Anna-napkor égett le, ahogy azt Zákonyi Ferenc és mások is írták korábban.

1836-ot megelőzően tehát jelenlegi ismereteink szerint, bár több visszaemlékezésben is írnak a füredi nyári fürdőhelyi mulatságokról, azt senki sem írta le, hogy ez az Anna-bál lett volna. Ahogy John Paget sem.

John Paget (1808–1892), magyarosan: Paget János, 1835–36-os magyarországi utazása során 1835. július 17-én Pestről levelet írt Wesselényi Miklósnak Pozsonyba, aki már korábban egy füredi találkozást javasolt az angolnak. Wesselényi ekkor nem, csak augusztus közepén jutott el a balatoni fürdőhelyre. Paget 1835. július 20. után érkezett meg Füredre, néhány napos itt tartózkodása során szerzett benyomásait megörökítette naplójában, ami „Magyarország és Erdély” című munkájában is megjelent. Zákonyi Ferenc „Balatonfüred” c. könyvében (1988.) azt írta, hogy az angol „1836-ban járt Füreden”, és „... a Horváth-házban részt vett egy nagyobb bálon, ez volt az Anna-bál”. Megjegyzem, úgy tűnik Zákonyi Ferenc egy évvel későbbre, 1836-ra és nem 1835-re keltezte Paget balatonfüredi látogatását, és mivel 1836-ban már tényleg tartottak Anna-bált Füreden, ebből következik, hogy Zákonyi értelmezésében Paget János a füredi Anna-bálon is részt vett. Hozzátenném, hogy 1957-ben a Veszprém megyei napilap, a „Középdunántúli Napló” július 25-i számában Lipták Gábor és Zákonyi Ferenc közösen írt, „Régi Anna-bálok” c. cikkében az alábbi olvasható: „Egy angol utazó: John Paget 1846-ban <sic!> járt a füredi Anna-bálon.” A nyilvános bálról szerintük Paget így írt a naplójában: „Ezek a termek a szálloda tulajdonosáé voltak s a bált is az ő javára tartották.”

Átnézve Paget könyvének 1987-es magyar kiadását, én nem egészen erre a következtetésre jutottam. Miután valamikor 1835. július 20. után – és nem 1836-ban, vagy 1846-ban, ahogy Zákonyi Ferenc írta – Pageték este megérkeztek, kérdésükre, hogy van-e hely, a szálloda portása nemmel válaszolt. Végül kaptak szállást, úgy, hogy az egyik helyen lakókat rábeszéltek, hogy költözzenek ki, és adják át nekik azt. A Füredi História 2017. évi 2. számában „Adalékok a balatonfüredi fürdőhelyi társasági élet történetéhez” c. írásomban ezt részle-

tesen taglalom, ennek ismételésétől most eltekintek, csupán az idevonatkozó részt idézem: „Ezeket a helyiségeket a vendéglős [és nem a szálloda tulajdonosa!, ahogy Zákonyiék írták] foglalta le, a bált az ő javára adták.” / „These rooms were those commonly occupied by the restaurateur of the place, and it was for his benefit the ball was given.”

Paget egyik bál esetében sem tesz még csak utalást sem arra, hogy ezek közül bármelyik is az Anna-bál lett volna. (Ennek az angol nyelvű eredeti kiadásban – London: John Murray – Albemarle Street, 1839. – sincs nyoma.) Azaz: nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy a Paget által leírt bálók bármelyike is Anna-bál lett volna. Nem azt állítom, hogy 1835-ben nem tarthattak esetleg Anna-bált, csupán azt, hogy nem biztos, hogy John Paget valóban részt vett ezen a bálon. Illetve Anna-bált azt tartottak, csak éppen nem Füreden.

Továbbá úgy gondolom, az a kitétel, hogy az első bált a vendéglős javára adták, magyarázatra szorul. Ezt nem úgy kell érteni, hogy a bállal a vendéglőst kívánták támogatni, egész egyszerűen azt jelenti, hogy ezt a bált a vendéglős rendezte, vagy tartotta. A vendéglős pedig nem szentgyörgyi Horváth János volt, amint az a „Jelenkor” 1835. április 29-i számából is kiderül: „Fürednek a' múlt nyáron elégett épületei nemcsak hogy már újra fölépültek, hanem jobbra egy emelettel följebb is vetettek, úgy hogy az eddigi alkalmaztatásokon kívül jelenleg hetven tökéletesen fölbútorozott nagyobb kisebb szobánál több áll készen az ide vágyó Vendégek befogadására; melyek iránt előre rendeléseket tehetni a' földes uraság részéről közelebb kinevezett épületi gondviselő n[emes]. Étsi László úrnál, úgy szinte Glazer Lipót vendéglő[s]nél, a' savanyuvizes üvegek töltögetése tárgyában pedig Kunczy János gyógyszeráros fog az őt megkeresőknek akár tüsténti szolgálattal módban hagyásához képest, a' múlt évi mostanra is meghagyott árszabás szerint eleget letenni. Ez úttal köztudomásul tétetik még az, hogy az uraság a' hideg fürdőket is három új hajlékkal szaporíttatta meg. Mindezek mellett a' szobák és fürdők bére megmarad az idénre is a' tavalyi mód szerint ...” (Ezt hírt a „Hazai 's Külföldi Tudósítások” is – igaz, rövidítve – lehozta.) Elképzelhető, hogy feltehetően még 1835 nyarán átvette a bérletet, de 1836-ban már biztosan Oberhauser János (majd később György nevű testvérével együtt) volt az apátsági vendéglő / vendégfogadó bérlője, és 1852-ig működött a fürdőhelyen, amikor is a szintén pesti Mayer Antal váltotta őt. Legalábbis valószínűsíthető, hogy egy

1836-ban kiadott német nyelvű fürdőismertetőben közöltek feltehetően még az 1835-ös állapotokat is tükrözték. A fenti, a „Jelenkor”-ból vett, idézetben szereplő Glaser (Glazer/Glázer) Lipót / Leopold (1881? – 1856) 1824 és 1835 között bérelte apátsági vendéglőt, 1836-tól a mai szívkórház mögötti egykori Esterházy/Eszterházy-kastély (szálló) vendégfogadót / vendéglőt vitte, akit 1853-ban Lössel Farkas váltott, mivel Glaser a jelek szerint már nem tudta a konkurrenciaharcot Mayerrel tovább vállalni.

Valószínű, hogy Lössel már 1853-ban beszüntette a füredi vállalkozását, mert csak ebben az évben találkozni nevével a fürdőhellyel kapcsolatban. Glaser Lipót ezt követően valószínűleg újra bérbe vette az Esterházyt, de 1858-ban a lányával hosszabbították meg a szerződést, és már ő vitte tovább a vállalkozást. („Társaskörbeni étkezés, különösen fővendéglős Mayer úrnál, míg versenytársát Glaser urat csak keveset látogatják. – írta a Vasárnapi Ujság 1858. július 11-i számában. A Vasárnapi Ujság azonban tévesen írta a bérlőnek Glaser Lipótot, ugyanis ő 1856. június 27-én a füredi Savanyúvízen elhunyt. Ennélfogva valószínűbb, hogy leánya már 1856 nyaratól – valószínűleg férjével, Haentjens Mihállyal együtt, aki ekkor már nem volt a Kisfaludy gőzhajó kapitánya – volt az Esterházy vendégfogadó bérlője.)

A vendéglősnél maradjunk egy rövid ideig még. Bár teljesen nyilvánvaló, hogy a vendéglős nem szentgyörgyi Horváth volt, azért az újságírók megtisztelték ezzel a címmel. Ahogy azt a „Szekszárdi Vasárnap” írta 1992. augusztus 2-i számában: „Persze, mi magyarok jobban szeretjük az egykori balatonfüredi vendégfogadós, művészetpártoló mecénás Horváth család nevéhez kötni a bálakat, hisz tény, Horváthék Anna nevű lányának névnapján rendszeresen megrendezték a füredi Annabált. Több, mint száz éve hagyomány ez ...”. Szintén hasonló olvasható „Népszava” 1995. július 31-i számában: „Az első Anna-bált 1825. július 26-án rendezték meg Balatonfüreden Szentgyörgyi Horváth Zsigmond fogadójában, a kor szokásainak megfelelően ...”

A Paget-féle naplót olvasva feltűnt még valami, ami – legalábbis számomra – elgondolkodtató. A társaság a ház szalonjában gyűlt össze, onnan vonultak át a nyilvános helyiségekben tartott bálba. A szentgyörgyi Horváth család füredi házának alaprajzát megnézve az is feltűnt, hogy ezen nem sikerült felfedezni olyan méretű helyiséget / termet, ami – legalábbis szerintem – igazán alkalmas lett

volna bál megtartására. Felhívom a figyelmet arra, hogy bálterem csak a nagy kastélyokban volt, így a bajai városi palotában is. Általában mindenütt volt előtér (hall), ahol a vendégek letették a kabátjukat, kalapjukat, sétapalcát stb.. A szalon volt a vendéglátás színhelye. Volt többnyire két ebédlő. Egy kisebb, ha csak a család étkezett, egy nagyobb a vendégek / vendégségek kedvéért. De volt, ahol még külön reggeliző helyiség is volt. Általában mindenütt volt külön dohányzó szoba, ahol a férfiak zavartalanul rágyújthattak. Helyenként ezt pipatóriumnak hívták. A férjnek-feleségnek külön szobája volt. Általában a család minden tagjának külön szobája volt. A vendégek számára kevesebb-több szobát is biztosítottak. A balatonfüredi épület esetében pedig kifejezetten sok szobát biztosítottak a vendégeknek, funkcióját tekintve inkább szállodának lehetett tekinteni, mint családi „nyaralónak” ami némileg magyarázatot ad a „Szekszárdi Vasárnap” és a „Népszava” újságírójának melléfogására is.

Horváth Bálint 1848-ban megjelent leírásában („A' füredi-savanyúvíz 's Balaton' környéke”) így írt az épületről: *”A' Horváth ház két emeletű, a' tőfeliül részén látszólag három emeletű, legnagyobb épület a' gyógyhelyen, igen szép kilátás van belőle a' déli, 's keleti részekre, 105 szobával, melyek közül sok csinosan, 's kényelmesen, mindannyi pedig tisztán butorozvák<sic!>; földszint lakik a' házfelügyelő, ki a' szobákat a' vendégeknek kiadja; továbbá egy fűszer-, 's egy divatáros<sic!> bolttal.”* Az utca túloldalán álló Nagyvendéglőről pedig ezt közölte: *„A' vendéglő épületben alul a' kapunál jobbra az újonnan 1847. épült nagy kávé ház, két teke asztallal, fölötte az ét, mellette, a' táncz terem, legizletesben felszerelve, 's bútorozva; a' tánczteremben naponként fényes estélyek adatnak, a' zene, táncz, csak éji 11 óra felé szűnnek meg; a' tágos, és kényelmes teremben tartatik a' híres Annabál is, melyre az egész környék' legtávolabb helyeiről is összecsoportozik a' legfényesebb vendég koszorú; balra a' kapunál a' följárás, vendég szobák, 's a' fürdő felügyelői lak.”* Sajnos, tartok attól, hogy – ellentétben a hagyománnyal – a Horváth házban nem tartottak sem Anna-, sem egyéb más-milyen bált, azt – a füredi Anna-bált (illetve más fürdőhelyi táncos mulatságokat is) – kezdetektől fogva az apátsági vendégfogadó tánctermeben rendezték meg. Felhívom a figyelmet arra, hogy Horváth Bálint 1848-ban megjelent könyvében valószínűleg korábbi adatokat használt fel. Minimum 1847-es, de valószínűleg még korábbi évekből

származó információra támaszkodhatott, amikor az Anna-bál megtartásával kapcsolatban a vendéglő tánctereméről írt. Ha korábban máshol tartották volna, erről talán azért tett volna egy futó megjegyzést, ha mást nem is.

A fentebb idézett 1848-as Horváth Bálint-féle leírásnál jó negyed századdal korábban az „Auro-ra” 1822. évi kiadásában Kultsár István imertetőjében többek között az következő leírást adta a fürdő épületeiről: *„... szembetűnő épületek 'a' következők: 1.) a' nagy Vendéglőház, mellyben az alkalmatos szállásokon kívül a' társaságbeli mulatságokra Kávéház, és tánczoló palota is találtatik. 2.) az előtte lévő Kápolna, mellynek esztendő által a' Szerzetből Káplánya vagyon; 3.) a' soros hars [hárs?, valószínűleg inkább: üde, zöld] fákból álló kellemetes Sétálólóhely, mellynek közepében nyolcz oszlopokon nyugovó földél alatt a' Savanyú víz kútja. 4.) a' Sétálólóhely végében a' Patika, 's az Orvos, és Chirurgus lakásai, mellyekhez van kaptsolva a' Fördőház alkalmatos fürdő szobákkal; 5.) ezekkel szemközt Horváth Uráságnak<sic!> díszes homlokú, és két szárnyával a' Balatonra dülő tágas háza, hol a' Vendégek tsinos szállásokat találhatnak. – Vannak még ezeken kívül mind az Uraságnak [mármint: a tihanyi apátnak] több, mind idegeneknek az Uraság engedelmével készült némelly házai ...”*

A leírásból még más is kiderül: *„két szárnyával a' Balatonra dülő tágas háza”* részlet alapján – legalábbis számomra – úgy tűnik, hogy a balatonfüredi Horváth ház eredetileg egy „U” betűt formázó épület lehetett, amelynek földszinti központi terében lehetett a fogadótér, vagy másképpen a hall, és esetleg a két szárny által közrezárt (talán fedett) udvari rész, az emeleten pedig a szalon kapott helyet. Az 1834-es tűzvészt követően az épületet még egy, harmadik szinttel (2. emelet) – a Balaton felől nézve 4. szinttel – is bővítették.

A két ismertető megjelentetése között Miskolczy Károly 1837-ben, Veszprémben kiadott munkájában („Balaton Füred mint savanyú víz”) a következőket írta a mai Gyógy tér nyugati részén levő épületekről, ennek alapján úgy tűnik, a szerzőnek 1836–1837-ben még egyáltalán nem volt tudomása a füredi Anna-bálról:

„... A' felső nagy vendég épület 's az úgy nevezett Horváth ház' homlokai a' sétatérre néznek, egymástóli távolságok kellemes uttzát formálván; amabban az ebédlő, annak idejében tánczterem, a' vendéglők, úgymint pesti polgárok, Oberhauzer testvérek, melly tetszéssel udvaroltatnak minden

rendű vendégeknek, annak leírásába azért nem mernek bocsátkozni, mivel a' képzelődés az olvasót a' valónak éldelésére tél közepén is ingerelné, tapasztalásául az ambrozia' és nektár' millyenségének.

Az elő előforduló itteni táncmulatság' lerajzolása még a' peleskei Notarius' grófi elmés Irójának is dolgot adna; itt, hol a' himfyk és némberek inkább a' láb alá intézett hangászat' rugalmas foka-in, mintsem a' padlazon lejtőznek; az élet' forrásait fátyolozott pihegő mellükön hordozó lelkes ró'sabokrok, pörge bajuszkák leventai élő szobronkon, elragadó tünemények! itt, hol a' szépeket karperteik, a' ragyogó gyűrűk, elillegetett drága kövek, köszörült cseh övegek' fonadékiból készült függő lámpák bokrai, a' tükrökből visszavert rezgő sugárok mintegy görög tűzfényeivel follyák körül.

A' kávéházban több rendbeli folyóirásokkal is kedveskedik a' nemesebbült készség, – alatt boltok, főntebb számos vendégi lakok, végrül itt van a' felügyelő úr' lakása, kívül felírással jegyezve. E nagy épületet felváltja a' nagyon tisztelendő Plebánus úrnak új lakása, kinek áhítatos kegyessége e földi Elyziumban szívbeszállólag képzelte a' mennyeit.

A' díszes és nagy Horváth ház vendégeknek készített sok úri szobákból áll, fel ügyelvén arra ama finom ember Alphonso úr; végiben a' posta ház >>salva gvardia<< címmel, mellynek hajlékiban némelly varrással járó mesterségek is kész szolgáltatással gyakoroltatnak, 's még e' részben sem talál a' vendég hiányt, felváltván – azt a' Talián ház, az utzát pedig egy sétahely, levezetőleg a' Balatonra épített hideg ferdőhöz, melly szembetűnő hasznat okoz frissítő, erősítő gyógyerejével; alkotása pedig egyesülve a' szép kinézettel, némű álméklodást is szerez; ehez jobbról az ispotály, balról ujdonat új 60 öles istálló, igen czél irányosan a' víz otlléte miatt is, 's köz borház. ...”

Bár a szöveg értelmezése ugyan vitára adhat okot, de az „amabban az ebédlő, annak idejében táncterem, ...” kitétel valószínűleg inkább a nagyvendéglőre vonatkozik. Továbbá: „A díszes és nagy Horváth ház vendégeknek készített sok úri szobákból áll, ...” valószínűleg eldönti a kérdést. Mivel Miskolczy leírásából egyértelműen ráismer-ni a füredi Játékszínre, valamint megemlíti azt is, hogy „A' láng néhány évvel itteni némelly derék épületeket porrá és hamuvá változtata, 's busúlt a szép természet is a' mesterségek' romjain, – de már vissza álla minden gazdagabb pompával, kiterjedtebb 's új alakkal is, czélerányosb rendel. ...” – itt egyértelműen az 1834-es tűzvészről van szó – ennek alapján biztosra vehető, hogy 1834 után vetette

papírra a fenti sorokat, legkésőbb 1837-ben, de feltehetően még 1836 első felében. Van tehát három korabeli forrásdokumentum is, amely inkább arra utal, hogy táncterem nagy valószínűséggel nem volt a balatonfüredi Horváth-házban. És vajon miért nem említette még csak meg sem Miskolczy a füredi Anna-bált munkájában, miért csak táncmulatságról írt?

Ugyancsak 1837-ben jelent meg a Tudományos Gyűjteményben Károlyi István: „Füred' ásványos vizei és a' Balaton” című munkája, amelyben – többek között – a következőt írta: „... A' felső sorban első az annakelőtte úgy nevezett felső vendéglő (különböztetésül a' már nem levőtől), mellyet most pusztán csak vendéglőnek neveznek, 's mellyel a' papház szakadatlanul van egybekapcsolva, 61 többnyire csinos szobákon kívül talál-tatnak még itt mind a kettőben raktárak a' gyógy-hely' számára, és több szobák földszint a' vendég-fogadós' számára; azon szobák közül az elsők bal-ra ivóhelyül jobbra pedig egy nagy terem kávéházul szolgál; az első emeletben a' tágas és szépen földszesített evőterem 100–150 terítékre van elkészítve; evés alatt 1836. a' Pesti német banda tetszős darabokat játszott. A' táncmulatságok is itt tartatnak. ...” Ismételten csak azt tudom kérde-zni, a szerző miért csak a vendéglőben tartott „táncmulatság”-okról írt?

Végül megemlítem, hogy 1848-ban jelent meg Szerelmey Miklós „Balaton-albuma”. Az eredeti kiadás magyarázó szövegében olvasható a követ-kező: „Ezen épületek közül legnevezetesebbek: a Horvát-ház, melly képeink elsején mindjárt szem-közt a Balatonba néhány ölnyre benyúló kikötővel fehérül. Ez Füred legnagyobb épülete, 105 szobá-val bír. A megette álló épületeknek képünkön csak egyes részei látszanak; ezek: a posta- és Tallián-ház; utóbb, az utca másik szögletén, a nagy vendéglő, mellynek 80 vendégszobája, tágas kávéháza, ét- és táncztereme van. Ez utóbbinak a fürdői vendégek olly nagy hasznát veszik, hogy benne a für-dői időszak alatt minden estve gyűl össze táncztár-saság, melly rendszerint csak éjjel felé oszlik el. Legnagyobb táncmulatság azonban a híres Anna-bál, mellyre távol vidékekről is számos vendég se-regül össze. E bál rendszeren a fürdési időszak bezá-rásának tekintetik, mert az utána következő napok-ban a vendégek szép része, kivált a kik nem gyógyít-ás, hanem mulatás kedvéért gyűltek össze, hazaút-ra indul.” Az én értelmezésemben az Anna-bált a Szerelmey-féle ismertető egyértelműen a nagyven-déglővel társítja. Csak megismételni tudom a Hor-

váth Bálint leírásával kapcsolatos észrevételt, miért nem említi meg a bállal kapcsolatban a szentgyörgyi Horváthok házát, ha korábban valóban ott tartották?

Nem állítom azt, hogy a balatonfüredi Horváth-házban nem tartottak társasági összejöveteleket, vagy akár kisebb táncos rendezvényt. Paget naplójából kiderül, hogy a szalonban előbbire lehetőség volt, továbbá a „Honderü” 1844. szeptember 7-i számából tudni, hogy ebben az évben július 25-én néhány fiatal egyéni akcióra szánta el magát: *„Nyárhó 25-kén tán húsz fiatal úr egy igen csinos és élénk kis tánczestélyt adott a horváthház terében; s noha csak délben határozottat el, vajjon a terem mellékszobáival használatukra adathatik-e s így a vigalom létre jöhet e azon esten, mégis az úrias vacsora – mi tulajdonkép[p] a szakács főérdeme – semmi kívánnivalót nem hagyott.*

Az egész földői keresztény társaságot minden rangkülönbség nélkül szívesen látták a báladók. Házinőnek senki sem kéretett meg. Eszterházy Rozine grófné, és, Schmerzing báróné, ez annyira kedves két úrhölgy is megjelent, minek annál inkább örvendett az egész társaság, mivel azt kivételként tekintheté. – Az estély éjjélutáni 2 óráig tartott.

Maga az Anna-bál, mivel ebben az évben Anna péntekre esvén, a bál a rákövetkező vasárnapon tartatott. Épen olly tele volt, hogy kényelemmel lehetett táncolni, s igen vígan egész reggeli 4 óráig tartott. ...”

Ebből – véleményem szerint – még egy dolog nyilvánvaló: 1844-ben – és nagy valószínűséggel a többi évben is – zenés-táncos összejövetel rendezésére csak a vendéglős volt jogosult, minden egyéb ilyen jellegű esemény – legyen az kisebb, vagy nagyobb – az ő hozzájárulásával történhetett. Tekintve, hogy a vendéglősnek az általa tartott bál komoly anyagi bevételt jelentett, ez érhető is.

A „Jelenkor” 1835. augusztus 8-i számában olvasható, hogy július 23-án a bajor trónörökös, Miksa herceg a füredi fürdőre érkezett, néhány napig itt tartózkodott, igen jól érezte magát, és fényes táncmultság adatott a tiszteletére. Tehát 1835. július 23-án volt egy bál, vagyis egész pontosan: táncmultság, amelyet a Horváth-ház vendégének, a bajor trónörökös tiszteletére adtak. Hogy 3 nap múlva, Anna-napkor is rendeztek volna még egy bált? Elképzelhető. De úgy tűnik, erről a sajtó (ha egyáltalán valóban tartottak ekkor még külön Anna-napi bált) – sajnos – már nem számolt be. Ha megtartották, akkor viszont a bajor trónörökös va-

jon nem halasztotta volna el az utazását egy újabb nappal? A rendelkezésre álló információk alapján úgy tűnik azonban, hogy csak egy esztendővel később, 1836-ban tartottak Füreden Anna-bált. Sajnos a leírásból nem derül ki, hogy pontosan hol tartották 1835-ben a fenti zenés-táncos rendezvényt, de én valószínűbbnek tartom, hogy erre a vendéglőben került sor.

Továbbá a „Honművész” 1835. augusztus 2-i számában is olvasható egy beszámoló, amiből kiderül, hogy ebben az esztendőben már korábban is tartottak bált: *„Füreden a’ Kassáról jött ’s Komlóssy úr igazgatása alatt levő színész-társaság mulattatja a’ fürdő vendégeket. Julius 12-én >>Mátyás diák és a’ czinkotai küldöttség<< című 3 felv. víg énekes játékot láttuk. Nem annyira M. Luize (Erzsike) gyenge hangja az erős hangászathoz képest, ’s a’ játék eleje, mint az öszves énekek, ’s Komlóssy (iskolamester), Czelesztin (király), Fülöpné (mesternő), Fülöp (fogadós), Hubenay (kisbíró) jelesen adott szerepeik nyertek elégedést. A’ jártas ’s dicsért Czelesztinben csudáltam, hogy szerepén mosolyog; mit hibás feledkezésnek – Szakácsi (fő őr) helytelen ’s járatlanságot mutató színi alkalmazását pedig inkább vigyázatlanságnak tulajdonítom. – Ugyan e’ napi 9 óra után az első táncz-mulatságot tartottuk vígan ugyan, de azt a’ tánczosok kevés száma miatt inkább csak házi mulatságnak tekinthettük.*

Az általam kutatott hírlapanyagban a füredi Anna-bálra vonatkozóan – legnagyobb sajnálatomra – a legelső nyomot csak az 1836-os „Honművész”-ben sikerült felfedeznem. Az augusztus 11-i számában olvasható az alábbi beszámoló: *„Füred. 1836. júl. 26. Annanap. – Illy érdektelenül ritkán virrad fel reám a’ kedves Annanap. Felhők borultak a’ láthatárra, és mintha keblem hő vágyait tudták volna, kevés harmateső után keletnek vonultak! – A’ Balatonra és sétatérre néző új épület két emelettel büszke, ’s emeli a’ táj díszét. A’ kedvencz kis Győriek ’s Pestről Grunfeld hangászkarai válták fel egymást és talán csak a’ tartós szelek okozák, hogy nem lehete, mint illykor lenni szokott, igen sok vendéget látni. – A’ játéksín e’ cím alatt >>az Annák<< igen untató volt. – Este a’ sok tűzi békák a’ köznépnek multság tárgyát adtak. – A’ tánczterem homlokzatán e’ kivilágítás >>Mindent – hazánk szeretett Annáért!<< valami különös tettszést nem nyert. A’ táncz esti 9 órától éjjél után 2-ig tartott, ’s a’ 300-ig megjelentek köz[ö]tt a’ cse-rekeringő (cotillon) 50 párral legzajgóbb volt. MADARÁSZ.”* A szerzőről nincs további informá-

ció, de elképzelhető, hogy Madarász József volt a szerző.

Annyi bizonyos, hogy 1836-ot megelőzően is tartottak estélyt Annák tiszteletére. Csak éppen nagyon valószínű, hogy erre Füreden egyáltalán nem került sor. Elég nagy az esélye annak, hogy nem a füredi bálók nyomán terjedt el és vált népszerűvé a nyárközepi esemény, hanem fordítva, a fővárosban kezdték el megtartani, és annak sikerét látva, az ötletet átvéve kezdték el megrendezni a balatoni fürdőhelyen is, az itt tartózkodó vendégek mulattatására. És nagyon úgy néz ki, hogy nem a szentgyörgyi Horváth család rendezte meg az első bált sem, hanem kezdettől fogva a vendégfogadót (és éttermet) üzemeltető / működtető (bérlő) vendéglő(sök)é az érdem. Ugyanis a bál rendezéséhez nekik kőkemény anyagi érdekeik is fűződtek, annyira, hogy az 1850-es években még azzal is megpróbálkozott Mayer Antal vendéglős konkurrenciája, Lössel Farkas, hogy az apátsági vendégfogadóban tartott Mayer-féle Anna-bál mellett egy saját, egyfajta „ellen Anna-bál” tartásával is kísérletezett, ám – a jelek szerint – meglehetősen kiábrándító eredménnyel. Az 1830-as évek második felétől egyébként Oberhauser testvérpár (közülük az egyik János) volt az apátsági vendéglő üzemeltetője az 1850-es évek elejéig. Feltehetően egyikük azonos lehetett azzal az Oberhauser J. B. fűszerkereskedővel is, aki 1833-ban még Pesten, a Fehérhajó fogadóval szemben működött, de biztosan azonos azzal a személlyel, aki 1834-ben Pesten, már, mint vendéglős tevékenykedett: „*A' színház épületének szép kávéházát és vendéglő szobáit, melyek tavasz óta be valónak zárva, jul. 24-én az új haszonbérlő Oberhäuser J. úr újólág díszítve megnyitó, 's az óta számos vendégek látogatják. Ő volt volt a vendéglő azon két pompás ebéd alkalmával is, melly a' városi két nagy tánc-teremben múlt jul. 28. és 29-én mintegy 500 személyre adatott n[eme]s. Pest városának tisztválasztása két első napjain.*”, amint az a „Honművész” 1834. augusztus 7-i számában volt olvasható. A következő évben aztán (Pesten) „*A' városi színház termét jövő esztendőre Oberhäuser testvérek (kereskedők) bérlélték-ki, kiknek neve eléggé kezeskedik arról, hogy a' jövő farsangon a' közönség e' teremben a' legszebb multságokra számolhat.*” – írta a „Rajzolatok” 1835. október 31-i számában. A testvérpár 1836-ban aztán, már, mint a füredi fürdőhely apátsági vendégfogadó és étterem bérlőjeként tűnik fel, de az is elképzelhető, hogy talán már 1835-ben is Oberhauser János lehetett az.

Az is valószínű, hogy az 1834-es tűzvészt követően mintegy újjátásképpen vették át, és kezdték el a fővárosi mintájára megtartani a füredi Anna-bált is, 1836-tól.

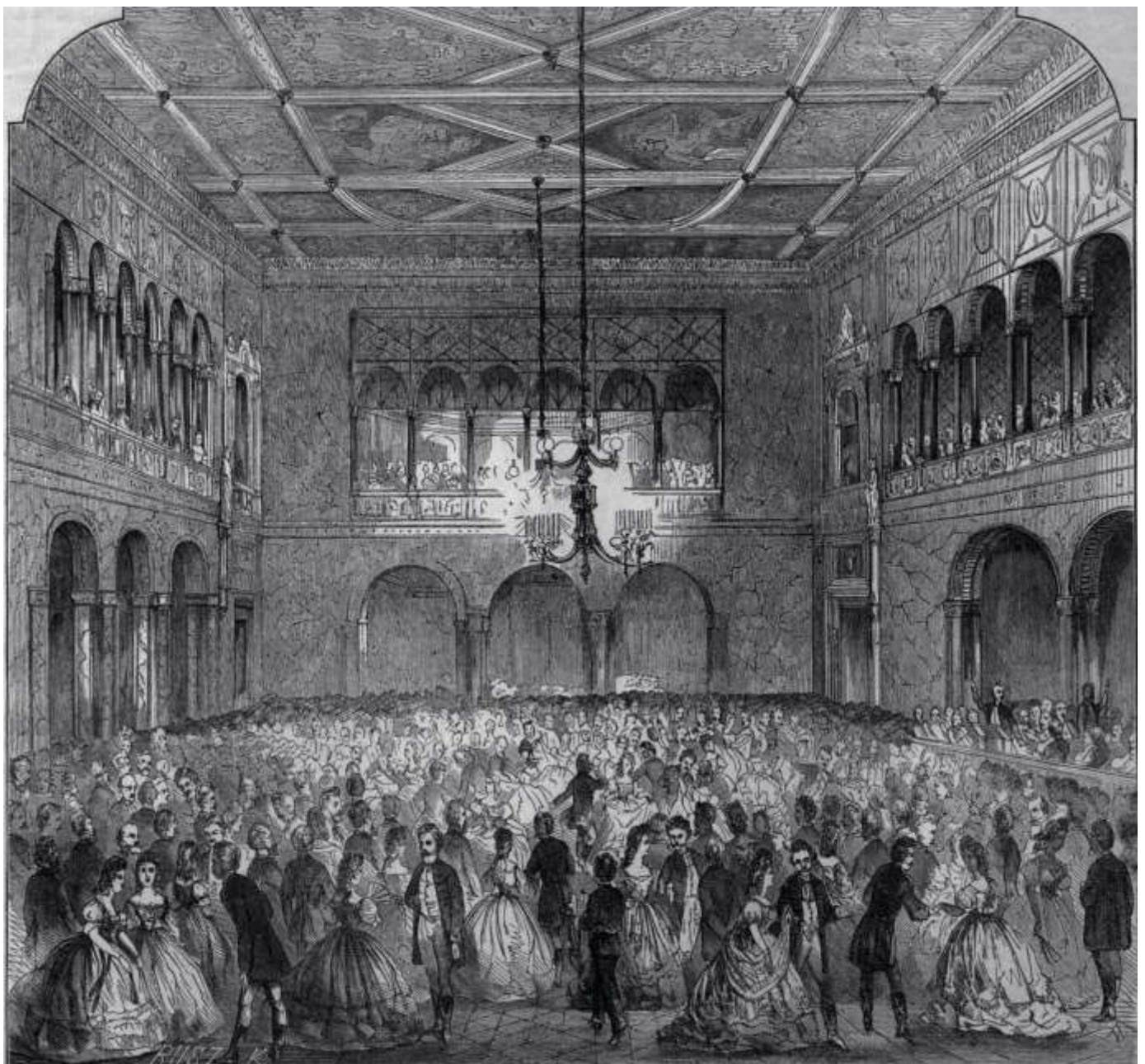
A „Társalkodó” 1832. augusztus 8-i számában Matics Imre „Annák estélye” című július 25-ére keltezett beszámolójában ír egy, az Annák tiszteletére, a pesti új kávéházban – valószínűleg a Redoute 1833-ban elkészült épületében már 1832-ben megnyitott Színház kávéházról van szó – tartott rendezvényről, illetve az ottani kalandjairól, egész pontosan: inkább viszontagságairól: „... az új kávéház melletti udvarba szándékozunk menni – szól esdekelve a' kisasszony, – kétségkívül oda, bizonyosan urasága is velünk tart – viszonzza felém fordulva Keledyné. ... Bementünk, 's karöltve ide 's tova sétálván körülnéztük a' szép Ninák' tiszteletére megvilágosított udvart. Nekem az egész tetszett; nem tudom mert, egy nagyot sóhajtottam, midőn a' Ninák' oltára fölött ezen iratot olvasom: >>Éljenek a' Magyarok! Es leben die Hungarn!<< Teli volt az udvar mind két nembeli vendéggel, leginkább elegáns uracsokkal, kik a' dámák' kalapjuk alá kandikálni szoktak. El-elmosolyodva nézöm a' sok szemüveget, kik nappal sem látnak jól, annál kevesebbet éjjel; de a' legnevetésesebb meg az volt, hogy közülök egyik nem az orrán letűzött szemüvegen által, hanem fölötté kandikált ki szemeivel; Keledy asszonynak erre olly elmés mint éles ötletén hangosan fölkaczagánk, melly miatt soknak figyelmet vontuk magunkra; 's mi több, néhány lépésnyire előttünk megfordul egy dáma is. ...” (Ez a dáma a cikk szerzőjének kedvese volt, és itt kezdődtek igazi viszontagságai is, de végül a történet jóra fordult.)

Buda XVII. század végén történt visszafoglalása után Pest fejlődésnek indult, Budáról az egyetem, Pozsonyból egyes hivatalok áttelepítését követően megnőtt az igény egy nagyobb, a kor elvárásainak megfelelő táncteremre. 1829-ben Pollack Mihály tervei alapján indult meg építkezés, és teljesen 1833-ban készült el, illetve nyílt meg a Redoute, a mai pesti Vigadó elődje. (Az épületben már 1832-ben megnyílt a „Színház Kávéház”.) A korszakban ez volt a bal parti város egyetlen koncertterme, vagy ha úgy tetszik, ilyen jellegű jelentősebb szórakozóhelye. A Redoute az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban is szerepet játszott: az Országos Honvédelmi Bizottmány időnként annak éttermében gyűlt össze, míg a koncertteremben ülésezett az 1848. július 5-én megnyílt első népképviselői országgyűlés, amelynek július 11-ei ülésén Kossuth Lajos 200 000 főnyi katonát és eh-

hez szükséges pénzt kért a küldöttektől, melyet egyhangúlag megszavaztak. Valószínűleg egyfajta jelképes megtorlásként is 1849 májusában a magyarok által ostromolt budai várat védő Hentzi tábornok a várból – a Duna-parti palotákkal együtt – szétlővette az épületet.

A „Der Spiegel” 1833. július 24-i számában olvasható a következő hír: „Pesth. (Annaball im kl[einem]. Redoutensaal.) Sonntag, den 28. Juli, wird, zu Ehren der holden Nannetten, ein Ball im kl[einem]. Redoutensale abgehalten werden. H[er]r. Fischer wird dieses Fest mit möglichster Eleganz ausstatten, und alles veranstalten, um das Vergnügen des Publikums zu erhöhen. Vorzüglich

dürfte die Blumendevisen-Vert Heilung an alle anwesenden Damen sehr anziehend werden. Die Musik wird gewählt und Speisen und Erfrischungen geschmackvoll sein.” Magyarul, megközelítőleg: Pest. (Anna-bál a Redout kisebbik termében.) Július 28-án, vasárnap, bált rendeznek a gyönyörű Nannettek (Annák) tiszteletére a Redout kisebbik termében. Fischer úr a legmagasabb eleganciát biztosítja, és mindent elkövet, hogy ez a közönség legnagyobb meglegedésére szolgáljon. Várhatóan a virágdíszítés különösen a megjelenő hölgyek tetszését fogja elnyerni. Választékos zene biztosított, az ételek és a frissítők ízletesek lesznek.

Bál a pesti Redoute-ban

A „Honművész” 1833. augusztus 1-i számában közölték az alábbi: *„Táncmultság Pesten. Júl. 28-án a' városi kisebb táncz-teremben nyilvános táncz multság adatott az Annák tiszteletére; de vagy a' szép idő kies budai környékre csala ki, vagy a' szokott nyári hévség annyira elijesztő a' Budapestieket, hogy ezen multságon alig lehet 20 személyt össze számlálni; tánczos pár legfeljebb négy-öt vala látható egyszerre, 's így a' szála, úgy szólván, üres volt. A' jelen volt Dámák virágbokré-tákat kaptak, melyeknek alljai Annákhoz intézet német versekkel díszlő papirosba valának takarva.”*

A „Honművész” 1834. július 31- száma hozta le a következő tudósítást: *„Az Annák ünnepe nem csak gyönyörű nap, hanem felséges esti idő által is kellemessé tétetett. Az ünnep nagyobb díszítésül Pesten júl. 26-ki estvé a' liget-kert (három dob-utsza) csinosan vala kivilágítva (bemeneti díj 10 pengő kr.): Budán pedig a' Horvát kertje olly pompás kivilágítással és átlátszó festvényekkel ékeskedett, millyeket nyilvános kertben Budapesten még nem láttunk. A' dombterület (terrasse) két oldalait átlátszó két piramisok (talapjokon magyar és német felírások), számos égő mécsek, úgy a' kertbe vezető lépcsőket és azok előtti tért hasonló mécsek 's nagy két piramisok díszesíték. A' mellék-épületek homlokfalait, a' czukrász hajlékát, az utakat, a' hangászkar állását számtalan mécsek világíták-meg, 's úgy szólván ezen kellemes kertet mintegy tündér-mulató helyé varázsolták. E' szokatlan csinosítási vállalata' 20 pengő kr. bemenet-díj mellett is mind ezen mind a' következő estve (midőn a' világoztás ismételtetek) olly sok nézőt édesgetett, hogy még 11 órakor is éjjél előtt majd minden helyek elfoglalva lennének.”*

A „Honművész” 1835. augusztus 6-i számában írta: *„Az Annák ünnepe Budapesten a' külvárosi kertek és tánczteremek bérlőjeit mozgásba hozta, 's majd valamennyiben 26-ára táncz multság, 's kertek megvilágosítása hirdettetett. A' Horváth-kert bérlője Budán se maradt tehetetlen; 25-re kertjének pompás kivilágítását hirdeté; de a' rossz idő miatt ezt 27-re (mivel 26-án Dupuis üzte tréfájit) halasztá. Azonban ekkor is igen híves [hűvös] lévén a' levegő, bár szokott pompával, színes festvényekkel magyar és német versekkel díszlő piramisokkal történt a' kivilágítás, Zöhls úr (pesti fi), az ál-Strauss, jó muzsikával kedveskedett, éjjél tájban pedig kis tűzi játék égett-le, igen kevés közönség gyűlt egybe. E' költséges tréfa aug. 1-jén a 2-án ismételtetett; de az egy váltó forintra tett bemeneti díjt alább lehetett volna szállítani. – 27-én Hildán a' város majorjában is tű-*

zi játék adatott, 's levegői halmok eresztettek-fel; nézők meglehetősen számmal jelentek-meg. – Pesten Peer Károly úr, Therézia városban a' nyári utszában levő vasfördőnek bérlője, hasonlóan kertjének kivilágítását hirdeté, ezen kívül katonai muzsika-kar és a' bécsi tréfás éneklők által ígére mulattatni a' közönséget 20 ezüst kr. bemeneti díj mellett. Ez is csak aug. 1-jén tartathatott.”

Az 1836-os füredi Anna-bálról a „Rajzolatok” szeptember 3-i számában is olvasható beszámoló: *„... Az Anna-bál fényes volt; jeles vendég koszorú gyűlt össze annak szebbítésére a' szomszéd megyékből, 's köztük nem egy érdekes személy lelki 's testi szépség' tekintetéből. De keblemben a' közvégső közepette szomorú emlékezetek támadtak, 's a' gyors keringő' éles hangjai, mint megannyi sikoltó torzképek kezdenek föltűnni képző erőm elébe. Elhagytam a' teremtet 's kikeresve egy szabad pontot, hon[n]ét a' Balatont végig láthatam, komoly eszméletekbe merülve hajtottam fejemet a' hideg köre. Teljes arcú holdvilág nézett le az ünnepi vidékre halvány sáppadt sugárban füresztve minden habocskát, minden fűszálat, 's a' különben is szép vidékre tündéri báj özönle alá. A' habok' lassúda csörgése, a' falevelek' suttagó mozgása, 's a' csöndes szendergő zúgás, melyet a' távolból érkezett, fáradt 's elhaló hangok' össze olvadása okoz, szellem énekkint hatott rám. – Egy szerelmes' érzelmei nagyon hasonlítottak volna az enyimekhöz, sőt úgy tetszik, e' pillanatban valóban szerelmes valék, mert a' hideg rögöt kebelemre szoritám; – hazám' földje volt az! – De olly szerelmes' érzetei valának ezek, kinek forrón imádott mátkája beteg, nagyon beteg 's nem talál annak orvost, és kínos vonaglásban borul a' haladoklóra, hogy, ha meg nem gyógyíthatja is, legalább vele együtt meghaljon! – T. L.”*

1836-ban báró Wesselényi Miklós is részt vett a bálon, a következőképpen számolt be erről naplójában: július 26.: *„Füred helységében, mely a Fördőhöz egy óra negyedre van, már hallottuk, hogy künn a Kútnál egy szobát sem lehet kapni, a mai Ballra egybe csődült vendégek már mindent elfoglalván; rendeltet hagytunk, hogy a helyiségben készítsenek szállást számunkra; de erre nem leve szükségünk: be érven a Fördőhöz, körülünk csődültek barátaink, ösmerőseink, 's tíz szállás is ajánlva lőn. Horváth Viliét értük legelőbb, 's ebbe telepedtünk. ... Az Anna Ball nagyon tölt 's valóban szép volt. A társaság – mint mondani szokták – nagyon vegyített, de épen azért kevésbé feszes. – Különben a felső osztály itt is külön légkörében*

szereket élni, 's ezen különválás sok ízetlenséget szül. Az új cancellár nője 's leánya, Zichy Edmundné, Hadikék, Loprestiék, a Pejachevich leányok teszik itt a választottak fénykörét; ezekhez ragadó fél és fertály olygarchia aspiransok itt is vannak, mint Horváthék, Czynderiék, Szegediek. etc. Pálffiné szíves volt irántam 's ötöt követve az egész csorda. Inkey Sándorné legszebb, 's igen kellemes asszonyka. ... Ma Horváthéknál vala táncz multság; ki engem is meghívtak, de látszott, minő aggodalmat 's gyötrelmet okozott jelenlétem szolgálai lelköknek: szerettek volna töllem a lehetőségig távol vonulni, 's ezt tenni mégsem merték. Horváth Nina ép[p]en nem osztzott atyja érzésében, 's nagy szívességgel jelelt ki. Ezt Fürednek majd minden asszonyról, 's leányról mondhatom, – kivált a korosokról. Saját sorsom az, hogy többnyire a véneknek tetszik; de ha a vénnek oly lelkese, mint itt Borbélyné, úgy nincs mit

panaszolni. A Horváthék báljában Horváth Nina, 's a Ráday Nina kisebbik leánya igen szépen tánczoltak magyart.” Megjegyzem, hogy Wesselényi 1835-ben is megfordult a füredi gyógyhelyen, de csak augusztus közepén jött ide, és tartózkodott itt mintegy három napig, a tihanyi apát-ság füredi fürdőtelepi vendégfogadója által kiállított számla augusztus 15-i keltezésű, így ha esetleg mégis rendeztek ebben az évben Anna-napi multságot Füreden, jó két-három héttel később erről a naplójában nem tett említést.

A későbbiekben aztán gyakorlatilag majd minden évben van visszaemlékezés, beszámoló a balatonfüredi Anna-bálról.

Baróti Géza szerint a „Hölgyfutár” kisajátította magának a füredi Anna-bálokat. Ez ugyan túlzás, mert más lapok is írtak a balatonfüredi bálról, de 1850-től (1849-ben indult) 1864-es megszűnésig a lap több füredi bálról tudósított.

Báli jelenet

A „Honderü” 1844. szeptember 7-i számában olvasható: „*Levelek Lóra barátnémhoz II. Pesten, nyárutó [augusztus] 26'*

... Anna péntekre esvén, a bál a rákövetkezett vasárnapon tartatott. Ép[p]en olly tele volt, hogy kényelemmel lehetett tánczolni, s igen vígan egész reggeli 4 óráig tartott. – E két estvén sokkal több kedves nővendég mutatkozott, mint eddig, s én mint kitűnőbbeket az eddig elsoroltakhoz még ezeket nevezem meg neked: báró Putteany Józsefné, e gyönyörű hölgy, kit a sétán kis leánykaival soha sem hallottam másképp mint magyarul beszélni, kinek nemes szive, művelt esze, s kedves modora példakép említetik, kit csak sajnálhattunk pár napnál tovább nem bírhatni Füreden. Tallián–Simoga Matild, Csirkéné, Csapóné, Kopácsyné két unokaöccsével, a két Tallián nővér, Ferenczy Terka és Irma, Rumbach Kitty, Barcza és Kolosváry. Petrovay, Lepora és Mocsonyi kisasszonyok megannyi szépség és kedvesség által kitűnő tagjai valának a vendég koszorúnak.

A tánczbani vezérpálcza felváltva Andrássy Mánó gróf és K. J. úrnak jutott. Kör magyarra egyszer sem került a sor; annál vígabbán lejtetett a kis karikás, mellyel egyszer a cotillon is befejeztetvén, egy pár fiatal bécsi német úr egész lelkesedéssel közbe vegyült. ...”

Befejezésül: bár a legelső balatonfüredi Anna-bál a történelem (jótékony?) kódébe vész – és nagy valószínűséggel most már így is fog maradni –, a tények semmit nem vonnak le napjaink bala-

tonfüredi Anna-báljának fontosságából és patinájából. A legenda szép és fontos dolog, de talán nem ártana azért hozzáfűzni azt is, hogy nem teljes egészében igaz.

A helyi hagyomány által számon tartott és a köztudatban szereplő információval szemben: tény, hogy jelenleg a rendelkezésre álló adatok szerint az első bizonyíthatóan megrendezett balatonfüredi Anna-bált csak 1836-ban tartották meg.

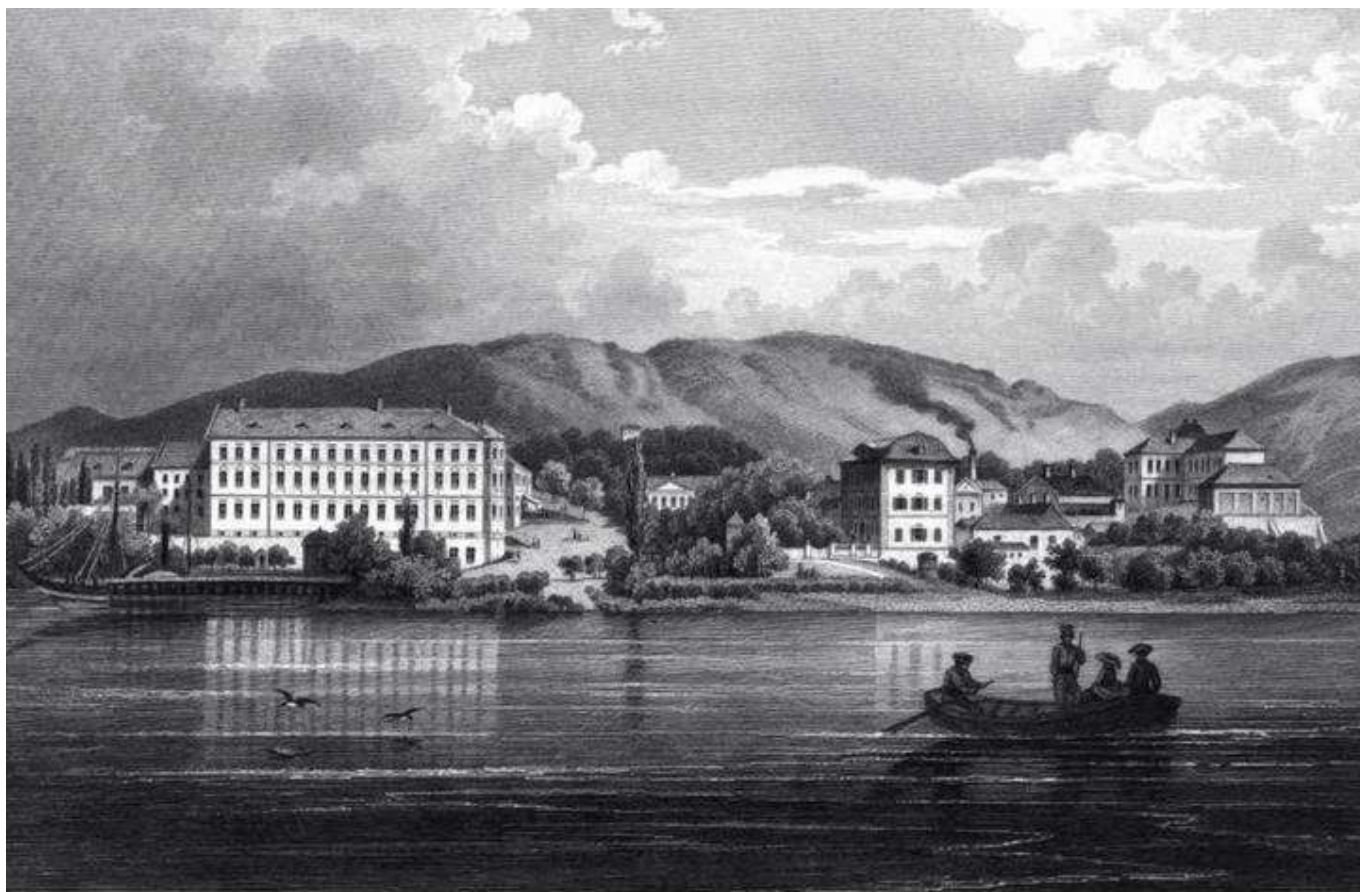
Természetesen az is elképzelhető – mondhatná az advocatus diaboli (az ördög ügyvédje, az ördög szószólója) –, hogy azért nem írtak 1836 előtt a füredi Anna-bálról, mert nem volt jelentősége, nem jelentett fontos társasági eseményt. Ha így van, akkor viszont 1836-tól egyszerre miért lett annyira fontos? Érdekesnek találom azt is, hogy 1835 márciusában nevezték ki Füredre fürdőfelügyelőnek Écsy Lászlót, szolgálati helyét azonban csak a következő évben, 1836 áprilisában foglalta el. Lehet, hogy első intézkedéseinek egyike az volt, hogy a fürdő életének fellendítése érdekében támogatta a pest-budai Anna-bálok meghonosítását a füredi gyógyfürdőn?

A balatonfüredi Horváth-házban nagy valószínűséggel soha nem rendeztek Anna-bált, azt kezdettől fogva az apátsági vendégfogadó tánctermben, majd később a Kurszalokban tartották.

Az első bál nagy valószínűséggel nem a szentgyörgyi Horváth családhoz köthető, annak rendezése kezdetektől fogva az apátsági vendégfogadót bérelő és működtető vendéglősöknek köszönhető.

Divatos reformkori férfi és női öltözékek

A füredi gyógyhely a XIX. század II. felében a Balatonról nézve, baloldalt látható a Horváth-ház

A balatonfüredi Horváth-ház napjainkban, a Gyógy térről nézve

A képek forrása: internet.

RÁCZ JÁNOS

VITORLÁSVERSENYEK BALATONFÜREDEN 1894-BEN

1842 nyarán Kossuth Lajos Füreden üdült, benyomásairól, emlékeiről a Pesti Hírlapban emlékezett meg *Caleidoscop* című füredői levelében: A „roppant víz”, a Balaton „20 mérföldnyi sima út, nagyobb, mint némelly vármegye, mint némelly fedelemség, ’s a’ honnak legszebb vidéke által körítve, ’s rajta mégis egyetlenegy hajó sem libeg, kivevén talán a’ füredi séta ladikot, vagy egy nyomorult halászcsonakot” (1842. júl. 24: 557). A modern magyar versenyvitorlázás bölcsője Balatonfüreden ringott. A balatoni vitorlássportban föllendülést az 1866-ban elterjedt hír hozott, amely szerint Erzsébet királyné ellátogat Balatonfüredre. A magyar főurak a kedvelt királyné szórakoztatására vitorlásokat hozattak a tóra. 1867. március 16-án „Erzsébet királyné különös pártfogása” alatt, balatonfüredi székhellyel megalapították a *Balaton-Füredi Yacht-Egylet*et. Egy angol származású hajóépítő műhelyében 1880-tól kezdték meg a vitorlás túra- és versenyhajók építését. Hírlapi tudósítás szerint „A nádas elején Young angol hajós 8 öl hosszú, 4 öl széles, és 15 láb magas hajóműhelyt épített, hogy a hajóépítési megrendeléseknek eleget tehessen” (Zala, 1880. nov. 17). A füredi parton az első faépület és sólya ekkor készült el, 1881-re már nagyobb vitorlások vízre bocsátására is alkalmas volt a telep. 1884-ben alapították a *Balatoni Vitorlázó Egylet*et, amely 1885-ben *Stefánia Yacht Egylet*re változtatta a nevét, Balatonfüreden kikötője, Hauszmann Alajos tervei alapján klubháza épült, amely a balatoni vitorlázás fő központja lett. A *Stefánia Yacht Egylet* hajóparkja egyike volt a legszebbeknek Európában az édesvízi hajóparkok között. Később aztán a füredi hajógyár is sokat tett a magyar vitorlássportért. Több hajóosztály hazai gyártásával tette lehetővé a sportág fejlődését, itt építették, illetve fejlesztették a Kalóz, a Csillaghajó, a Sárkányhajó, a műanyag Finn, a Moly, a Cadet és a Soling típusú hajókat. A belső telepen két nagyméretű csarnok felépítésével létrehozták a hajógyár sporthajóüzemét. Balatonfüred a magyar vitorlássport fellegvára továbbra is, mindmáig itt van a Magyar Vitorlás Szövetség vízitelepe, és számos nagy vitorlaskikötő épült a közforgalmú kikötőtől kisebb-nagyobb távolságra. Rangos nemzetközi versenyeket, Európa- és világ bajnokságokat rendeznek Füreden.

Az alábbiakban egy korabeli versenynaptárt teszünk közzé. Az immár 124 éves dokumentum

alapján jól látszik, hogy már akkoriban élénk versenyélet folyt Füreden, az itteni *Stefania Yacht-Egylet* rendezésében számos különböző vitorlásversenyre került sor. Úgy túraversenyekre, mint pályaversenyekre. A bolyákkal kijelölt versenypályák hosszúak, és háromszög alakúak voltak, így minden csapáson, azaz cirkálószakaszon, félszélben, háromnegyedszélben és hátszélben is küzdöttek a versenyzők. Némelyik regatta komoly pénzdíjas volt, jelentős összeget lehetett nyerni. Az egyes versenyeken nevezési díj befizetésével indulhattak a versenyhajók. A most idézett versenynaptár a Vadász- és Versenylap 38. évfolyamában jelent meg 1894-ben (június 14-én, 36. szám: 302).

A Stefania Yacht-Egylet által Balaton-Füreden az 1894. évben rendezendő vitorla-versenyek programja a következő:

Propositiók.

A versenybizottság határozza meg valamennyi versenyre nézve a hajó vízvonalához, illetve a befutandó pálya hosszához mért időtérítményt, az indulás irányát és módját, valamint minden egyes verseny kezdetét.

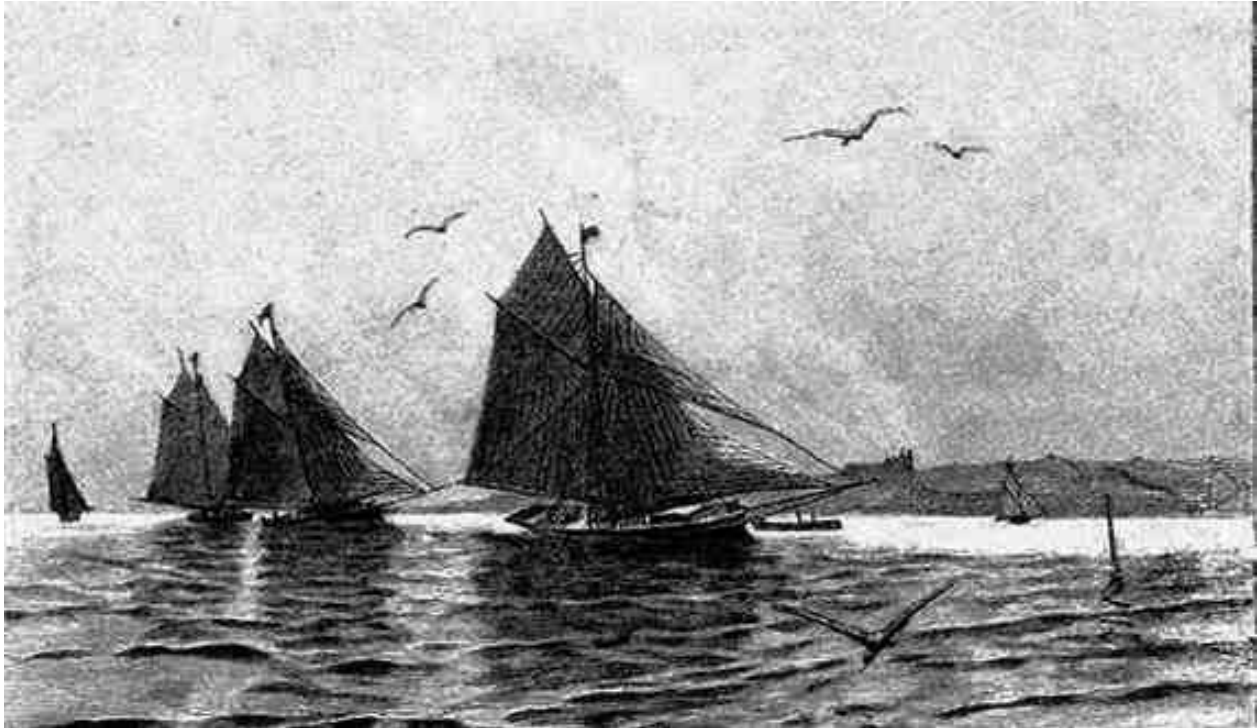
Május 15-től szeptember 12-ig kihívható:

I. Commodore-díj. Minden hajó számára: az első versenynél tét 15 frt. Táv 15 kilométer háromszögben háromszor megkerülve, összesen 45 kilométer.

A nyerő a díj ideiglenes birtokába jut, és csak akkor megy át tulajdonába, ha azt háromszor egymásután ugyanazzal a hajóval megnyerte. A nyerőt kihívhatja minden hajótulajdonos clubtag, és az köteles a versenyidény alatt mindenkor tartózkodási helyét és címét az ügyvivő alelnöknél (vice-commodorénál) bejelenteni, a történt kihívásnak pedig annak vételétől számított három nap alatt az eredeti pályán és távolságon megfelelni. Ha a nyerő fentebbi kötelezettségeinek meg nem felel, vagy akadályoztatása esetén hajójára más clubtagot – ki a vezetést elvállalja – nem nevez, a díj a Club birtokába megy vissza.

Ha a kihívó veszít, 25 frtot az egyleti pénztárba fizet, 25 frtot pedig ellenfelének. Ha nyer, a díj őrzője lesz. Minden kihívás az 50 frt bánatpénz letételezése mellett az ügyvivő alelnöknél (vice-commodorénál) bejelentendő.

Kihívások csak a vitorlázó idény alatt — május 15-től szeptember 15-ig történhetnek.

Vitorlás hajók a Balatonon, Tihany előterében

A díj jelenleg gróf Andrássy Géza által «Álmom» hajójával védetik. — 11-ik győzelem.

Július 9-én.

II. Egyleti díj. Minden hajó számára, tét 15 frt, táv 15 kilométer, háromszögben háromszor megkerülve, összesen 45 kilométer.

Július 10-én.

III. Hölgyek díja. Minden hajó számára, tét 20 frt, táv 15 kilométer, háromszögben háromszor megkerülve összesen 45 kilométer.

Július 12-én.

IV. Tihanyi díj. Adja a tihanyi főapátság és a fürdő igazgatóság. 32 láb vízvonaltól aluli hajók számára, tét 15 frt, táv 9 kilométer, háromszögben négyszer megkerülve összesen 36 kilométer.

Július 14-én.

V. Commodorené díja. 32 láb vízvonaltól aluli hajók számára, tét 20 frt, táv 9 kilométer, háromszögben háromszor megkerülve összesen 27 kilométer.

Július 17-én.

VII. Hölgyek díja. 32 láb vízvonaltól aluli hajók számára, tét 20 frt, táv 9 kilométer háromszögben négyszer megkerülve, összesen 36 kilométer

Július 20-án.

VIII. «Álmom» díj. Adja gr. Andrássy Géza.

Minden hajó számára, tét 20 frt, táv 15 kilométer, háromszögben háromszor megkerülve, összesen 45 kilométer.

Július 23-án.

IX. Vándordíj. 500 frt értékben. 32 láb vízvonaltól aluli hajók számára, tét 20 frt, táv 40 kilométer. Indulás B.-Füredről az alsó-eörsi uszányt megkerülve, a célponti zászlók között haladva a kis háromszöget háromszor megkerülve az indulóponthoz vissza.

Évenként egy verseny; nyertes ki három versenyen győz. A díj a mindenkori nyertes birtokába adatik mindaddig, míg a végleges győzelem eldőlt. A díj jelenleg Ádám Károly által védetik. — I-ső győzelem.

Július 24-én.

X. Vándordíj. 1200 frt értékben, minden hajó számára, tét 30 frt, táv 65 kilométer. Indulás B.-Füredről a háromszöget megkerülve, a célponti zászlók között haladva, megkerülni a tihanyi, siófoki és kenesei uszányokat az indulóponthoz vissza.

Félévenként egy verseny; nyertes, ki három versenyen győz. A tétek fele a díjhoz csatoltatik magy. kir. aranyokban. A díj a mindenkori nyertes birtokába adatik mindaddig, míg a végleges győzelem eldőlt.

A díj jelenleg gróf Andrássy Géza által védetik. II-ik győzelem.

Füredi vitorlás életkép, háttérben a tihanyi félszigettel

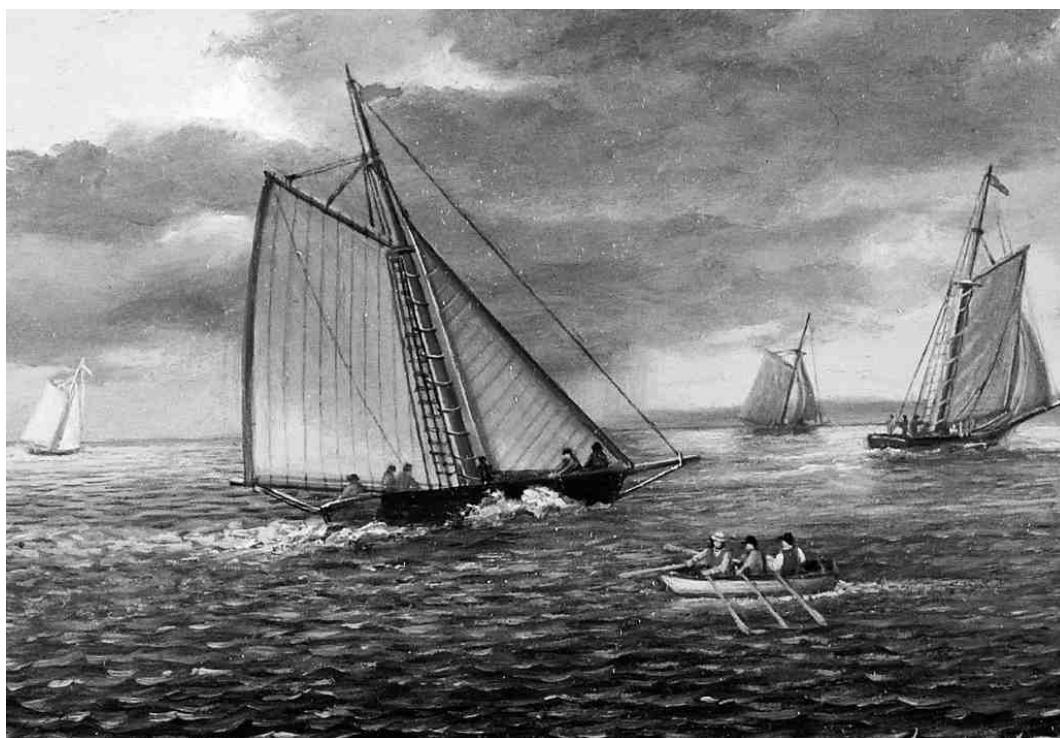
Július 25-én

XI. Matrózok evezős versenye. A *feltételek az időjárás és körülményekhez mérten a verseny előtt fognak közzétetni,*

A nevezés és a tét bármikor, de legkésőbb az illető versenyt megelőző nap déli 12 óráig az ügyvivő alelnök, vice-comodore úrnál jelentendő be, illetve fizetendő le. Minden verseny kezdetét egy órával előbb három mozsárlövés jelzi. A

vitorla-versenyeknél a «Stefania-Yacht-Egylet» versenyszabályai irányadók.

A yacht-versenyekkel kapcsolatban Július 16- és 17-én Lawn-tennis viadalt is rendez az egylet, Magyarország bajnokságáért. Nyílt verseny amatőrök számára. Tiszteletdíjat adja a «Stefania Yacht Egylet». Tét 15 frt. A viadal részletei a verseny helyszínén lesznek közzé adva.

Vitorlás verseny

EGERVÖLGYI DEZSŐ

BALATONFÜREDHEZ KAPCSOLÓDÓ NUMIZMATIKAI EMLÉKEK

2. rész

Kapcsolódva a Füredi História 2017/2. számában megjelent írásomhoz, az alábbiakat tartom szükségesnek még közölni.

1941-es esztendőben Széchenyi István születésének 150. évfordulóján emlékezett az ország. Balatonfüred is több rendezvénnyel gazdagította az országos emlékezések sorát, melyekről helyi kiadvány is készült. A kiadványból két fontosabb eseményt emelek ki:

- 1941. augusztus 31.-én Gróf Széchenyi István szobrát avatták, melyet Dr. Hóman Bálint vallás és közoktatásügyi miniszter ajándékozott Balatonfüred városának.
- Szeptember 8.-án a Magyar Vitorlás és Yacht Szövetség emlékülést tartott a balatonfüredi Királyi Magyar Yacht Clubban. Dr. Ugron Gábor ünnepi beszédét a következő szavakkal zárta: „Ezért gondolkozunk mi magyar vitorlázók különös kegyelettel gr. Széchenyi Istvánra. Emléket vándordíj alapításával fogjuk megörökíteni a 150 éves évforduló alkalmából”.

A Vándor-díj alapítása: 1941. szeptember 8. A verseny lebonyolítása áthúzódik 1942-re. Sokáig nem találtam adatokat a verseny megrendezésére, de a szerencse mellém szegődött egy gyűjtő – Vigh Róbert – személyében, aki az eseménnyel kapcsolatos két tárgyi fotót küldött számomra.

Az előkerült emléktárgyak bemutatása előtt, néhány korabeli újságból dokumentatív idézet.

1. Pesti Hírlap 1942. június 21.
„A Királyi Magyar Yacht Club 75 éves fennállását háromnapos vitorlásversennyel üli meg. A versenyre a Gróf Széchenyi Nemzetség a Gróf Széchenyi István-vándordíjat ajánlotta fel. Ez a hatalmas Vándordíj örök emléket állít a legnagyobb magyarnak, aki kezdeményezője volt a balatoni vitorlás sportnak, meghonosítója a balatoni hajózásnak és egyben úttörője a balatoni mozgalomnak.”
 2. Zalamegyei Újság 1942. „Gróf Széchenyi István vitorlásversenyek.
- Az Ugron Gábor dr. elnökletével működő 75 éves Királyi Magyar Yacht Club Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar, a balatoni gőzhajózás megalapítója és a Balaton-kultusz első apostola születésének 150. éves évfordulója alkalmából az

egész Balatont érintő hatalmas Gróf Széchenyi István vándordíj-versenyekeket rendez”.

3. Nemzeti Sport, 1942. július 23. (141.sz.) közli a július 25. szombattól, augusztus 2-ig tartó időszak napi versenyeinek időpontját.
„Szombaton kezdődik a vitorlások nagy hete: július 25 – 26 – 27 – 29 – 30 – 31 – augusztus 1. napokon. Augusztus 2. vasárnap: A balatonfüredi záró versenyek délelőtt 10 órától. A hatalmas műsorban különösen a Széchenyi emlékverseny iránt nagy az érdeklődés. Ez a vándordíj vitorlássportunknak a >>kék szalag<< verseny mellett a legjelentősebb eseménye”
4. MTI Sportkiadás. 1942. július 12.
„Július 27- 29- 30.-kán rendezi a Balatonon a Királyi Magyar Yacht Club a Vitorlázó Szövetség megbízásából az egyik legnagyobb és legszebb vitorlásversenyt a Gróf Széchenyi István vándordíjért.”
5. Sportkiadás. 1942. július 28. (1942/2. sz.)
„Keszthely, július 28. A gróf Széchenyi István vándordíjas vitorlásverseny első futama”.

A bemutatásra kerülő tárgyak:

1. Vándordíj emlékérem, 1942.
Felirat elől: Középen a Szent Korona, alatta horgony. Körbe: KIRÁLYI MAGYAR YACHT CLUB. 1867–1942.
Hátul: Az érem szélén körben babérkoszorú négy gyűrűvel összefogva, középen üres mező a helyezés bevésésére.
Vert bronz, 40 mm. Ismeretlen alkotó. (Fotó: Darabanth aukciósház engedélyével)

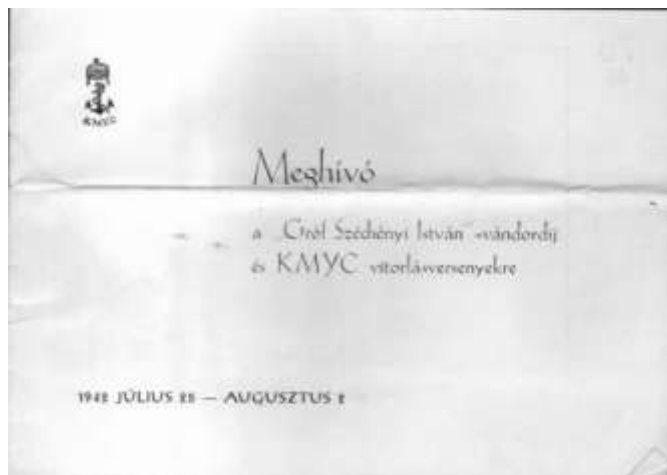

2. Meghívó. Papír, 1942.
Bal felső sarokban, a Szent Korona alatt horgony, alatta K.M.Y.C.

Középen négy sorban: MEGHÍVÓ / A „GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN” VÁNDORDÍJ / ÉS K M Y C VITORLÁSVERSENYEKRE

Lent balra: 1942. JÚLIUS 25 – AUGUSZTUS 2.

A meghívó jobb felső sarkánál a belső oldalról halvány, de tisztán kivehető fordított állású kép látszik: 75-ös szám, alatta ÉV felirat.

Az érem és a meghívó bizonyítja, hogy a versenyt megrendezték. A 75-ös szám az 1867-es alapítástól eltelt időt jelzi. (Fotó: Darabanth aukciósház engedélyével)

A Magyar Vitorlás Szövetség jubileumi érme.

3. Magyar Vitorlás Szövetség, 2017.

Felirat elől: Felirat a külső körben: MAGYAR VITORLÁS SZÖVETSÉG. Belső körben: HUNGARIAN YACHTING ASSOCIATION.

Középen piros alapú zászló, melyet vízszintesen és függőlegesen piros-fehér-zöld szalag oszt négy részre. A szalagon a koronás magyar címer. A zászlórúd előtt 75-ös szám.

Hátul: –

Aranyozott vert bronz, 40 mm. Fülezett, ismeretlen alkotó.

Az események kronológiai sorrendje:

1. Balaton-Füredi Yacht Egylet név alatt szerveződött meg a Királyi Magyar Yacht Club 1867-ben.*

2. 1941. Gróf Széchenyi István születése 150. évfordulója. Ezen alkalomból a Magyar Vitorlás és Yacht Szövetség 1941. szeptember 8-án Gróf Széchenyi István Vándor-díjat alapít.

3. 1942-ben a Királyi Magyar Yacht Club alapításának 75. évfordulója. A Magyar Vitorlás és Yacht Szövetség megtartja a Gróf Széchenyi István Vándor-díj első futamait az év július-augusztus hónapjában.

4. 2017-ben a Magyar Vitorlás Szövetség a 75 éve, 1942-ben rendezett Gróf Széchenyi István Vándor-díj első futamára emlékezik. 150 éve, 1867-ben alapították a Királyi Magyar Yacht Clubot.

fotók: Darabanth

* (A klub 1867. március 16-án alakult meg, gyakorlatilag néhány év múlva megszűnt. 1882. augusztus 24-én a balatonfüredi gyógyteremben Jókai Mór, Sziklay János, dr. Huray István, Keöd József részvételével megalakult a Balaton Egylet. A következő évben már ennek a sport szakosztálya rendezte meg Füreden a „vitorla- evező, úszó-, és galamblovészeti nemzetközi amateur verseny”-t. 1884. január 28-án – Young Richard hajóépítő kezdeményezésére – megalakították a Balatoni Vitorlázó Egyletet, amely „Stefánia koronahercegné ő fenségének védnöksége alatt áll”. Célja a vitorlázósport meghonosítása, népszerűsítése. „... >>Balatoni-vitorlázó-egylet<< cím alatt újabban ismét egy sport-intézmény keletkezett hazánkban, melynek célja a Balaton taván a test és lélek edzését előmozdító vitorlázó sportot meghonosítani, kikötők és biztos téli állomásokról gondoskodni, kirándulásokat és vitorlázó versenyeket rendezni stb, szóval oly fokú érdeklődést ébreszteni a vízi sport iránt, mely a Balaton vidéki élet kellemeit új szórakozásokkal emelni van hivatva. Az egyesületnek már 24 vitorlás hajója és 3 gőzöse van, a folyó évben megkezdte működését s e végből alapszabályait már be is terjesztette a belügyminisztérium jóváhagyása elé. ...” A sportklub nevét 1885. február 4. előtt néhány nappal (február 4-én tartották az első közgyűlést) – mivel Stefánia főhercegnő amúgy is a védnöke volt – Stefánia Yacht Egyletre változtatták. 1885-ben, május 28 előtt – Hauszmann Alajos tervei alapján – Horváth István budapesti építész kivitelezésében elkészült az első, emeletes fa klubház is. A Stefánia Yacht Egylet 1912-ben nevét „Magyar Yacht Club”-ra változtatta, majd Ferenc József 1914. április 4-én kelt engedélye alapján a vitorlázó egyesület elnevezése „Királyi Magyar Yacht Club” lett. – szerk.)

RÁCZ JÁNOS

A LEGNÉPSZERŰBB „BALATONI” HAL NEVEI

Valaha Balatonfüreden a vendéglőkön, csárdákon kívül is többfelé lehetett kitűnő, őshonos balatoni halat kapni. Számos halsütő működött a városban, remek süllőt, pontyot, keszeget, gardát sütöttek és árultak. Jó ideje már készre sütve nem lehet kapni ezeket, ám élőhalként frissen, vagy mélyhűtötten sem. Marad a büfékben kapható importált hekk.

Sajnos a Balatonnál régóta nem kapni már a tó halait. Legfeljebb horgászok vagy az orvhalászok ismerősei jutnak hozzá egy-egy páratlanul finom fogashoz, harcsához, iszap íztől, hájtól mentes kisportolt balatoni potykához, ropogós keszeghez. Már 2011-ben is alig volt garda, idén talán az igen népszerűvé vált tihanyi Gardália rendezvény is In memoriam garda fesztivál lesz! Júniusban, a balatonfüredi hal és bor ünnepen, akárcsak a híres füredi borheteken, a hekk és legfeljebb még a szintén igen távolról importált pangáziusz (sokszor süllőként, illetve harcsaként eladva!) a borkorcsolya a kiváló füredi borokhoz (hiszen a hal úszni akar | átkozott a hal a harmadik vízben | azt hiszi szegény hal, a kutyák ették meg, stb.). De a hétköznapiak sem kellene nélkülöznünk a friss, tiszta vízből kifogott, egészséges balatoni halakat. Hej halászok, halászok!

A Balatonfüreden 1803-ban megnyílt első modern étterem (amelynek később Kossuth, Széchenyi, Deák, Wesselényi is lelkes vendége volt), a Nagyvendéglő étlapján húsféle balatoni hal szerepelt. A mai vendéglátásnak elég volna elővenni a 19. századi recepteket. Abban az időben divatos étek volt a mandulás harcsa, a tormás csuka. A keszeget kakukkfűvel, tárkonnyal, avas szalonnával, a pontyot ecetesen, borban párolva, fokhagymásan vagy gyömbéres lében készítették, a harcsát pedig káposztásan, babérszószban. Noha a Balatonban már jóval kevesebb, de azért volt (és van is) saját halunk bőven. A hekk természetesen akkor még ismeretlen volt... Amelyet egyébként például Dél-Franciaországban jó illatú füvekbe burkolnak, sokféleképpen, ízletesen készítenek el, és gusztusosan tálalják.

Az alábbiakban lehetőleg röviden összefoglaljuk az etimologizálást, a szófejtést kedvelő olvasóknak a hekk neveit, hogy jobban ismerjük, mit is eszünk manapság. Csupán kevesen tudják, hogy a hekk, ez a nagy rajokban úszó tengeri ragadozó a *csacsihal*, a *tengeri csuka*, a *szürke tőkehal*. Mindhárom régebbi magyar neve kifejező, egykor jól

bevált, tulajdonképpen érthetetlen, mi szükség volt bevezetni a csuklásszerű *hekk* nevet. Nyelvünkben a régi kifejezések gyakran elporladnak, mint azok, akik használták. A művelt Nyugat úgyszólván azt hiszi, hogy minden tudást, kultúrát tőlük kaptunk, nélkűlük ma is ázsiai horda volnánk, holott valójában még a nyelvünket is megrövidítették. Ugyan nem maguknak, de az enyészetnek. Mi pedig jóhiszemű bámulással magunkévá tesszük az idegen elemeket. (Ki hívja ma már szököárnak a cunamit, vagy nevezi a régiót területnek, vidéknek, környéknek, tájegységnek, körzetnek, járásnak, helynek, tájéknak, térségnek, stb.? Vagy fölöslegesen is használják ezt a latin eredetű szót, például a 'Dunántúlon' helyett a 'dunántúli régióban' hangzik el számtalanszor.)

A *hekk* név terjedt el ugyanis a *Merluccius merluccius* halfaj magyar nevéként hazánkban. Olyan halnevünk, amely a ponty és talán a keszeg, itt a Balatonnál a garda után a legismertebb, hiszen a hekk közismertté vált halétel. Magyarországon leginkább – vagy kizárólag – a panírozott, megsütött, általában papírtálcán tálalt halat értik alatta. A tőkehalfélék közé tartozó csacsihal nyílt vizekben él, rajhalakkal (ilyen például a hering, a szardínia) táplálkozik. Magyarországra Argentínából és Chiléből érkezik a legtöbb hekk összepréselt nagy tömbökben, fagyasztott állapotban. Előfordul, hogy Norvégiából vásároljuk, amely ízletesebb, fehérebb és omlósabb. Sokak szerint a hekk, mint hal nem is létezik. Különleges egyede a sajátos „balatoni hekk”, amely már kirántva, fej nélkül úszik a nádasok közelében, serpenyővel lehet rá legjobban halászni. Vitorlázók szerint a hekk minden olyan hal neve, amelynek nincs feje. Hogy minek köszönheti a hekk a népszerűségét? (Amellett persze, hogy szinte szájkamentes, hófehér húsu, kedvező élettani hatású táplálék, amely egyszerűen kezelhető, mert tisztítva, fej nélkül érkezik.) Elsősorban a balatoni halsütődések élelmességének. A hetvenes években egyre kevesebb keszeg jutott nekik a Balatonból, beszerzési ára felszökött. Az akkori élelmiszer importőr Terimpex kezdte behozni Magyarországra ezt az új halfajt. A balatonfüredi sütődék pedig egyhamar lecserélték a keszeget erre az olcsóbb tengeri halra. És a nyaralók lelkesen vették és ették tovább a keszeg helyett a „balatoni hekket”. A ma érvényes latin szaknyelvi binómen egyik szinonimája is *Merluccius esculentus*, az *esculentus* faji jelzőnek 'ehető' a jelentése.

Vajon hogy kapta *hekk* nevét a tengeri csuka? A Magyar értelmező szótár 1965-ben értelemszerűen még nem tárgyalja *hekk* szavunkat, az Értelmező kéziszótár (1972 és 1992) sem tartalmazza. 1979-ben Gozmány László hétnyelvű állatnév szótárában (VN.) a Merluccius merluccius szócikkében a *hekk* név még nem szerepel. Bakos Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótára című munkája 1973, 1974, 1976, 1978, 1986-os kiadásában sem. Először az 1994-es kiadásban és ennek változatlan lenyomatában (2001) bukkan föl: „*Hekk* ném. az Északi-tengerben élő, ízletes húsú hal”. A Magyar nagylexikonban: *hek* ’Merluccius merluccius’. Bakos szótárának 2002-es, átdolgozott kiadását három munkacsoport készítette. A *hekk* halmnév ugyanúgy szerepel benne, mint 1994-ben, majd 2003-ban, 2004-ben, 2006-ban is, hiszen ezek változatlan utánnyomások.

Tehát Bakos német eredetűnek tartja a nevet, igen pontatlan értelmezése szerint „az Északi-tengerben élő ízletes hal”. A Magyar értelmező kéziszótárban (Bp., 2003) szó szerint ugyanez olvasható. Tolcsvai Nagy Gábor Idegen szavak szótára (Bp., 2007) szerint is „északi-tengeri hal”, neve német eredetű. A jelentés megadása mindhárom szótárban helytelen, a Merluccius merluccius nem az Északi-tenger hala, hanem az Atlanti óceán egész keleti partján Izlandtól, Norvégiától egészen Mauritániáig, a Földközi-tengerben és a Fekete-tengerben is honos. Ráadásul a Dél-amerikai vizekből is érkezik egy hekkfaj, mégpedig a leggyakoribb nálunk. Noha Tótfalusi István korábbi munkájában (Idegen szavak etimológiai szótára. Bp., 2001) még nem tárgyalja a nevet, Idegenszó-tár című művében (Bp., 2005) már igen, és jobb értelmezést ad: „ízletes húsú, szálfátlan tengeri hal”.

Az alábbiakban először is a német származtatást vitatjuk. Bakos, Tolcsvai Nagy és az Értelmező kéziszótár sem ad meg német megfelelőt, ilyen szótárakban ez nem is szokás. Tótfalusi már igen, nála a *hekk* ugyancsak német jövevényszó, a ném. *Heck* ’ua.’ átvétele. Csakhogy ilyen német halmnév nem létezik! A német ichtyológiai szakirodalom alapos átbúvárolása után ezt bátran kijelenthetjük. A német egy- és többnyelvű szótárak tanúsága alapján van ugyan *Heck* szó a németben, ennek jelentése azonban ’hajó hátsó része’, azaz ’tat’ (itt eszünkbe jut a compó ’*Tinca vulgaris*’ uráli eredetű *tathal* [Rácz:Hal.] nyelvjárási társneve, de hát ezt komolytalan volna a névadási szemlélet alapján összevetni), illetve ’bekerített legelő, azon rácsos ajtó’. A szó a ’kerítés’, illetve ’kormányállás a hajó

hátulján’ jelentésű alnémet *heck* szó folytatója (< ófelnémet *hac*, *hages* ’kerítés, tövisbokor’). Karl-Dieter Bunting szerint (Deutsches Wörterbuch. Chur, 1996) a *Heck* szónak ’jármű hátsó része’ a jelentése. Ez tehát aligha tartozhat ide. Nagy a gyanúnk, hogy az Értelmező kéziszótár szerzői és Tolcsvai Nagy pedig – Bakos Ferenc nyomán – a csuka német *Hecht* nevéből magyarázzák a *hekk* halmnévet.

Valóban hasonló a csuka német neve, amelyet erre a halfajra azonban soha nem alkalmaztak. Igen régi, a középfelnémet kor óta változatlan alakú, ófelnémet eredetű (< ófn. *hechit*, *hachit* ’ua.’). A *Haken* ’horog, kampó’ (< ófn. *hako*, *hook* ’ua.’ < indogermán **kek* ’horog, hegy, szeg’) szócsaládba tartozik, a ’gereben’ jelentésű *Hechel* szóval rokon, mely szűrős, hegyes eszköze a len és kender tisztításának, kifésülésének. A névadás alapja a ragadozó csuka számos hegyes foga. Ezt a halat több nyelvben szintén valamely hegyes eszköz nevével jelölik, fogaira, hegyes orrára utalva; vö. angol *pike* ’csuka’ (minden bizonnyal a *pike-fish*-ből rövidült jelentéstapadással), tlk. a ’hegyes’ jelentésű *pike* szóból, francia *brochet*, *brouché*, *brochète* ’csuka’, tlk. ’kiálló, hegyes’ a *broche* ’nyárs, kopja, lándzsa’, *lanceron* ’ua.’ neve esetében pedig a *lance* ’lándzsa, dárda’ főnévből. Akár az északi nyelvekben, a csuka angol *gedd*, skóciai *gade*, *ged*, *gidd*, svéd *gädda*, dán *gedde*, norvég *gjedde*, izlandi *gedda* társneve a ’tüske, fullánk’ jelentésű *gadd* szóból való. Már az ókori latinban hasonló volt a névadási szemlélet háttere, hiszen a csuka Pliniusnál olvasható (*Naturalis Historia*) alakleíró neve *sudis* volt, ami tlk. ’karó, cövek’ jelentésű.

Viszont igaz, hogy ennek az édesvízi hálnak a nevével alkották a ’hekk’ értelmű német *Seehecht*, *europäischer Seehecht* (a Merluccius merluccius hivatalos német kereskedelmi neve), *Meerhecht* és a *Hechtdorsch* ’csukatőkehal’ összetételeket. A *Meerhecht*, *Seehecht* ’Merluccius merluccius’, *Silberhecht* ’Merluccius bilinearis’ összetételekben a *See*, illetve *Meer* ’tenger’, a *Silber* ’ezüst’, a *Hecht* utótag pedig ’csuka’ jelentésű, így tengeri csukát, illetve ezüst csukát jelentenek a nevek; a csukához való hasonlóság volt a névadás alapja. Tehát a szótárszerzők az összetételekben meglévő, ’csuka’ jelentésű elő- vagy utótagból próbálták magyarázni egészen más jelentésű *hekk* szavunkat. Ugyanakkor hangtanilag sem meggyőző a német származtatás, aligha lehet a *-kk* geminátát a német *-cht* végződésből magyarázni, ilyen gemináció – különösen szóvégi helyzetben – nincs.

Véleményünk szerint a *hekk* halnév orosz, esetleg angol eredetű nyelvünkben, a halat Magyarországra importáló vállalat munkatársai adhatták a nevet félrehallás alapján. Tekintettel az így jelölt hal importjának kezdeti időszakára, a korszak akkori, minden területen jellemző szovjet függőségére, a Terimpex szocialista nagyvállalat dolgozói a faj orosz *хэк, хэük* nevét tarthatták elsődlegesen szem előtt. Mivel a Terimpex elsősorban élelmiszerrel, állatokkal külkereskedő cég volt, előfordulhat az is, hogy a hal angol *hake* neve volt közkeletű, a nemzetközi kereskedelemben általánosan használt, amelyet itthoni szakszótárban is számon tartanak (Angol–magyar műszaki és tudományos szótár. Bp., 1993: 716: „*hake* élelmiszeripar tengeri csuka”). Már 1930-ban szerepel magyar forrásban is az angol *hake* 'Merluccius vulgaris' (Brehm). A halnév az óangol *haki* 'horog' < ógermán **hakan*-ua.; vö. holland *hake* 'horog' szóból magyarázható, a tühegyes fogakra, az állkapocsra utal, nagyon hasonlóan a csuka német nevéhez. Megjegyezzük még, hogy az – egyébként is egészen más halfajt jelentő – német névnél közelebb áll az orosz, angol és magyar elnevezéshez e hal holland *heek* (összetételben *stokvisch heek, zilverheek*) neve is.

A turizmus miatt természetesen sok német találkozik a Balatonnál a magyar *hekk* halnévvel. Nem is igen tudnak vele mit kezdeni, otthonról aztán számos kérdést tesznek fel a világhálón ilyen nevű halat illetően, meggyőződésük szerint balatoni halat ettek, de nem tévesztik össze a Hecht 'csuka' fajjal. Újabban a Fertő tó burgenlandi területén is kezd megjelenni az osztrák étlapokon a *Heck* név a hal eredeti német nevei helyett, ez természetesen a nálunk népszerűvé vált tengeri hal magyarból való neve, a szókölcsonzés iránya egyértelmű.

A *hekk* latin szaknyelvi *Merluccius merluccius* (Linnaeus, 1758) neve esetében a binómen tautonímiával alkotott, a latin nemi és faji terminus utótagjában ugyancsak szerepel a *csuka* halnév. A név a latin *lúcius* 'csuka' és a latin *mare, maris* 'tenger' szavak összetétele. (Mivel először francia forrásokban bukkan fel, magyarázták a francia *merle* 'fekete rigó' szóból is, a 'rigócsuka' összetétel eszerint a sötét színű pikkelyekre vagy a fekete nyelvre utalna.) Régtől adatolható, Pierre Belon természettudóstól (1517–1564) származik, már nála világosan látszik azonban az előtag eredete; 1553: *maris lucius* (De aquatibus). 1554-ben *merlucius* piscis *merlus*, quasi *maris lucius* (Rondelet:pisc.), 1558: *Merlucius* (Hist.An.), 1638: Galli *Merlucium*, quasi *maris Lucium* (Aldrov.),

1816: *Merlucius* and *Lucius marinus* (EP.). Megfelelője ma a francia *merlu, merlus, merluce, merluchon*, orosz *мерлуза*, román *merluciu*, albán *merluci*, olasz *merluzzo*, nyelvjárási *merluzziello, milluzzu, marluzzu*, breton *merluz*, máltai *merluzz* és spanyol *merluzza* 'ua.'.

A latin szaknyelvi terminus alapján jött létre fordítással a *hekk* fent már említett német *Seehecht, Meerhecht*, illetve magyar *tengeri csuka* elnevezése. A magyar név rövid szótörténete szerint 1897: *tengeri csuka* 'Merlucius Gth.', *közönséges tengeri csuka* 'Merluccius vulgaris' (PallasLex.), 1905: ua. (Brehm 1905), 1930: *tengeri csukák* 'Merluccius Cuv.' (Brehm), 1935: *tengeri csuka* 'ua.', *közönséges tengeri csuka* 'Merluccius vulgaris' (RévaiLex.), 1979: ua. (VN.). Megvan a név szó szerinti megfelelője más nyelvekben is; vö. angol *sea-pike, sea luce*, illetve francia *brochet de mer* 'ua.'.

Vegyük sorra a *hekk* kevésbé ismert további társneveit. A *csacsihal* terminusban az összetétel előtagja 'a számár fiatal egyede' jelentésű, gyermeknyelvi, dajkanyelvi szó. A halnév a magyarban 1930-tól adatolható: „*csacsihal* Merluccius vulgaris Flem.” (Brehm), ezután 1937: ua. (Új idők lexikona), 1969: *csacsihal* 'Merluccius merluccius' (Urania), 1979: ua. (VN.), 1997: ua. (Magyar nagylexikon). A nálunk megjelent Brehm második magyar kiadás Halak fejezetének szerkesztője és átdolgozója, Leidenfrost Gyula fordítása lehet. Nála szerepel az Adriánál, Triesztben és Fiumében használatos olasz *asinello*, azaz 'csacsi', a *hekk* egyik társneve; vö. még olasz *asinel* 'ua.', vagyis 'számár' tulajdonképpen. A hal horvát *magarčić*, francia *ánon* neve ugyancsak 'számár', francia *âne de mer* és német *Meeresel* elnevezése 'tengeri számár' jelentésű.

Mindezek mintája az antik világban keresendő. A római aranykor költője, Ovidius is használt ilyen halnevet az I. század elején, amikor elítélően ír e hal külsejéről: „et tam deformi non dignus nomine *Asellus*” (Halieuticon). Az idősebb Plinius 77 k. azt írja, hogy „... qui siderentur pisces ... de *asello*”, a *csacsihal* két fajáról is tudósít, „*asellorum* duo genera, callariae minores et bacchi”, „item ex *asello* pisce lapilli...”, *asellorum* generis (Naturalis Historia). Nyomukban az angol zoológus, Edward Wotton 1552-ben alkalmazza ezt a terminust: „De Lupo & *asellis*”, *asellus, asellos*. Guillaume Rondelet (1507–1566), a montpellier-i egyetem professzora, közel kétszázötvenféle tengeri állat leírója, azonosította a régi latin nevet, a *csacsihallal*

kapcsolatban hivatkozik 1554-ben ókori szerzőkre, „Varro, Ovidius, Plinius *asellum* vocarunt”, „Galenus scribit *asellos*”. Libri de Piscibus Marinis című nagy munkájában: *De asello, asello, asino; Asellus primus; asinus igitur siue merlucius piscis; merlucium asinum siue asellum*. Művét igen megbecsülték később, számos szerző merített belőle, az *asellus* ’kis számár’ terminus további szótörténete szempontjából elsősorban német és angol művek idézhetők az évszázadokon át, végül 1921-ben „The *Asellus* has been identified ... as the *Merluccius vulgaris*, the Hake” (Radcliffe). Nyilván a régi latin névből (1638-ban *Asello*, siue *Nasello* dicunt Ligure [Aldrov.]) származik a hekk mai olasz és francia *nasello*, arab *nasalli*, *nazelli* elnevezése.

A latin terminus ógörög halnév folytatója, ezt a halat náluk is a számár szóval jelölték. Már az első tudományos állattant író Arisztotelésznél (i. e. 384–322) és a szofisták lakomáját előadó Athenaeusnál *óvos* (Deipnosophists) a neve. A 16. századtól az újkor zoológusai is említik e hal görög nevét, 1552-ben írja az angol zoológus, Edward Wotton: „Quos Plinius *asellos*, Graeci *óvos* vocant, & *óvovos*; id est *asinos* & *asellos*: quos Philotimus *óvos* alij *óvicskos* dixere, inquit Galenus. Est uero *óvos* & *óvicskos*, ut Aristoteles pro didit” (De differentiis animalium), 1554-ben *asellus*, *óvos*, *óvovos*; „*óvicskos*, Aristoteles: *óvos* á Graecis” (Rondelet:pisc.), 1638: „*Ónosz* siue *Asinus*; Aristoteles unius tantum meminit & *ónosz* vocat”; Latini *asellos*, Graeci *onosz*, *ononisz* (Aldrov.).

Conrad Gessner névmagyarázata szerint, mint fordítója 16. századi németiséggel írja, „sind betafft, welche man von der bereitung wol pflegt zu schlagen mit schweren hämern oder anderen Schlägeln, von welchem sie auch ihren Namen *Esel* haben” (Fischbuch), vagyis elnevezték, amelyeket elkészítésekor előszeretettel ütnek nehéz kalapáccsal és más ütőeszközökkel, erről kapták *számár* nevüket. Könyve más helyén pedig azt említi a *Meeresel*, azaz ’tengeri számár’ fajról, hogy „er hat maul wie ein *Esel*”, azaz olyan pofája van, mint egy szárnak. Valójában azonban a névadás alapja, mint azt az ókori szerzők sorai is tanúsítják, a hal hamuszürke színe volt, ezt hasonlították a szárnéhoz. Guillaume Rondelet véleménye szerint „À colore vero *asellus* dictus teste Varrone, idem innuit Ovidius”, azaz szín a számár szerint, mint Varro is elbeszéli, Ovidius ugyanazt sugallja, illetve „Primum id ostendit cinereus color, qui cum asinorum color sit, ab eo *aselli* pisces dicti sunt.

Varro” (Rondelet:pisc). Aldrovandus megállapítása szerint „Varro à colore dictum, voluit, Asini colorem reserre innuens”, ezzel egybehangzóan Wotton azt írja, hogy „*Aselle* nomen à colore diductum est, ut Varroni placet”. Ugyanezt megerősíti William Radcliffe is: „The fish, Varro informs us, is called *Asellus* from the ashen colour of its scales, resembling that of the coat of an ass”. Ugyancsak színére utal magyar *szürke tőkehal* (VN.; 1930: Brehm) társnevében a faji jelző.

A hekk 1935-ben a Révai nagylexikonban, 1979-ben Gozmány állatnév-szótárában és 1997-ben a Magyar nagylexikonban olvasható *kalmul* társneve a magyarított Brehm XIII. kötetében szereplő dán *kulmul* ’ua.’ szó átvétele. A különböző *Merluccius* fajok dán *kolmuler*, *kulmule* neve összetétel (< dán *kul* ’szén’, *mul* ’pofa’), a névadás szemléleti háttere az, hogy a hekk „szájürege és nyelve teljesen fekete” (Urania). Talán összetartozik még a gael *colmóir*, fi. *kummeli* és a svéd *kummel* ’ua.’ terminussal is.

Mivel a hekk a Gadidae, azaz tőkehalfélék családjának egyik nemébe tartozó faj (volt is nevének *Gadus merluccius* [Linnaeus, 1758]) latin szaknyelvi szinonimája, illetve említették más nyelven is a tőkehal nevével; vö. 1598: *erste Stockfisch* (Fischbuch), azaz ’első tőkehal’, felbukkant a magyarban is – megkülönböztető jelzővel ellátott – *tőkehal* neve. A nálunk 1930-ban megjelent Brehm Halak fejezetének fordítója és átdolgozója, Leidenfrost Gyula „*földközitengeri* vagy *szürke tőkehal*, *Merluccius vulgaris* Flem.” adata szerepel 1937-ben (*szürke tőkehal* ’ua.’ [Uj idők lexikona]), később 1979-ben Gozmány László hétnyelvű állatnév szótárában (*földközi-tengeri tőkehal*, *szürke tőkehal*). 1997-ben a Magyar nagylexikonban *szürke tőkehal* ’*Merluccius merluccius*’. Magát a *tőkehal* nevet először 1604-ben említik a magyar írásbeliségben, Szenczi Molnár Albert szótározza: „Tengeri hal, kit meg afzalva öfzve abronczoznac, es idegen Országokban el adgyak, ki meg nem főne ha pöröllyel keményen meg nem verne, *Tőkehal*”. Tükörfordítás a német *Stockfisch* ’száritott tőkehal’ halnévből. A középalnémet *stockvisch* került a felnémetbe a XIV. században a hanza-kereskedelem révén. Az összetétel előtagja ’bot, pálca, vessző’ jelentésű, arra utal, hogy ezt a halat fanyársakon száritással tartósították. A tőkehal egyik neve az angolban is *stockfish*, a holland *stokvis* ’ua.’ átvétele. További megfelelők: dán *stokfisk*, horvát *štokfiš*, *Stückenfisch*, olasz *stoccafisso*, norvég *stokkfisk* ’ua.’.

A Földközi-tengeri, illetve a szürke faji jelzős tőkehal a *Merluccius merluccius*, a hekk. Előbbi jelzője honosságán alapul, hiszen „A Földközi-tenger legfontosabb és legközönségesebb halai közé tartozik” (Brehm 1905), utóbbi pedig pikkelyeinek színére utal. Ugyancsak a tőkehal névvel alkotott a hekk holland *stockvisch heek* neve. A *Merluccius capensis* Dél-Afrikában az egyik legfontosabb kereskedelmi és ételmezési hal, neve az angol *stockfish*. Az angol terminus az ottani afrikaans (régebbi nevén a búr, illetve fokföldi holland) nyelvi *stokvis* ’ua.’ átvétele, ez is végső soron tehát nyilván holland eredetű. A németben a *Merluccius merluccius* társneve a *Hechtdorsch*, a név a *Hecht* ’csuka’ és a *Dorsch* ’tőkehal’ szavak összetétele.

Lássuk a hekk további idegen nyelvi neveit. Egyik társneve az olaszban *pesce lupo*, azaz ’farkashal’. Nem véletlenül, ragadozó, falánk természetéről kapta a csuka is a vizek farkasa nevet. A csuka latin *lucius* neve (először a IV. században élt római költő, Decimus Magnus Ausonius írásaiban bukkan fel) minden bizonnyal az ógörög *lykosz* (λύκος) ’csuka, illetve farkas’ állatnévre vezethető vissza, ezzel az állatnévvel egykor ezt a két igen falánk ragadozót jelölték. A csuka régi latin nevének folytatója az angol *luce*, francia *luce*, *lucie*, *luceau*, spanyol *lucio*, olasz *luzzu*, nyelvjárási *liuzz*, *luzzo*, *luccio*, *luzzato*. A latin terminus a magyar írásbeliségben: 1395 k. *luceus* - chuka (Besztercei Szójegyzék). Később többször is a *lupus* ’farkas’ főnévi hasonlat olvasható a csuka mellett; vö. 1500 k.: „...quam si (*lucius*) *lupus aquaticus* per caput apprehenderit” (Temesvári glosszák), 1533: „*Lupus*. Hic uulgo, dicitur *lucius*, quasi *lycius* é graeco nomine *lycos*, quod *lupus* interpretatur” (Murmeliusz lexikona), „*Luppulus*: Ein hechtlin: kis czuka” (uo.),

1590: *Lucius, Lupus*: Czuka (Szikszai Fabricius Balázs nomenclatorában). 1730 körül Tractacus de Re Rustica Hungarorum című munkájában Bél Mátyás ugyancsak azt írja, hogy „Csukának hívom azt a nagyon ismert halat, amelyet egyesek farkasnak szeretnének elkeresztelni.” A régi névalkotásnak felel meg a csuka német *Wasserwolf*, azaz ’vízifarkas’, de hasonló *belvízi cápa*, *édesvízi cápa* és angol *freshwater shark* neve is.

A hekk szintén olasz társneve a *pesce prete*, ennek jelentése tulajdonképpen ’paphal’, e névvel ugyancsak sötét színe miatt hasonlíthatják a reverendásokhoz. Az angolban van *guard-fish*, azaz ’őrhal’, illetve *jumbo* elnevezése, ez a testéhez képest igen nagy fejére utal. Etimológiai összefüggés állapítható meg a hal norvég *lysing*, feröri *lýsingur*, izlandi *lasingur*, *lýsingur* és természetesen a délszlávban a szerb *oslic*, szlovén *osliè*, horvát *oslic*, *oslić* terminusok esetében. Szintén összetartozik spanyol *pescada*, *pescadilla* és portugál *pescada*, *pescadilha* elnevezése, illetve a ’*Merluccius bilinearis*’ angol *whiting* és holland *wijting* neve.

A magyar nem különbözteti meg az egyes hekk fajokat önálló névvel. Ez így van több más nyelvben is, a legtöbb esetben csupán megkülönböztető jelző került a *Merluccius merluccius* faj nevei elé. A *Merluccius bilinearis* színre utaló elnevezéseket kapott, a magyarban *ezüstös csacsihal*, idegen nyelvi megfelelője az angol *silver hake*, holland *zilverheek*, német *Silberhecht*, svéd *silverkummel*, finn *hopeakummeliturks*, orosz *хэйк себерпустый, мерлуза себерпустая*, lengyel *morszczuk srebrzysty*. A *Merluccius albidus* latin fajneve, valamint dán *sølvkummel*, francia *merlu blanc*, spanyol *merluza blanca* neve e hal világos, fehér pikkelyeire utal. A magyarban is *fehér csacsihal* a neve.

lak. Budapest, 1929–1930.

De aquatibus = Pierre Belon: *De aquatibus*. Paris, 1553.

EP. = *Encyclopaedia Perthensis; or Universal dictionary of the arts, sciences...* Edinburgh, 1816.

Fischbuch = Conrad Gessner: *Fischbuch*. Frankfurt am Main, 1598.

Hist.An. = Conrad Gessner: *Historiae Animalium. Liber IV. Zürich, 1558.*

Rác:Hal. = Rác János: *A magyar nyelv halnevei*. Budapest, 1996.

Radcliffe = William Radcliffe: *Fishing from the earliest times*. London, 1921.

Rondelet:pisc. = Guillaume Rondelet: *Libri de piscibus marinis*. Lugduni (Lyon), 1554.

Urania = *Urania állatvilág. Halak, kétélűek, hüllők*. Budapest, 1969.

VN. = Gozmány László: *Vocabularium nominum animalium Europae septem linguis redactum*. Budapest, 1979.

Rövidítések:

Aldrov. = Ulysses Aldrovandus: *De piscibus*. Bonon, 1638.

Brehm 1905 = Brehm Alfréd: *Az állatok világa. I–X. VIII.*

köt. *Halak*. Budapest, 1901–1907.

Brehm = Alfred Brehm: *Az állatok világa. XIII–XIV. köt. Ha-*

Az alábbi cikkben szereplő három Cholnoky fivér kimagasló tehetség volt: Viktort és Lászlót az irodalomtörténet, Jenőt a földrajztudomány tartja számon. Veszprémben születtek, gyermek- és ifjúkoruk emlékezetes nyarait az arácsi családi villában töltötték. Szüleik a balatonfüredi Hegedüs-féle kastélyban ismerkedtek meg, amely akkoriban a dunántúli úri családok kedvelt találkozóhelye volt. A család háza Arácson a mai Szőlőkalja utcában volt, ezt Cholnoky Jenő festményeken is megörökítette (A Cholnoky-villa kertje, illetve a Kilátás a Chonoky-villából). Mint írta, *„Egyszerű de kényelmes nyaralónk volt Arácson, néhány hold szőlővel és gyümölcsösssel.”* A gyerekeknek kis pónifogatuk volt, azzal jártak nyáron le a fürdőre, a Balaton partjára, vagy másfelé kirándulni. A legidősebb testvér, Viktor inkább a füredi fürdőtelepen tanyázott kortársaival. Az arácsi Balaton-parton akkoriban minden nyaralótulajdonosnak külön fürdőbódéja volt, cölöpökön álló deszkaépület, amelyekhez hosszú stég vezetett. Mint a kimagasló földrajztudós, Cholnoky Jenő írta, *„egyszer Sanghajban meghűltem, azóta nem voltam ágyban fekvő beteg ... Ezt ennek a szép gyermekornak köszönhetem, hogy nem mulatozásokkal, hanem lehetőleg mindig kirándulásokkal és vizsgálódásokkal töltöttem az időt.”* Az egyik tudományos leírásában olvashatjuk tőle, hogy *„Füreden ismerek minden bokrot, minden fát immár talán 60 esztendeje, de nemhogy meguntam volna, hanem mindig, újra és újra fedezek föl benne szépségeket és gyönyörű részleteket.”*

Cholnoky Jenő földrajztudós, író, tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Élete és munkássága szorosan kötődött a Balatonhoz, különösen Balatonfüredhez. A Tamás-hegyen, a Koloska-völgyben, a Balaton partján végzett megfigyelései döntő szerepet játszottak tudóssá válásában. Balatonarácsi fiatal éveikhez kapcsolódik személyes ismeretsége az akkor már világhírű tudóssal, Lóczy Lajossal, aki 1894-ben meghívta őt maga mellé asszisztensnek a tudományegyetem földrajzi tanszékére. Cholnoky is világhírű földrajztudós lett, a geográfián kívül maradandót alkotott a hidrológiában és a klimatológiában is, és Lóczy Lajos (aki a nyarakat szintén Arácson töltötte, és ott is temették el) elhunytá után is folytatta a Balaton kutatását. Mintegy 50 könyvet adott ki, 700 tudományos dolgozata és cikke jelent meg. Szerkesztette a „Balatoni szemle” című lapot, mérnöki pontosságú szakmai rajzokon kívül mesteri grafikákat készített, és művészi tájképeket festett. A Balaton csodálatos környezetét hűen tükrözik festményei és akvarelljei, saját szavaival: *„Sokszor jártam fenn a Tamás-hegy meg a Péter-hegy tetején, s onnan bámultam a nagyszerű kilátást a tó felé. Alig van a világon még egy ilyen bájos, nyugalmas, édes hangulatú kilátás.”* Tisztelte és szerette az itteni embereket is, terepbejárásai során gyakran beszélgetett szőlősgazdákkal, halászokkal. Mindig jól érezte magát köztük, és a balatoni nyárban. *„Bementem a vendéglőbe. Künn a teraszon a legszebb hölgyek gyönyörű gyűjteménye. A rózsapiros arcok párnái közül kiragyogó szemek csillagsokasága, a legszebb kis lábak ígésző gyűjteménye, édes kacaj, jóízű falatozás ... Hisz a Balaton mellett mindenki olyan jókedvű, olyan életpiros a teste-lelke!”* De élete legválságosabb időszaka is Balatonfüredhez kötődik. 1927-től dolgozott és nyaralt feleségével az Opravill panzióban (korábban Huray nyaraló), 1945-ben felesége szovjet katonák erőszakoskodásainak áldozatává vált, az arácsi temetőben nyugszik. Cholnoky Jenő – Lóczy Lajos mellett – a másik nagy Balatonkutató, a balatoni természetvédelem korai apostola, életének negyven nyarán át volt Balatonfüred vendége. A tudós tiszteletére emlékoszlopot avattak és pihenőparkot építettek Arácson. Könyvet adtak ki, festményeiből kiállításokat rendeztek, utcát is neveztek el róla Füreden, és emléktáblája van a Balatoni Panteonban: *„...Mit ér a hegy, ha nem tükröződik vissza a csendes tó tükrében, s mit ér a kilátás, ha annak határát nem növeli óriássá ... a mindig változó Balaton!”* **CHOLNOKY JENŐ** 1870–1950 egyetemi tanár, akadémikus, a Balaton-kutatás kimagasló egyénisége, az egyetemes földrajztudomány nemzetközi hírnő tudósa, és népszerűsítője emlékére.

Cholnoky László (1879–1929) Cholnoky Viktor és Cholnoky Jenő öccse. Ifjúkorának nyarait a család arácsi nyaralójában töltötte. Novelláiban gyakran visszaálmodta magát gyermek- és ifjúkora tájaira. Regényei közül több életrajzi jellegű. Budapestre kerülve eleinte újságíró volt, harminchárom – főként fővárosi – lapnak dolgozott. Az 1920-as évektől már csak szépirodalommal és műfordítással foglalkozott. Életében 12, halála után még 7 kötete jelent meg, néhány művét franciául és olaszul is kiadták. Írt verseket és kritikákat is. Füredi témájú műve a Himfy dalai, A fogatlan Kopeczky.

Cholnoky Viktor (1868–1912) kezdetben újságíró volt Veszprémben, majd a Balatoni Hírlapot szerkesztette, 1901-től a Pesti Napló segédszerkesztője. A legnagyobb magyar stílusművészek közé tartozik, elsősorban a kiábrándult, utat nem találó modern polgár lelkivilágát ábrázolja. Fiatal korában gyakran megfordult ő is Arácson és Füreden. Több novellájában is főszerepet kap a Balaton, számos füredi vonatkozású írása jelent meg: Rikárd, a hajóács, Az Ortwein, A Balaton nyara, Les dieux sen vont. Az egyik novellájának a címe is Balatonfüredi emlék, így kezdődik: *„Aki csak valaha, a hajdani jobb időkben járt Balatonfüreden, az mindenki ismerte az öreg Bizayt, a „nemzet báró”-ját ... Bizay volt az, aki betelerelte a gyerekeket a színházba, ingyenhelyre, tapsolni. Sehol olyan olcsó nem volt a klakk, mint Füreden. De a klakk már leszerelt, az előadásnak vége volt. Hét óra elmúlt, és az augusztusi kora estén kezdtek a vendéglők megtelni már vacsorázó publikummal. Akkor még az Esterházy volt az első vendéglő Balatonfüreden”.*

FÉJA ENDRE

A CHOLNOKYAK

A genius loci szerepét, a helyből kisugárzó szellem erejét már a rómaiak ismerték. Valós és bizonyítható tényező, ihlető erő az emberek életében. Egyes tájak, városok vonzása, szellemi kisugárzása, hangulata nyomon követhető, sokszor meghatározó sugárzó erő az ott élők személyiségében, sorsában. Így van ez a Balaton-felvidék, Veszprém és a Bakonyaljának világával is. Akik itt nőttek fel, ifjúságuk idején itt kapták az első, döntő élményeiket, itt nyerték iskoláikban a belső világukat meghatározó értékeket, azok bévül mindvégig kötődtek ehhez a tájhoz. Távatot, ösztönző energiát adott a távoli Bakony, a Balaton, Füred és Arács, s a természeti varázsuk mellett még regényes témákat is kínáltak. A Cholnoky-testvérek életében ez a táj, Veszprém városa és az ottani régi Piarista Gimnázium szellemi légköre alapozta meg belső világukat. Műveik vallanak erről.

A régi nemesi majd értelmiségi család veszprémi kötődésű. Édesapjuk egy bő emberöltőn át a város ügyvédje, majd főügyésze volt. A családi otthon rendezettsége, könyvtára, műveltséget sugárzó légköre s anyagi biztonsága szintén meghatározó a testvérek életében. Bár az érettségi után más-más irányba, jogi, mérnöki, kereskedelmi pályára indultak, csakhamar az újságírás, a publicisztika, a tudományos kutatás, a novella- és regényírás lett az életcéljuk, mégis sok közös vonás volt az életútjukban az otthon megalapozta indítás után is. Mindhárman a fővárosba kerültek, a humán pálya felé fordultak, melyet siker és elismerés övezett, ha nem is egyenlő mértékben, s néha csupán az íróársak körében. Mindhármukban közös volt a tehetség, a hűség a szülőföldhöz és az otthoni tájhoz, a magyarsághoz, azonban a belső világuk, az érdeklődési körük, a fizikumuk és az idegrendszerük eltérő vonásokat mutatott. Sorsuk példa arra is, hogy az egy családból induló életutak mennyire különbözőek lehetnek.

Cholnoky Viktor¹ volt közöttük a legidősebb, s talán néki adatott a legtöbb talánerő az irodalom irányában. Már fiatalon széleskörű műveltségre tett szert, melyet később mind a publicisztikában, mind az irodalomban kamatoztatott. Szinte enciklopédikus tudás birtokosa volt. Mindehhez írói tehetség, nagy fantázia, kiváló stilisztikai készség és kiemel-

kedő munkabírárs társult.

Írásaiban sokszor egy különös, távoli világba lépünk. A realitás gyakran átfordul a képzelet birodalmába. Egzotikus álmvilágnak mondhatnánk, ahol a reális elemek – még a honi tájakon is – elegyednek az abszurdal és a groteszkkal, gyakori a kalandosság és a kötetlenség. Hősei, figurái is különös, nem mindennapi, gyakran megfáradt, sérült lelkű emberek. Krúdy Gyula nem véletlenül olvasta, becsülte, és írta meg róla az egyik legszebb emlékezését.²

A második novelláskötetét *Tammúz* címmel adta ki a Franklin társulat 1910-ben. Már a novellák csoportosítása is jellemző: Kísértetek, Trivulzio kalandjai, Beteg emberek és Meg nem történt történetek. A Balaton-felvidék mellett az ókori Egyiptom éppúgy megjelenik bennük, mint az arabok világa és a török-kori Magyarország képe, s ezeket a soha nem látott vidékeket tárgyi és tudományos pontossággal jeleníti meg. Beid Almisszor akkád harcosnak álmában megjelenik Tammúz, az ifjú Napisten, aki akár a múltnak, akár a jelennek, akár a jövőnek hangján szól, mert benne „egyedül örökkévalóságnak az idő.”

Mint írja: „Az élettelen dolgokkal is lehet beszélgetni, csak ki kell találni az eszköz járását.” A meg nem történt történetek pedig szinte meg is történhetek volna, hiszen olyan elevenen írja le, jeleníti meg őket. Ilyen például Durhán, a török kertész ragaszkodása kisfiához, Ferizhez, aki vér szerint nem is az övé. Egy válóperi tárgyalást ír le a kádi előtt: az apa és a kisfiú bonthatatlan ragaszkodását egymáshoz. Lélektani remekmű. Mindegyik novellájának meseszövése gördülő, eleven, s közben tűnik elő a szereplők lelkivilága. Nemcsak a távoli, olykor elképzelt világokban van otthon, hanem a ferencvárosi kocsimák éjszakáiban éppúgy.

Ő is teremtett egy hőst, mint annyian irodalmunkban, akit kedvelt, s gyakran szerepeltetett: Amanchich Trivulsiót. Az alakja mögött gyakran ott az író, főleg az önvizsgáló, önboncoló részletekben. „Hát van igazi író, van igazi művész, aki nem a saját lelke kísérteteit rögzíti meg?” (Milyen sokszor tette ezt öccse, Cholnoky László is!)

Az alerion-madár vére című elbeszélés-kötete 1912-ben látott napvilágot. A Szentföldön él ez a sárga tollazatú madár, énekel, és átkozott az, aki bántja; ennek esett áldozatául Guido lovag, aki a madárnak három csepp vérént ontotta. A tizenhét elbeszélés helyszínei változatosak, hol egzotikus tájakon, hol a Bakonyban, hol Veszprémbe, hol a József-körúton járnak a hősei, és előttük Trivulsió is. A szülőföld mindig felrémlik Cholnokynál. Krúdy írja, akit szintén elvarázsolt Veszprém: „*A veszprémi várat érdemes megnézni azoknak, akik szeretik az ódon regényeket... Ez a furcsa, ódon és romantikus-szagú városka kellett ahhoz, hogy Cholnokyból az a sajátos, egyedülálló író legyen, akinek a hangjában régi templomok régi harangjának a szava cseng, és furcsa köntösű hőseiben ott rejtőznek a veszprémi emberek, akiket gyermekkorában látott. ... A Bakony, amelynek zúgása, szele, esője Cholnoky írásaiban visszhangzik, és a lépcsők, amelyek itt utcát jelentenek, mind hozzájárulnak ahhoz, hogy Cholnokyból olyan író váljon, mint amilyen lett.*” – Cholnoky Viktor újra megfogalmazza az általa annyira becsült csönd szerepét: „*Megint csönd támadt. Az a nagy, magyar, becsületes csönd, amit legutóbb hoztunk mi magunkkal a kontempláció világából, Ázsiából... Csönd, a Hortobágnak, a Bakony erdejének vagy a Balaton éjjeli vizének a csöndje. A csönd, az ideglet megnyilvánulásának és az emberi eltökélésnek ez az első feltétele.*”

A *Néhusztán* meséiből és egyéb elbeszélések című könyve szintén a Franklin-Társulatnál jelent meg. Kedves történetei *A balatonfüredi emlék* és a Józsefvárosban játszódó *Az Arany Sarkantyú* – A *Kaleidoszkóp* c. munkáját egy évvel a halálát követően adták ki, 1913 nyarán, Kárpáti Aurél előszavával. Az egymást követő írások színesen váltakoznak, mint az optikai játék képei. A *Mikes Kelemen utolsó levele* példázza stílusművészetét. Tökéletesen át tudta érezni a Rodostóba szakadtak helyzetét, és képes volt visszaadni az egykori levelek hangulatát, fordulatait és szókincsét.

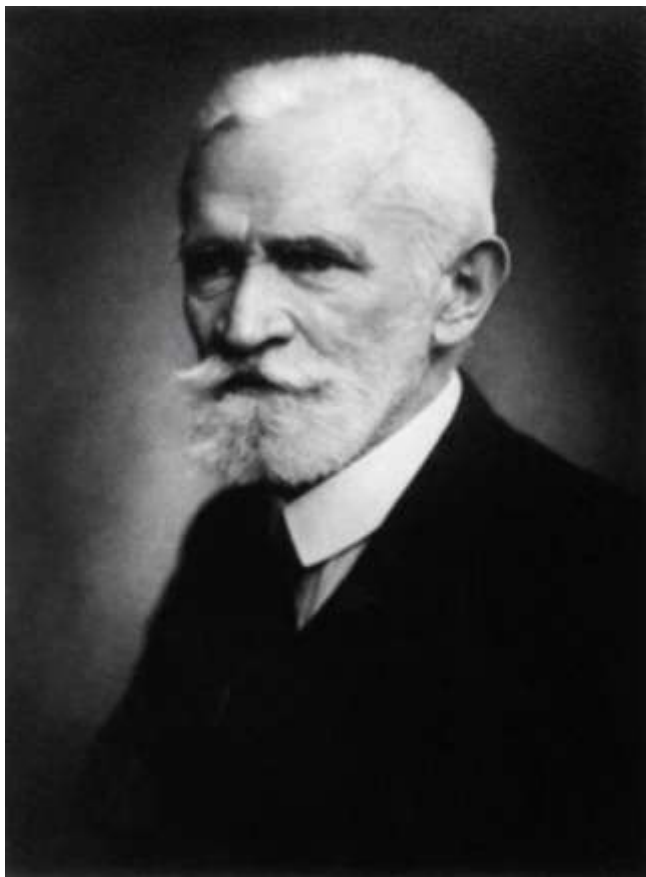
Krúdy fogalmazta meg: „*Ez a kivételes ember írt mindent és mindenfélét, amit tollforgató emberek írni szoktak. A természettudomány a kisujjában látszik lenni, orvos, csillagász, matematikus és földrajzi utazó egyszerre. Mindent a legjobban, a legpontosabban tud... Cholnoky sohasem ír rosszat, sohasem mond rosszat. A bölcsességgel mintha valami szerződést kötött volna, öreg zsidópapok mindentudásával látja az életet zajlani maga körül.*”

A mindennapi szellemi kényszermunkától fáradtan, a napi gondok miatt aggódva, felőrölt idegekkel élt, s végül legyőzte a tüdőbaj, mellyel már évek óta küzdött. A kerepesi temetőben nyugszik. Mindössze negyvennégy év jutott néki, és ez alatt teremtette meg maradandó életművét.

Cholnoky Jenő³ két évvel bátyja után született. Édesapja kívánságát követve ő végigjárta az egyetemeket, vízepítő mérnök lett, és filozófiából doktorált, de utóbb más pálya vonzotta, a leíró földrajz világa, s ez be is töltötte az életét. Nagy földrajztudósokat követett, és nagy földrajztudósokat nevelt. Utazott, világot látott. Kelet-Ázsiában két évig tanulmányozta a Sárga-folyó és a Jangce vízrendszerét, s Mandzsúriában is kutatott. Amerikai meghívásra – Teleki Pállal – beutazták az államok geográfiai értékes részeit. Bejárta Olaszországot, felkereste Erdély geográfiai szempontból jelentős tájait, és leírta természeti viszonyait, hiszen tizenöt évig volt egyetemi tanár Kolozsvárott. Útleírások, földrajzi szakkönyvek, tudományos dolgozatok százai kerültek ki a tolla alól.

Foglalkozott a Balaton tudományos tanulmányozásával, és a balatoni tájat értékes akvarellekben és rajzokban örökítette meg. Vonzó, nyitott egyéniség volt kék szemével, utóbb fehér szakállával;

lebilincselő előadó, akinek az egyetemi előadásaira más karokról is tódultak az érdeklődők. Mindvégig a számára kedves tudományának élhetett, és megbecsülés övezte.

A *Kőrösi Csoma Sándor* című munkája kiemelkedő értékű forrásunka. 1940-ben adta ki az Athenaeum. A később készült életrajzok ebből merítettek. Munkásságában ez az életregény áll legközelebb tartalmában és stílusában az irodalomhoz. Nemcsak jó előadó volt, hanem kiváló szépírói is, aki ügyelt a választékos és szabatos nyelvi megfogalmazásra. Feltehetően az Erdélyben töltött évei készítették könyvének megalkotására.

Előszavát méltató gondolattal kezdi: „*Csodálatos emberről szól ez a könyv. A szentek lemondó igénytelensége és fanatikus lelkesültsége egyesül benne, s olyan kényes lelkiismeretesség és szerénység, amilyennek nem találjuk párját a tudományok történetében.*” Ez ragadta meg, hiszen a lelkesültség és a lelkiismeretesség néki is alapvető tulajdonsága volt.

Amit lehetett, megismert, felkutatott, képek és ábrák sokaságával illusztrált, így nem csupán Kőrösi Csoma Sándor életútját, hanem az őt körülvevő világot is megismerhetjük. Elénk tűnnek a Himalája csúcsai és a lámakolostorok élete. A tudós pontos leírásai elegyednek a szépíró mondataival.

1819 novemberének vége felé járt az idő, amikor Kőrösi Csoma Sándor elindult Enyeden, a Szentkirályi utcán át a szebeni országút felé. Kettőszáz forinttal a zsebében s egy bottal a kezében vágott neki a mezőnek. „*A vándorlást megszokta, igénytelensége és edzettsége olyan mértékű volt, hogy nem félt már semmiféle utazástól, s annyira beleélte már magát a gondoltba, hogy semmi kedve sem volt nyugodtan otthon maradni, gyerekek oktatásával vesződni s a tudományos könyveket bújni, hanem menni, menni, keresni a magyarok nyomait, történelmi emlékeit, és keresni a dicsőséget, az elismertetést, amellel függetlennek lenni, szabadon tenni, amit akar, és nem mások parancsának engedelmeskedni.*”

Majd huszonhárom évvel később, amikor az utolsó útjára indul Dardzsiling felé, ennek irodalmi értékű leírását olvashatjuk: „*A falvak elmaradnak, zúgó patak rohan el mellette. Kristálytisza, jéghideg vize a Himalájából hoz üzenetet. Kis magaslatról visszatekint az elmaradó rónára. Ott nyüzsg az élet, ott dolgozik sok millió ember, hogy fáradtságos évtizedek lankadatlan munkája után kiessék kezéből a kapa s elmenjen oda, ahová vágyott egész életén át, a boldog Nirvánába.*”

Hosszú, tartalmas és sikeres élet, az alkotó szellemi munka lehetősége, közmegbecsülés és nyolcvan év adatott Cholnoky Jenőnek.

Cholnoky László⁴ nyolc évvel volt fiatalabb a kisebbik bátyjánál. A legkisebb fiúnak nem könnyű követnie tehetséges, sikeres idősebb testvéreinek pályáját. Mind a jogi, mind a kereskedelmi akadémiai tanulmányait csakhamar abbahagyta, s csupán a publicisztikának, az irodalomnak akart éli. Novellák és regények kerültek ki a tolla alól. Mindez azonban nem biztosított állandó, szilárd létalapot családjának.

Az első kötete, a novelláit magába foglaló *Bertalan éjszakája*, 1918-ban jelent meg a Táltos kiadásában. Tizenegy írást közöl, ahol különös, egyedi figurák jelennek meg. Az első, a könyv címét adó történet a pesti kiskocsmák borszagú, áporodott illatú világába vezet, ahol „*A kiskocsmá öslakói kivétel nélkül mindnyájan meg vannak győződve, hogy ott a kocsmában élnek az igazi, az álmodozásoktól meg nem gyengített, könnyektől be nem maszatolt életet.*” Végül a züllés felé tartó Bertalan és az idős Kohaninszky együtt választják az öngyilkosságot a Dunában. A következő történet Prikk, a csavargó mennyei útja. Hosszú lelki

vívódás után hurkot készített, s egy szilfa „egyik ágáról röppent az égbe Prikk lelke fehéren, tisztán, mint valami hatalmas, hófehér sirály.” A többi is szomorú történet, akár egy reális falusi színhelyre viszi az olvasót, az öreg Lipták halálakor a Vág mellé az éjszakába, akár a fővárosba, Mekegi, a púpos újságárus hatalmának összeomlásához.

Néha még a természet is társul ehhez a hangulathoz. „Vannak esős őszi napok, amelyeken az időnek magának is nyugta van. Múlik, ahogyan akar, néha éppen sehogyan. A templom órája elkezd kongani a négyet, és amikor a végére ér, mintha egy év elmúlt volna. Ilyenkor minden és mindenki szomorú.” – Szerette a fantasztikumot, s ez összefűzi bátyjának, Cholnoky Viktornak az írói világával. Műveinek reális alapjai mellett a víziószerű, a kísérteties, a fantasztikus hőseinek a lelkéből és gondolataiból ered.

A *Régi ismerős* című első nagyobb lélegzetű regényét a Génusz adta ki 1922-ben. Szmolenszky Miklós céltalan, széthulló életének történetét írta meg. A könyv olyan szép kerti, elmúlást idéző hangulattal kezdődik, mint Kaffka Margit regénye, a

Színek és évek. Az elején mintha családi krónikát olvasnánk: szinte a három Cholnoky-testvér története lehetne, sok mindent megtudunk a gyermek- és ifjúkorukról, majd megismerhetjük és megérthetjük Cholnoky László lelkivilágát. Emlékeket örökített meg ifjúkorából.

Majd ismét Veszprém, a szülőváros, máig ismert utcanevekkel. A téli vár, az öreg piarista gimnázium ablakaiból kitekintve a távoli Bakony hófedte vonulata, a vár alatti mélység, amelybe lassan szállnak le a hópelyhek. A történet voltaképpen egy régi birtokos család hosszú belső bomlása, süllyedése, ezt azonban egy varázslatos tájba helyezi, a Balaton-felvidék festői környezetébe, Arácsra, ahol a családi villájuk volt, és Füredre.

Az író mindvégig jelen van a műveiben: „Amióta egyedül vagyok a magam bajaival, mindig szegény voltam... Végeredményben azonban teljesen mindegy, hogy így vagy amúgy, vagy akárhogy is történik az, ami történik, mert végül így is, úgy is csak elviszi az ördög. Az utolsó szó mindig az ördögé...”

Ami legutóbb a kezemben volt tőle, egy vékony, sárgult lapú kisregény: *Tamás, egy vergődő lélek története*. Az özvegye adta ki, „tragikus sorsú férje emlékére”, 1929-ben. Jellegzője: „Az élet legértékesebb tartalma az örökös kétség.” Az alkotók örök kétségét fogalmazta meg.

Hársvölgy embereiről szól, akik élnek mindennapjaikat, s úgy mozognak, mint a „kis marionettek”. Itt él a harmincnyolc éves Fridolin, a sekrestyés öccse, aki részben az író lelkivilágát jeleníti meg, az álmodozás és a realitás kettősségével. Egy hányatott lélek vágyai hívták életre benne a meséket, a víziókat, „hogy elkerülhesse az élet minden durva szögletét.” Az ábránd-élet teszi lehetővé az igazi elviselését. A magány, a sötétség és a vele járó csönd az, „amelyek fekete, lágy testéből az álmok, a mesék válnak ki, és belefürödnek a szívbe.” Fridolin sorsa hasonlít az alkotójára: kételyeivel, életének céltalanságával és végül az öngyilkosságával, mert „minden, amihez kezdett, valami mély mesebeli mocsárban hígult szét.”

Az ő élete is szüntelen belső vergődés volt. Gondjai elől egyre gyakrabban fordult az éjszakák és a bor mámorához. Magányos, zárkózott, teljesen befelé forduló lett. Több minden közrejátszott, összegződött tragikus végű sorsában.

Tóth Árpád és Tersánszky J. Jenő is méltatta a munkásságát. Halálakor Szini Gyula közölt meghatározó nekrológot, mint írta: nem ebbe a világba való

Villon-szerű bohém volt, aki nem akart beilleszkedni a középosztály világába, kinek kezéből elfolyt a pénz, s állandó létbizonytalanság vette körül.

Szívszorító Tersánszky J. Jenő visszaemlékezése, akit Cholnoky László egy nappal az öngyilkossága előtt keresett fel, mielőtt a Dunába vetette magát. Végsőkig szorult anyagi helyzetében – életének utolsó napjaiban – a barátaihoz fordult segítségért. Tersánszkynek így számolt be erről: *„Bútoraim az árverés előtt az udvarra kerültek. Feleségem bög az üres lakásunkban, és fölváltva őrzí négy gyermekeimmel a bútorainkat... Egy mentségem van, ha barátaimtól karitatíve összekaparom azt az összeget, ami az árverés elhalasztására kell és a bútoraim visszaszállítására. Ezen kívül már csak az*

jöhet, hogy végzek magammal! Ez nyilván könnyíteni fog családom sorsán!”

Tersánszky csupán tíz pengőt tudott adni néki, s így folytatta visszaemlékezését: *„Az élet maga nem rendelkezik be arra, hogy kímélje azokat, akik őt mindenek gyönyörűségére ábrázolják. Sokkal inkább kedvez azoknak, akik tehetségtelenül, de értelmesen könyöklük ki a maguk számára a sikert, jólétet, sőt a megbecsülést is.”*

Jegyzetek:

1. Cholnoky Viktor (1868. december 23. – 1912. június 5.) író, újságíró, fordító.
2. Nyugat, 1911. december.
3. Cholnoky Jenő (1870. július 23. – 1950. július 5.) földrajztudós, mérnök, egyetemi tanár, világutazó.
4. Cholnoky László (1879. július 11. – 1929. április 21.) újságíró, író.

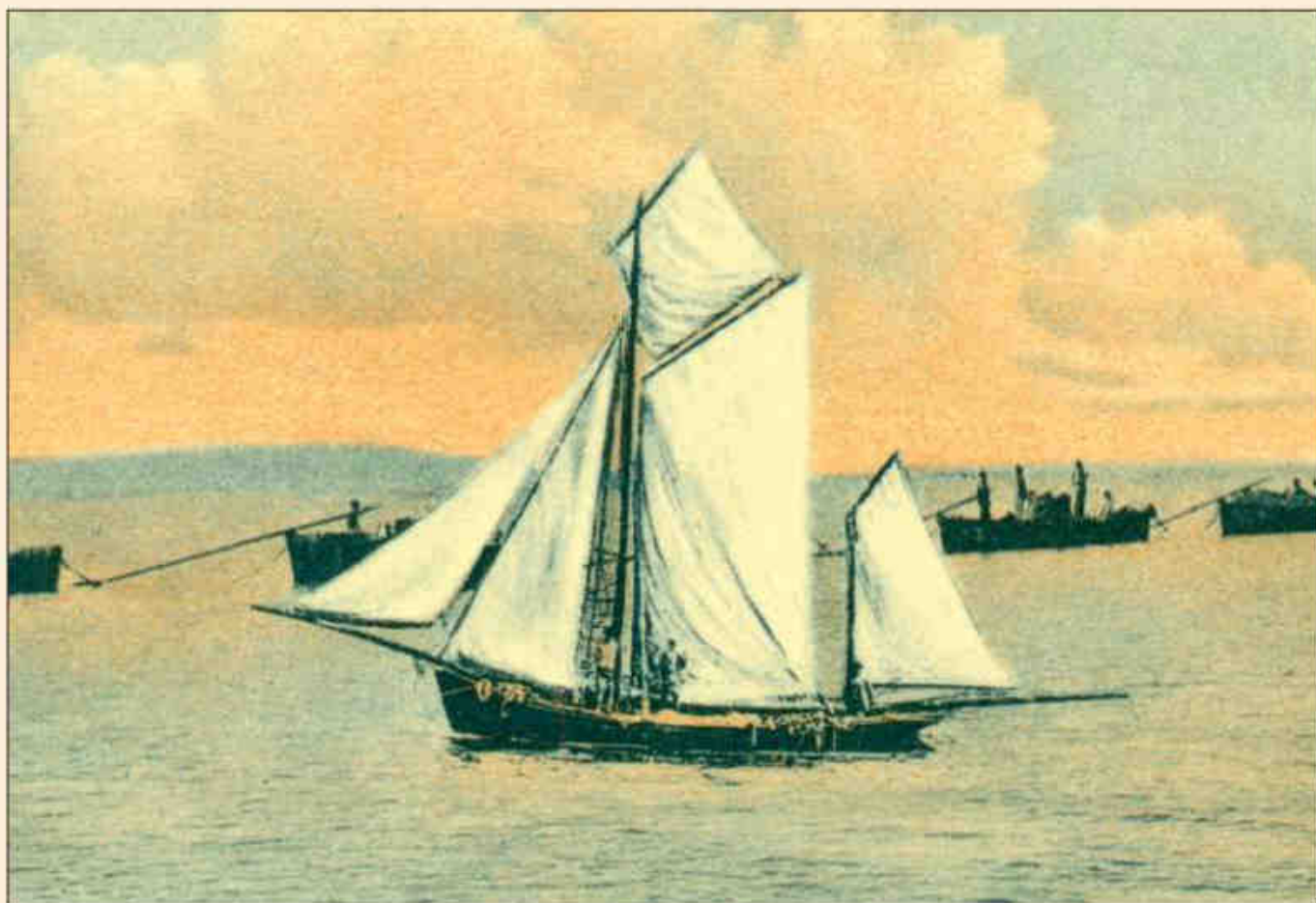
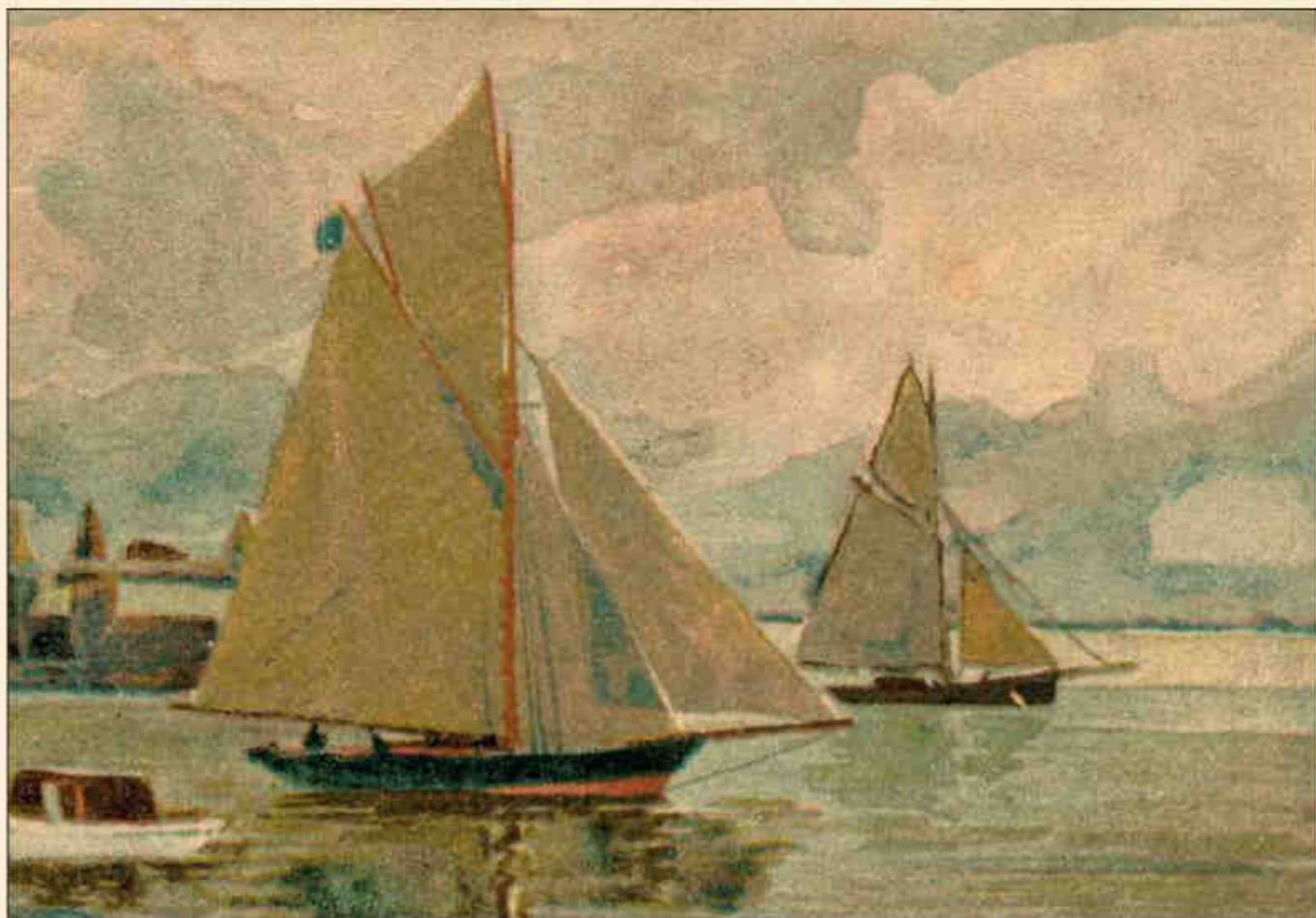

Veszprémben, a Toborzó utcai ház udvarán.
Balról jobbra: Cholnoky Jenő, id. Cholnoky László, a nagyapjuk (1835–1901),
Cholnoky István, Berky Károly, Cholnoky Viktor

(Forrás: Fortepan)

Veszprémfajsi képek.
Forrás: internet.

Vitorlás hajók a Balatonon.
Forrás: internet.